

művelődés

közművelődési havilap

melléklet • 2018 • 1

Fehér megye

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Balla Sándor
Benkő Levente
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
Of. op. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redakcja Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 2457-5305

A Művelődés folyóirat megjelenik a
Kolozs Megyei Tanács támogatásával
Revista „Művelődés” apare sub egida
Consiliului Județean Cluj

A melléklet támogatói:

Bethlen Gábor Alapítvány
Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület

A Művelődés folyóirat ingyenes melléklete.
Supliment gratuit al revistei culturale
„Művelődés”.

9 772457 530171

0 4

Tartalom

Rác Levente: Mozaikszerű adalékok Alsó-Fehér vármegyéről	3
Basa Emese: Minőségi együttlét a szórványban	7
Bakó Irén: Nagy idők nagy emberei	10
Gál László: Gyulafehérvár magyar múltja és jelene – az oktatás szemszögéből	15
Bakó Botond: Barangolások Torockón és Torockószentgyörgyön	24
Józsa Miklós: Az enyedi vár	28
Dvorácsek Ágoston: Az önképzőköri mozgalom az enyedi kollégiumban	29
Basa Emese: „Az Inter-Artnak köszönhetően városunk nevét száz tíz országban ismerik...”	33
Kémenes Lóránt: Türi Magyar Ház	36
Érsek Attila: Tompaháza, egy kis falu a dél-erdélyi szórványban	39
Józsa Miklós: Alsó-fehér vármegye első közkórháza	41
Kovács Kinga: Negyedszázadnyi szeretet	42

Mellékletünk szerzői:

Bakó Botond – ny. tanár, Nagyenyed
Bakó Irén – ny. tanár, Nagyenyed
Basa Emese – tanár, Nagyenyed
Dvorácsek Ágoston – tanár, Nagyenyed
Érsek Attila – újságíró, Nagyenyed
Gál László – tanár, a Gróf Majláth Gusztáv Károly Római Katolikus Teológiai Líceum
igazgatója, Gyulafehérvár
Józsa Miklós – ny. tanár, Nagyenyed
Kémenes Lóránt – római katolikus plébános, Túr
Kovács Kinga – tanár, Nagyenyed
Rác Levente – jogász, Kolozsvár

A címlapon a délutáni magyar iskolás türi gyermekek A kis herceget adják elő a 2017. évi
Türi Magyar Napokon. Kémenes Hajnal felvétele.
A hátsó borítón Püspök Botond felvétele.

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság
www.szabadsag.ro

paprika rádió
csfj0k Kolozsvárt

Rácz Levente

Mozaikszerű adalékok Alsó-Fehér vármegyéről

Alsó-Fehér vármegye megnevezései

Latinul: Comitatus Albensis, Albensis inferior, Albensis Transylvanensis; Comitatus Albensis Inferior (Alba Carolinensis)¹.

Németül: Komitat Unterweißenburg; Unter-albenser (Unter-Weissenburger oder Carlsburger) Comitatus oder Gespanschaft²; Grafschaft Alba³

Románul: Comitatul Alba de Jos; Județul Alba Inferioară

Alsó-Fehér vármegye címere

Alsó-Fehér vármegye címeréről nincsenek részletes adataink. Ez egy ovális, tojásdad pajzs (cartouche), amely a kék pajzsmezőben zöld halmon álló, arany csőrű s karmú, kiterjesztett szárnyú fekete sast ábrázol. Ez utóbbi összefüggésbe hozható az erdélyi magyar nemzet címerképével, a növekvő, napba néző fekete sassal.⁴

Az ovális pajzsot liliomokkal díszített keret veszi körül. A kiterjesztett

szárnyú sast pecséteken növekvő formában is ábrázolták.

Fehér vármegye kialakulása és változásai⁵

Az Erdélyi-medence, amelynek a középpontjában kialakult Fehér megye összefüggő tömbje, a magyar honfoglalás előtt mintegy 90 évig Bolgárországhoz tartozó határvidék volt, gyér szláv és török lakossággal.⁶

Erdély korai története sajnos, nem teljesen világos, de a forrásokból mindenesetre leszűrhető, hogy a Szent István-kori megyék között Fehér megyével joggal lehet számolni, annál is inkább, mert István nagyobb legendájának egyik epizódja Gyulafehérvárt Erdély egyfajta központi helyeként szerepelteti.

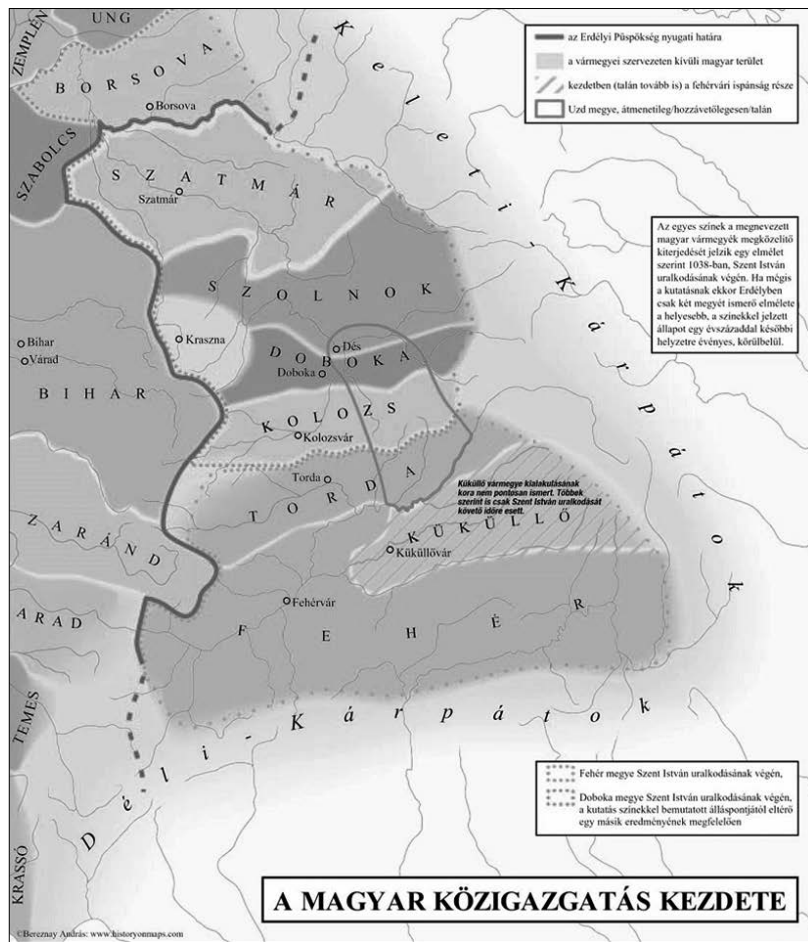
Magyarországot, s minden bizonynyal Erdélyt is Szent István, első királyunk osztotta vármegyékre. Erre azt követően kerülhetett sor, hogy leverte II. Gyulát, aki Erdélyt kormányozta. A fehérvári ispánság kezdetben azonos területű volt a legyőzött Gyula tartományával, azaz Fehér megyével.

Az utóbb létrejött vajdai intézmény kialakulása két tényezőhöz köthető, egyrészt hogy a meghódított terület a többi megyénél közvetlenebb formában függött a királyi hatalomtól, másfelől annak nagyobb kiterjedéséhez is. A csak jóval későbbi tisztség, a vajda, az ispánok fölött képviselte a királyt, kezdetben hatásköre nem a teljes Erdélyre, csak Fehér megyére terjedt ki. Egy ideig a fehérvári ispán és a vajda ugyanazt jelentette.

A Szent István által megszervezett Fehér megye Erdély déli részének, a Marostól délre eső területnek a legrégebb vármegyéje, amely a 11–12. században mintegy hat, 1918 előtti vármegyét ölelt magába (Alsó-Fehér, Brassó, Fogaras,

Alsó-Fehér vármegye címere. A kiterjesztett szárnyú sast pecséteken növekvő formában is ábrázolták.

Háromszék, Nagyküküllő, Szeben).⁷ A további hat vármegye, a hetedik Fehér mellett, egy-egy sóáknával kapcsolatos: Désvár, Dobokavár, Kolozsvár, Tordavár, Küküllővár, vagy Hunyad a vasának, vagy földrajzi fekvésének köszönhetette létrejöttét.⁸

Fehér megye kezdetben fontos határmegye volt, amelynek területe egész Dél-Erdélyre kiterjedt.⁹ Valószínű, hogy a fehérvári ispán, egyben erdélyi vajda ellátta a határvárispán feladatkörét is, akinek elsőrendű feladata az államszervezéskor kiépített Fehérvár védelme volt.¹⁰

Fontos szerepet töltött be a megye életében a Szent István által alapított püspökség is, amely röviddel a várispánság felállítását követően létesülhetett (1009¹¹). Területe egész Erdélyt magába foglalta. A püspökség megszervezésével szorosan összefüggött a már Szent László korában, az ő feltehetőleg támogatásával felépült első háromhajós székesegyház. Megalapította az Erdély egyházi és társadalmi életében fontos szerepet játszó székeskáptalant is. A gyulafehérvári káptalan évszázadokon keresztül működtette a káptalani iskolát, és hiteles helyként az egész régiót meghatározó közügyi tevékenységet fejtett ki.¹² A püspökség a káptalannal együtt a castrumban kapott elhelyezést.

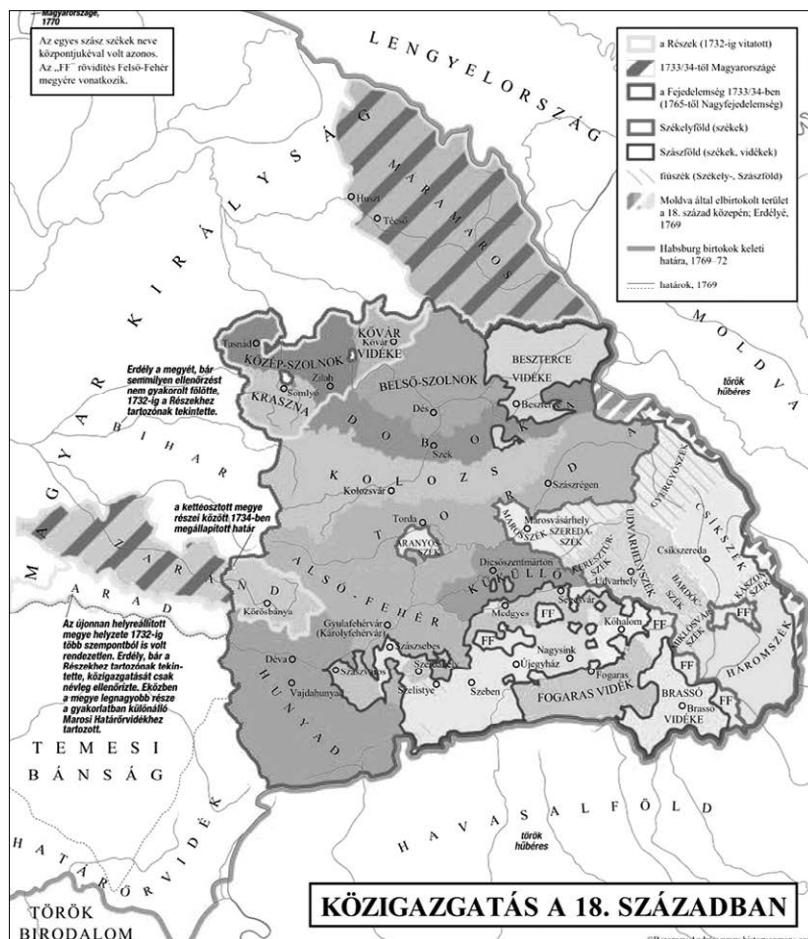
Fehér megye arculata a 12. századtól változott meg, amikor a telepítések nemcsak etnikai módosításokat eredményeztek, de az Árpádok a betelepített népeknek saját bíraskodási jogot, kiváltságos jogokat, vagyis önkormányzatot biztosítottak. A kiváltságos népelemek (szászok) lakterületét kivették a megyéispán joghatósága alól, ezért egyre nagyobb területek szakadtak ki Fehér megye testéből (pl. a Királyföld). Így zsugorodott a megye a Maros völgyében elterülő alsó tömbre és a keleti felső részeken megmaradt szigetekre.¹³

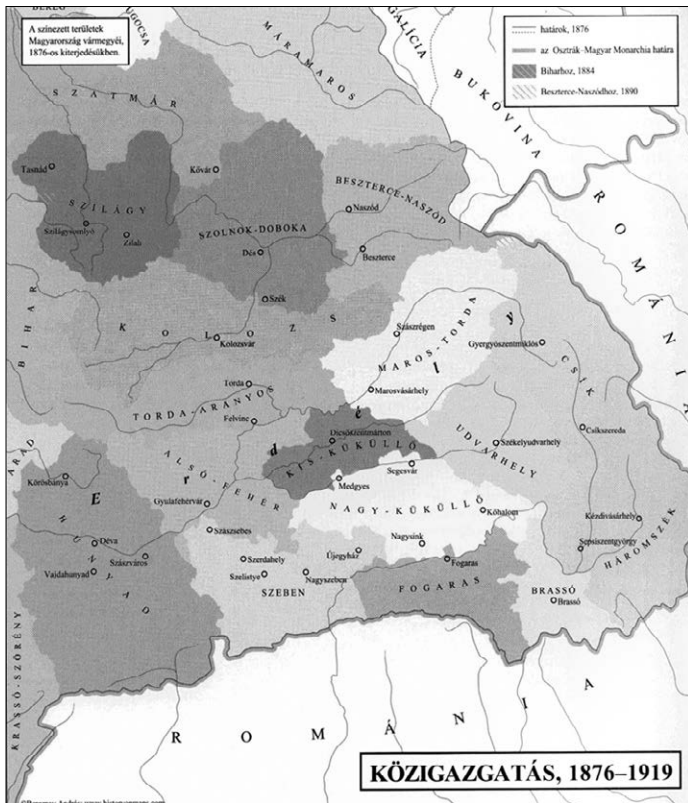
Minden valószínűség szerint, a románok betelepítésének ideje a 13. század derekára tehető.¹⁴

A megye legnagyobb települése Fehérvár, a püspökváros volt, míg Alvinc, Nagyenyed és Vingárd mezővárosok voltak.¹⁵ 1716-tól Nagyenyed lett Fehér, majd Alsó-Fehér vármegye székhelye.

A nép számára kedvezőbb ügyintézés miatt 1764-ben¹⁶ (más vélemény szerint: 1744¹⁷) az erdélyi Fehér vármegyét két részre osztották: a Maros medencéjében levő összefüggő tömbje Gyulafehérvár székhellyel Alsó-Fehér vármegyévé, míg a Küküllő és az Olt vízvidékéhez tartozó részévé Erzsébetváros székhellyel Felső-Fehér vármegyévé alakultak.¹⁸ A létrejött két új vármegyét előbb egyazon főispán, majd 1775-ben két főispán vezetése alatt igazgatták.¹⁹

Az Erdélyt alkotó vármegyék számát minden időben hétnek (nyolcnak) vették: Fehér (Alsó és Felső), Küküllő, Torda, Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok és Hunyad. Ez politikai sorrendet is jelentett, hiszen a polgári ügyintézésben a vármegyék így következtek. Ennek magyarázatára Benkő József nem talált írásos feljegyzést. Személy szerint ezt a rendet inkább a lakosok számával indokolta.²⁰ Magyarország közigazgatását 1876-ban egységesítették. Ez a vármegyerendszer Trianonig maradt fenn. 1919-től Alsó-Fehér vármegye a județul Alba de Jos nevet viselte. A megye közigazgatási székhelye 1929-től visszakerült Nagyenyedről Gyulafehérvárra. 1950-ben lépett életbe az új, a korábbtól teljesen

eltérő tartományi beosztás. A korábbi Fehér megye déli része Hunyad tartományhoz, északi része pedig Kolozs tartományhoz tartozott. A tartományi rendszer 1968-ban szűnt meg, amikor visszaállt a megyerendszer. Fehér megye is visszakerült a térképre, mint önálló közigazgatási egység.

Fehér és Alsó-Fehér vármegye főispánjainak jegyzéke²¹

Megkísértem összeállítani a vármegye főispánjainak minél pontosabb jegyzékét, amely természetesen további kiegészítésre, javításra szorul.

Ssz.	Időszak	Fehér/ Alsó-Fehér vm. főispánjai
1	1530	Kövesdi Tomori Miklós
2	1551	Hallerkői (Hallersteini) Haller Péter
3	1555	Nagylaki Choronk Márton
4	1568	Kápolnai Bornemisza Farkas
5	1568	Branyicskai Szalánczy László
6	1576	Mihályfalvai Iffjú János
7	1588, 1594	Háportoni Forró János
8	1594, 1600	Gibárti Keresú János
9	1600	Thoroczka László
10	1603	Kápolnai Bornemisza Boldizsár
11	1607	Karkói Veres Dávid
12	1608-1610	Körtvefájai Kovácsóczy István
13	1608	Magyargyerőmonostori Kemény Boldizsár
14	1610-1615	Pekrovinai Pekry Ferenc
15	1628	Szentmártonmacskási Macskásy Ferenc
16	1636-1653	Magyargyerőmonostori Kemény János
17	1639	Keresdi Bethlen Ferenc
18	1654	Keresdi Bethlen Mihály
19	1657	Borsai Nagy Tamás

Ssz.	Időszak	Fehér/ Alsó-Fehér vm. főispánjai
20	1658	Magyargyerőmonostori Kemény Simon
21	1661	Keresdi Bethlen Farkas
22	1662	Bethleni (Búni) Bethlen János
23	1662	Losonci Bánffy Zsigmond
24	1680	Nagybarcsai Barcsay Mihály
25	1680	Zabolai Mikes Kelemen
26	1685	Losonci Bánffy György
27	1686 körül	Kisbúni Bethlen Mihály
28	1686-1690	Széki gr. Teleki Mihály
29	1693	Nagymegyeri Keresztessy Sámuel
30	1696-1709	Pekrovinai gr. Pekry Lőrinc
31	1690 körül	Bethleni gr. Bethlen Elek
32	1714	Göncruszkai gr. Kornis István
33	1716-1721	Csíkarcfalvi br. Mártonffy György
34	1721 körül	Zeykfalvi Zeyk Mózes
35	1722 körül	Széki gr. Teleki László
36	1727-1732 körül	Széki gr. Teleki József
37	1735-1742	Bethleni gr. Bethlen Ádám
38	1742-1782	Zabolai gr. Mikes István
39	1791 körül	Magyargyerőmonostori br. Kemény Pál
40	1792 körül	Magyargyerőmonostori br. Kemény János
41	1808-1815	Hallerkői gr. Haller István
42	1825	Magyargyerőmonostori br. Kemény Simon
43	1826 körül	Bethleni br. Bethlen Simon
44	1828	betöltetlen
45	1829-1833	Sepsizoltáni Czirjék Dénes
46	1820-1822	Bethleni gr. Bethlen Imre
47	1834-1835	betöltetlen
48	1835-1837	Szárhegyi gr. Lázár Benedek
49	1838-1847	Losonci br. Bánffy Miklós
50	1848-1849	Magyargyerőmonostori br. Kemény István
51	1861-1875	Nagyklopotivai Pogány György
52	1875-1885	Zeykfalvi Zeyk Károly
53	1894-1905	Zeykfalvi Zeyk Dániel
54	1906-1909	Magyargyerőmonostori br. Kemény Árpád
55	1910-1917	Szász József
56	1917-1918	Losonci br. Bánffy Kázmér
57	1918 dec.	Asztalos Kálmán

A megye lakosságának alakulása²²

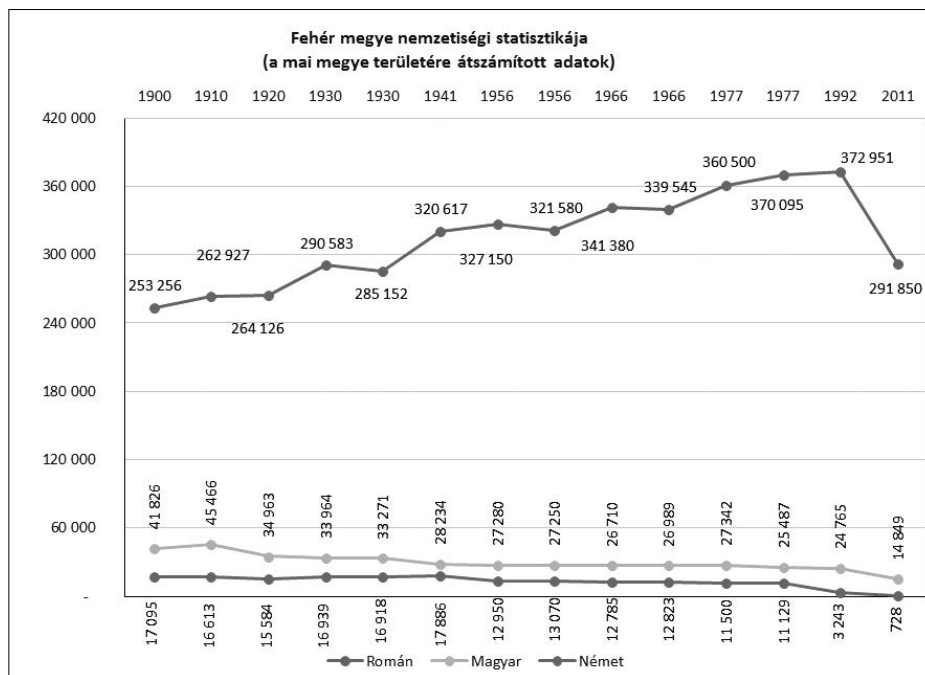
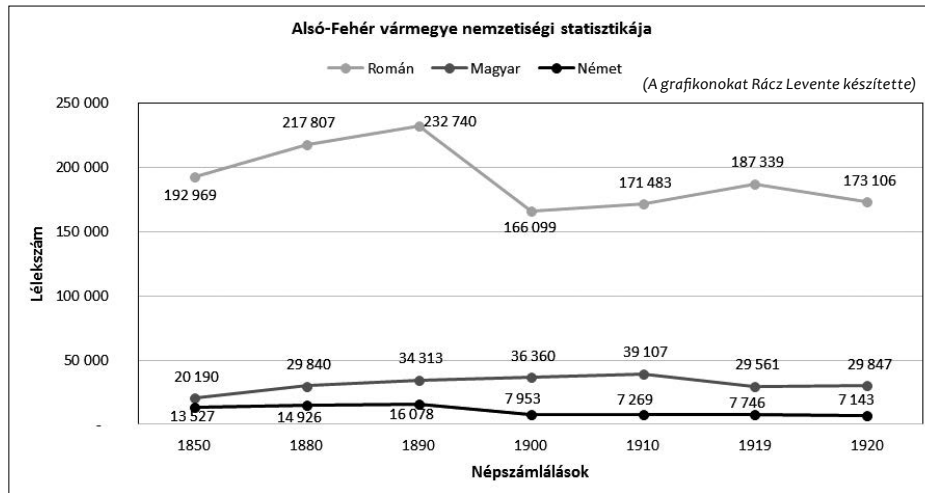
Az alábbi grafikonok számadatokkal támasztják alá, hogy Fehér megye lakosságának túlnyomó része már 167 évvel korábban is román nemzetiségű volt. A magyar lakosság impériumváltáskor, majd a második világháború okozta népmozgás folytán számbelileg visszaesett. A szász lakosság napjainkra majdnem teljesen eltűnt.

Nagynyed, a megye legmagyarabb városa 1930-ban még 50,5 százalékos magyar többséggel rendelkezett (4788 magyar a 9478 lakosból), de ez az arány 1941-re mindössze 33,2 százalékot tett ki az összlakoságból (3253 magyar a 9810 lakosból).²³

Fehér megye helye Erdélyben

Több helyen találkoztam azzal a felvetéssel, hogy Alsó-Fehér a Kishaza első számú vármegyéje volt. Alsó-Fehér vármegye tényleges és szimbolikus fontossága az alábbiakkal támasztható alá:

1. Létezése az államalapítás korszakához köthető.

- Székhelyet adott a Szent István által 1009-ben alapított tíz római katolikus püspökség egyikének, az erdélyinek.
- 1784 és 1848 között a református püspökség székhelye Nagyenyeden volt.
- A 18. századtól a görögkatolikus püspökség Balázsfalván működött.
- A vajda intézménye kezdetben azonos volt az ispánsággal, később az ispán és a király intézménye közé ékelődött, hatásköre pedig több vármegye felügyeletére bővült.
- Jelkép szintjén a vármegye címerében szereplő sas Erdély címerében az erdélyi magyar nemzeti címerképét adja.
- A fejedelemség korában Erdély fővárosa volt.
- A fejedelemség korában, amennyiben a háborúban az erdélyi főgenerális elesett, az erdélyi vármegyét a fehérvári főispán vezette és igazgatta a harcban.
- Gyulafehérvárt laktak és temetkeztek az erdélyi vajdák és fejedelmek,

- ugyanott fontos országgyűléseket tartottak.
- Gyulafehérváron létesült a nagy jelentőségű Collegium Academicum, amely aztán 1658-ban Nagyenyedre telepedett át és országos kisugárzással bírt.
- Alsó-Fehér megyében működött a római katolikus, a görögkatolikus és a református felekezetek papnevelő intézete.
- A reformkorban az Alsó-Fehér vármegyei magyar rendek hangadók és véleményformálók voltak az erdélyi politizálásban. Lásd Szász Károly tanár, jogász, vagy Kemény Dénes reformpolitikus példáját.
- A 18-19. században Balázsfalva volt a román nemzeti mozgalom, a román kulturális és iskolai élet központja. Eminescu „kicsi Róma” jelzővel aposztrofálta.
- 1848-49-ben olyan román ellenforradalom (ld. a balázsfalvi nagygyűlés) és polgárháború, vagy – modern

fogalommal – etnikai tisztogatás (pl. a Mócvidéke és az Erdély-hegyalja magyar lakosságának elűzése, vagy az ottmaradottak lemészárlása) zajlott itt, amely előrevetítette a későbbi országvesztést.

Jegyzetek

- Lucas Joseph Marienburg. *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, 2. Martin Hochmeister Verlag, Hermannstadt. 1813. 52.
- Uo.
- Szentkatolnai Bakk Endre: Alsó-Fehér vármegye főispánjai. *Közérdek*, 22 /1905. A *Közérdek* című újság Nagyenyeden jelent meg a 19. század végén és a 20. század elején.
- Magyarország címertára*, Első rész. II. osztály. Magyarország jelenlegi s volt vármegyéinek és kerületeinek czimerei.
- A három térkép az Angliában élő Bereznay András kartográfus munkája, mindháromat az ő személyes engedélyével közöljük.
- Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 102. (A továbbiakban: Györffy)
- Györffy 97.
- Györffy 105.
- Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Budapest. 1939. 7.
- Györffy 107.
- https://ersekseg.ro/hu/egyhazi/egyhazi_tortenete (2017. augusztus 24.)
- Uo.
- Györffy 109.
- Uo. 121.
- Uo. 128.
- Benkő József: *Transsilvania specialis*, 1. Kriterion Kiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1999. 137. (A továbbiakban: Benkő)
- Bereznay András: *Erdély történetének atlasza*, Šamorin, Méry Ratio. 2011. 140.
- Györffy 97.
- Benkő 137.
- Uo. 117.
- Gr. Lázár Miklós: *Erdély főispánjai (1540–1711)*, Atheneum, Budapest, 1889. 3. *Calendarium novum et vetus (...)* In usum M. Principatus Transsilvaniae et Partium Adnexarum, Claudiopoli, Typis Lycei Regii, 1808–1847. Szentkatolnai Bakk Endre: Alsó-Fehér vármegye főispánjai, *Közérdek*, 22–23./ 1905.
- Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve, II. kötet (1882), https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1881_02/?pg=23&layout=s, 2017.09.06. A *Magyar Korona országainak helységnevtára*, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1892_helysegnevtar/?pg=1&layout=s, 2017.09.06. Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*, Regio – MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1992.
- Varga 124.

Basa Emese

Minőségi együttlét a szórványban

Az első Fehér Megyei Magyar Napok

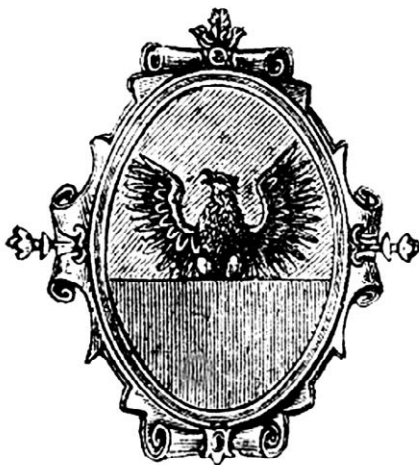
A Nagyenyed környéki közösségeink már régen ráébredtek arra, hogy hiábavaló a népességstatisztikákon való kesergés, ehelyett folyamatosan olyan kulturális és hagyományőrző programokat kell szervezni, amelyek megmozgatják és összetartásra, egymás szeretetére buzdítják a magyarságot. Ez volt az első ízben megszervezett Fehér Megyei Magyar Napok fő célkitűzése is, a 2017-es év kiemelkedő eseménye a vidéken.

Az 1918-as egyesülés előestéjén meglehetősen merész kezdeményezésnek számított épp Gyulafehérváron és környékén magyar napokat tartani, szerencsére konfliktusmentesen zajlott le minden, sőt az esemény óriási sikert aratott. A gazdag programokat kínáló, többhelyszínes rendezvénysorozat 2017. június 15. és 18. között volt. A sajtó által is hathatósan támogatott rendezvény megmozgatta a megye magyarságát, közel 2500-an vettek részt a különböző eseményeken.

Köztudott, hogy a szórványban, ahol a magyarság aránya 20 százalék alatt áll, nem könnyű a nemzeti kisebbség

érdekeit képviselni, komolyabb, hosszú távú célokat és beruházásokat megvalósítani, az átlagember számára pedig nyíltan és büszkén felvállalni magyar identitását. Kellenek hozzá határozott vezetők, korrekt és élelmes politikusok és elengedhetetlen a különböző közösségi mintafarmálók és intézményvezetők együttműködése, ugyanakkor pontosan kell ismerni a közösség igényeit, elvárásait. És ugyanannyira fontos a külső segítség, a tömbben élő magyarsággal való kapcsolattartás, valamint az anyaország részéről hozzáadott anyagi támogatás is, amelyek hiányában a szórvány legfeljebb csak araszolhat, de fejlődéséről szó sem lehet. Fehér megyében, különösen Nagyenyed esetében úgy tűnik, sikerült meglelni ezeket a sokrétű erőforrásokat, amelyek új fejezetet nyitnak a közösség életében.

A szervezők már a legelejen eldöntötték: amellett, hogy Nagyenyed lesz a rendezvény központja, több magyarlakta településen is jelen lesznek, ott is, ahol nagyon alacsony a magyar lakosság létszáma; és alkalmat nyújtanak arra is, hogy a Fehér megyei

Alsó-Fehér vármegye címere. Az ovális pajzsot liliomokkal díszített keret veszi körül

A néptánc mindig összefogja a szórványt

magyar közösségből elszármazottak találkozhatnak. Arra is törekedtek, hogy román érdeklődők is bekapcsolódhassanak a programba, így a magyar kultúrát olyan formában igyekeztek bemutatni, hogy az más anyanyelvű érdeklődők számára is elérhető legyen. A megye magyar kultúráját, a népművészeti hagyományokat, a gazdag szellemi hagyatékot, a kiváló irodalmi értékeket, a változatos helyi történelmet és épített örökséget Fehér megye határain túl is népszerűsítették.

Van, amivel büszkélkedni

„Mindenkinek ismerősek Fenichel Samuel és Kőrösi Csoma Sándor utazásai, olvasta Áprily Lajos verseit, járt már a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban vagy a gyulafehérvári székesegyházban, van mire büszkék lennünk. Fehér megye természeti adottságai nagyon különlegesek: a torockói Székelykő, a Remetei-sziklaszoros, a detunátai bazaltoszlopok, a Romániában egyedülálló aranyosfői jégbarlang csak egyenéhány megyénk természeti értékei közül. A környezetvédelem és környezettudatosság ugyanolyan fontos szerepet játszik a Fehér Megyei Magyar Napokon, ahogyan épített örökségünk megőrzése. Környezetünkön sem szeretnénk megfeleledezni, ezért egy napot a természetnek és a környezetünknek szenteljük. Az említett programok mellett nem maradhattak el a néptánc előadások, a kiállítások, a kulturális rendezvények és tanácskozások, a sporttevékenységek sem. Az eseménysorozat lehetőséget kínál kisebb művészeti csoportok és fiatal művészek bemutatkozására. Rendezvényünk hiánypótló jellegű Fehér megyében, hiszen a magyar kultúrát olyan formában mutatja be, hogy az elérhető legyen a más anyanyelvű érdeklődők számára is” – vallották a szervezők.

„A Fehér Megyei Magyar Napok hagyományt kívánt teremteni azáltal is, hogy – bár a Dr. Brendus Gyula Egyesület volt a jogi lebonyolító – civil szervezetek, tanintézmények, egyházak, vállalkozók és a helyi társadalom tagjai közös erővel a Fehér Megyei RMSZ infrastruktúráján keresztül együtt dolgoztak a rendezvény sikeréért” – fogalmazott Horváth Enikő projektvezető, akinek tapasztalata mindvégig kulcsfontosságúnak bizonyult.

„Rendezvényünket, amely összefogni és erősíteni kívánta a minőségi együttléte útján a Fehér megyei magyarságot, a hasonló, Erdélyben zajló magyar napok mintájára terveztük, figyelembe

A Republic mindenkinek tetszett. Képek: K-Visuals

véve a szövetség sajátos igényeit. Legfontosabb célunk a közösségépítés, valamint népi hagyományain és kulturális értékeink bemutatása volt. Ezek tudatosítása, megőrzése és megismerése által a jövő nemzedéke is részesülhet ebben az ajándékban. Meggyőződésem, hogy e négy nap alatt olyan esemény meghonosítása valósult meg, amely több szempontból is elősegíti egy aktív és élhető közösség erősödését, ugyanakkor fontos kezdeményezése az interetnikai párbeszédnek és a toleranciának is. Programjaink mindenkinek, minden korosztályhoz, érdek- és szociális csoporthoz szóltak, a családi szellem és az itthon maradás fontosságát hangsúlyozták” – nyilatkozta összegzőképpen Lőrincz Helga, Nagyenyed alpolgármestere.

Magyarul hangos a központ!

Vagyis: miénk itt a tér. Ez volt az első kellemes benyomása mindazoknak, akik Nagyenyed főterén megfordultak a négy nap alatt. A gyönyörűen felújított kollégium impozáns látképe mellé a magamfajta lokálpatrióták már előre odaképzelték a kívül-belül restaurált református vártemplomot és a „kiszellőztetett” Bethlen utcát is, úgyhogy az öröm azonnal meghatványozódott, és ugyanaz az érzés töltött el sokunkat: még mindig mi uraljuk itt a központot...!

A magyar beszéd mellett a kollégium udvaráról kihallatszó zeneszótól is „boldogok voltak a város utcái” – ahogyan egyik kedves ismerősöm fogalmazott. Csütörtökön este a sztármeghívott

Republic adott fergeteges koncertet – amiről egy évvel ezelőtt még álmodni sem mert senki –, pénteken pedig a helyi Smici Blues Band rockzenekar ejtette ámulatba a közönséget (mindenféle túlzás nélkül!), hiszen a vendiákokból álló csapat, élükön Farkas Balázssal, a magyar napok kedvéért állt össze újra és nyújtott emlékezetes produkciót.

Természetesen a népzene sem hiányozhatott: pénteken este fellépett Antal Tibor és Zenekara, Boros Erzsébet Csokonai Vitéz Mihály-díjas népdalénekes, a marosludasi Hajdina Néptáncscsoport, valamint a Nagybacóni Pásztortűz Néptáncscsoport, utóbbi a Kovászna Megye Tanácsa által támogatott székely-szörvány kapcsolatnak köszönhetően. A nap magyar retro-partival, illetve táncházzal zárult, ahol a jó muzsikát a magyarlapádi Pirospántlikás és a vajasdi Margaréta népzeneke-
rok szolgáltatták.

A vidéki zenés produkciók közül említésre méltó a Titán együttes bethlenszentmiklósi fellépése is.

Hagyományos iskolai rendezvények

A magyar napok rendezvénysorozatába két iskolai esemény is beilleszkedett: az évváró és a hagyományos tornavizsga. Előbbit megtisztelte jelenlétével Csulák Péter magyar konzul, aki a Bethlen Gábor Kollégiumot az erdélyi oktatás egyik legfontosabb bástyájának nevezte, ahol – mivel maradéktalanul érvényesülnek a keresztény és a magyar oktatás hagyományai – annak

szellemiségét nem lehet elpusztítani. A felszólalók igyekeztek hasznos útra-
valóval ellátni a nyári nagyszünetet
váró diákokat. Kónya Tibor iskolalel-
kész a Pál apostol által említett „útjel-
ző táblák” betartására figyelmeztetett,
Lőrincz Helga alpolgármester pedig azt
tanácsolta: „Fogjátok meg egymás ke-
zét, szeressétek egymást és örömet sze-
rezzetek szüleiteknek!” Nagy Tímea ki-
sebbségi oktatásért felelős tanfelügyelő
szerint „zsúfolt, de eredményes tanév
áll mögöttünk”. Szócs Ildikó igazgató
a hatéves kitartó munka után megúj-
ult köntösben pompázó iskolában zaj-
ló oktatás immár kellemes vetületeiről
beszél, hozzátéve: „Magyarul itt, ezen
a tájon, olyan jövőt építünk, ahol jó
magyarnak lenni (...), ezért meg kell
tanulni barátilag élni a többségekkel,
magatartásunkkal pedig tiszteletet kell
kiváltani”. Bartha Melinda aligazgató
különdíjakat és ösztöndíjakat osztott ki,
az évről-kisdiákok versmondása és
a Fórika Éva által vezényelt Kakukkszó
gyermekkórus tette emelkedettebbé.

Az első ízben 1847-ben megrendezett
tornavizsga mindig nagy látványos-
ságnak számított a városban, a ma-
gyar napok pedig csak tovább növelték
az érdeklődők tábort. A Kerekes Ferenc
és Tályai Stefánia tornatanárok által
összeállított főprodukció mutatós lát-
ványt nyújtott, ugyanakkor zenei alá-
festésként a Pál utcai fiúk szuggesztív
vezérdala, valamint a gyakorlat végén
az összes diák mutatványa – amely-
nek során egymás kezét megfogták és
agy alakították ki az összetartozás ere-
jét sugalló hatalmas kört –, nos, ez így
egyben mélyen meghatotta a közönsé-
get. A tornavizsga szépségét, magasz-
tosságát az egyforma öltözet is kiemel-
te, hiszen az óvodások, az elemisták
és a nagyobbak is a kék-fehér Beth-
len-színűket jelképező egységes öltözet-
ben mutatták be a gyakorlatokat.

Idén is lovastorna-bemutatót tartott
a lőrincrévi HIP-TEP Egyesület, amely-
nek növendékei közül a kollégium több
diákja is jelentős regionális és országos
versenyeken állhatott a dobogóra.

A sporttevékenységek közül nagy ér-
deklődés övezte a pénteken megrende-
zett Bethlen Kupát, amelynek keretében
izgalmas kosárlabda mérkőzések zajlot-
tak a Két Fűzfa Egyesület szervezésében.

Véndiáktalálkozó és igényes közművelődés

A rendezvény az elszármazott és a kör-
nyéken élő vendiákok találkozájának
is tekinthető. Hiszen a Fehér Megyei

Magyar Napok arra is alkalmat nyúj-
tottak, hogy a hazalátogató elszár-
mazottak együtt lehessenek, és tar-
talmasan töltsék itthonlétüket. Bitai
László, a Két Fűzfa Egyesület elnöke,
pénzügyi előadást tartott *Mibe fektet-
sünk 2017-ben?* címmel, és ismertette
a Bethlen-kollégium érdekében elin-
dított hosszú távú tőkebefektetést. Ör-
vendetes, hogy egyre többen karolják
fel a nagyszerű kezdeményezést, amely
komoly anyagi alapot teremthet hosszú
távon az intézmény számára.

A magyar napokon több könyvkiadó
is standot állított fel a kollégium udva-
rán, pénteken néhány könyvbemutató
is volt. Szócs Ildikó igazgató és Kapitány
Horváth Zsuzsa az iskola történetét új
szemszögből tárgyaló, elsősorban épít-
tészettörténeti vonatkozások ismerte-
tésében jeleskedő *A nagyenyedi fönix-
madár* című munkát ismertették.

Csécs Márton torockói unitárius lel-
kész *Sebes Pál – az ember és hagyaté-
ka – emlékkönyvet* mutatta be, amelyet
a torockói iskolát virágozóvá tevő rektor
születésének 230. évfordulójára adtak
ki 2016-ban.

Ezt követően a *Székelyföld* folyóirat
mutakozott be – első ízben Nagyenyed-
den –, a városhoz kapcsolódó írásokat
állítva a figyelem központjába (Bakó
Botond cikke a kollégium felújításáról,
Hantz-Lám Irén publikációja az enyedi
és torockói tájat megörökítő Vass Albert
festőművészről). Lövétei László
főszerkesztő ismertette a 20 éves lapot,
legfontosabb díjait és sikerének titkát,
hiszen a kulturális lapok közül a *Szék-
elyföld* tudhatja magáénak a legtöbb
előfizetőt a Kárpát-medencében.

A Kriterion Közművelődési Alapít-
vány szervezésében kettős könyvbemu-
tató és filmvetítés is volt: az érdeklődők
Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda
Emlékirat, valamint Jancsó Miklós *Volt
egyszer egy Kolozsvár* című köteteit is-
merhették meg, és elbeszélgethettek
Jancsó Miklós színművésszel is. H. Sza-
bó Gyula, a kiadó igazgatója ismertette,
majd részleteket vetített a *Kastélyok Er-
délyben* című dokumentumfilmből.

Szombaton megtartották a Fehér
megyei RMDSZ Nőszervezetének kon-
ferenciáját, amelyet Tóth Tünde pszichol-
ógus tartott *A nők elleni erőszak
megelőzése* címmel, kiemelve a jelenség
okait, legjellegzetesebb formáit és a le-
hetséges megoldásokat is.

Mindazok számára, akik a kollégi-
um és a város történetével szerettek
volna részletesen megismerkedni, épít-
tészettörténeti sétákat szerveztek Ka-
pitány-Horváth Zsuzsa művészettörté-
nész vezetésével.

Az állandó jellegű kulturális prog-
ramok közül kiemelkedőnek bizonyult
az *Erdélyi magyar művészek a nagy-
enyedi Inter-Art táborokban* című tárlat,
a Lőrincz család és Harácsek Lehel fo-
tókiállítás, valamint az Erdélyi Ifjúsá-
gi Keresztény Egyesület szervezésében
megvalósított *Kontraszt-kiállítás*.

Előterben a helyi értékek

A magyar napokra jellemzően, kézmű-
ves vásárral, gyermekprogramokkal
és gasztronómiával várták a szervezők
az érdeklődőket, akik a FaLó sátránál
különleges koktélok, a borstandoknál
helyi borokat, az Igazi Csíki Sörnél hi-
deg söroket kóstolhattak. A nagyenyedi
dűlőkön termelt híres nedűkből Papp
Péter pincészetének borkóstolóin, illet-
ve a házi borok mustráján lehetett íze-
lőt kapni.

A gyermekszátrakban a szervezők
minden játszani vágyót játékokkal és
érdekes programokkal vártak, ezek kö-
zött nagy érdeklődés övezte Szekeres
Ildikó székelykocsárdi tanár magyar
népi mintás tányérfestését, Albert
Ferenc, a Palmetta Kézműves Egyesü-
let elnökének fafaragó minitanfolya-
mát és nem utolsósorban Lőrincz Kon-
rád feleenyedi lelkipásztor bemutatóját,
aki a merített papír készítésének mes-
terségét igyekszik feleleveníteni. Mint
ismeretes, a feleenyedi papírmalom-
ban készült a 16–18. század folyamán
az a jó minőségű, vízjeléről beazonosít-
ható papír, amely a Bethlen-kollégium
nyomdáját látta el alapanyaggal.

Szombaton Zöld Napot, azaz kö-
zös hulladékgyűjtési akciót tartottak
a megye 12 településén, vasárnap pedig
Nagyenyed–Torockó–Nagyenyed útvo-
nalú látványos kerékpártúrára hívták
a sport kedvelőit a torockói TAT Egyesü-
let szervezésében.

A záróesemény a nagyenyedi várt-
emplomban, a vasárnapi ünnepi is-
tentisztelet keretében volt. Tóth Tibor
református lelkipásztor a 118. Zsoltár
örömeinekét, az isteni kegyelem általi
jó előmenetelt példázta, a megható pré-
dikációt pedig Csengeri Kostyák Zsu-
za orgonakoncertje tette egyben fenn-
költté is.

Az eseménysorozat jogi lebonyolító-
ja a Dr. Brendus Gyula Egyesület volt
az RMDSZ Fehér Megyei Szervezeté-
vel karöltve. A rendezvényt az Emberi
Erőforrások Minisztériuma, a Bethlen
Gábor Alapítvány és a Communitas
Alapítvány, valamint Nagyenyed vá-
ros tanácsa és helyi vállalkozók támo-
gatták.

Bakó Irén |

Nagy idők nagy emberei

A reformkor gyulafehérvári tudósai

Gy

ulafehérvár, számomra múlt és jelen. A múltból: Bethlen Gábor, a fejedelem, és az Academicum Collegium seu Gymnasium, a Rákócziak; Apáczai Csere János. A múltat a mába kíséző, megőrző, védelmező Római Katolikus Katedrális (püspökség, érsekség, teológia); a vár; a váron kívül az alsóvárosban a református templom, a magyar közösségével; a magyar iskola: az általános iskola gimnáziumi osztályokkal és a teológiai líceum, mindkettő a magyar oktatást minőségi szinten kiszolgáló megújult, szép épületeivel. S végül a jelen nagy ajándéka, hogy nyugdíjasan még lehetőségem nyílt itt tanítani.

Hiszek a sors irányító szerepében. Hiszem, hogy a velem megtörtént dolgok nem véletlenek. Egy idő óta ezzel a tudattal feltöltve fogadom a felém forduló, engem megszólító kihívásokat. Feltűntek a múltból nevek: Haynald Lajos, Elekes Károly, Csató János, Cserni Béla, Ávéd Jákó. Kik ők? Mi az, ami kiemelte őket a hétköznapiakból, miközben ismertté lettek, és mi az, ami összekapcsolta, egybekapcsolja őket? Ebben az írásban erre keresem a választ, s még arra, hogy általuk mit üzen a múlt a mának?

A 2010-es tanévben segítséget kértem tőlem egy volt tanítványom, hogy adjak tanácsot, melyik címet válassza a szentendrei Tentamen természettudományi verseny javasolt témái közül. Megbeszéltük a lehetőségeket, majd a választást természetesen reá bíztam. Közben éreztem, hogy nagyon szeretném, ha *Az iskolád herbáriumának történetét* választaná. Azt választotta! Megegyeztünk, hogy utána kell nézni, hogy egyáltalán van-e növénygyűjteménye a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban működő Természetrajzi Múzeumnak, mert csak állatokat, ősmaradványokat, kőzeteket és ásványokat láttunk kiállítva? Örömmel vettük tudomásul, hogy két lezárt szekrényben több mint tízezer tökéletesen tartósított növény található nagyrészt Nagyenyed környékéről, de vannak az Osztrák–Magyar Monarchia egész területéről is gyűjtőjük nevével s a leltőhelyük feltüntetésével. Másfél évszázados, gyönyörűen préselt növények! Ilyen híres emberek nevei szerepelnek a lapokon a gyűjtők között, mint: Elekes Károly, a Bethlen Gábor Kollégium természetrajztanára, Sadler József, a Magyar Nemzeti Múzeum segédőre,

A gyulafehérvári Batthyaneum 1942-ben. Forrás: Fortepan/Szilágyi Csaba

Fenichel Sámuel a neves Új-Guinea-kutató, kollégiumi diák; Szilády Zoltán a Kollégium neves tanára, majd meglepetésre Csató János a kiegyezés után alakult Alsó-Fehér vármegye alispánja (sorban a második, a Trianon előtti utolsó magyar alispán elődje).

A csodálatos *Felfedezett herbárium* Elekes Károly (Gyulafehérvár, 1844 – Nagyenyed, 1922) munkája. Ő volt, aki Herepei Károllyal együtt a millenniumi ünnepségekre (1896) újratertették az 1849-ben kirabolt, felégetett iskolai múzeumot, és továbbfejlesztették, berendezték a Kollégium újonnan épült keleti szárnyába az 1922-ben megtartott 300. évfordulóra. Ezt látjuk ma is, ha meglátogatjuk a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium természetrajzi múzeumát, sok ezer darabból álló gazdag gyűjteményét. Igaz, hogy már nem a kollégiumé, mert 1953-ban államosították. Azóta eltűntek értékes pótolhatatlan kincsek, mint az Aepyornis (elefántmadár) tojása 2005-ben. A tojás nagysága, hosszmerete emlékezetem szerint 40-45 centiméter. A madár három méter magas volt, az 1300-as években még élt Madagaszkáron. Tudomásunk szerint a világon még öt tojás példány található.

Az említett növénygyűjtemény ébresztette fel az érdeklődésemet, s a fi-gyelmemet, hogy a 19. században milyen értéket képviseltek a herbáriumok. Az 1800-as évek első fele a nemzeti öntudatra ébredés, egyúttal a természet-tudományok fellendülésének kora is. „A nagy időkhöz nagy nemzedék kell”, fogalmazta meg később Márton Áron. Felszabadult az alkotó szellem. A tudományok egyre jobban szakosodtak, a tudósok egyre kevésbé voltak polihisztorok. Feltűntek a „nagy kornak” a nagy emberei, Erdélyben gr. Mikó Imre mellett a még ismeretlen nagy tudós egyéniségek. A beindult szelle-mi élet kívánt magának lehetőséget, fórumot a megnyilvánulásra. 1859. november 23-án megalakult az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) gr. Mikó Imre elnökletével. Lelkesítő beszédében olvashatjuk: az egyesület fő célkitűzése a gyűjtő- és a tudományos kutató-munka megszervezése, könyvtárak, régiség- és éremtár, fűvészkert, továbbá természetrajzi gyűjtemények létrehozása volt. Ezek révén pedig a honismeret, honszeretet előmozdítása volt a cél, valamint az, hogy a tudomány-kedvelőknek teret nyissanak, a tanulni akaróknak pedig segédeszközöket nyújtsanak. A tudományos munka megindítása tűnt nehezebb feladatnak. Végül sikerült ezeket a tudományos ülések, előadások rendszerébe foglalni.

Cserni Béla régész, botanikus (1842–1916)

Az előadásokat vita követte. Fontossá vált a létrehozott szellemi kincs, anyag megjelentetése. Ezt szolgálták az értesítők és évkönyvek, s hogy bennük mi jelenjen meg, arról a szerkesztők döntöttek. Hogy mennyire szükség volt erre, igazolta az érdeklődők nagy száma. Differenciálni kellett a tudományos kutatások szakonkénti bemutatását. Ezért 1860. február 1-én létrejöttek a történeti és természettudományi szakosztályok az ismert alegységekkel: természettan (physica), légtüneménytan (meteorológia), vegytan (chemia), földtan (geologia), ásványtan (mineralogia), fűvészet (botanica), állattan (zoológia), csillagászat (astronomia).

Mit jelentett akkor, miért voltak olyan fontosak a gyűjtemények, hogy jelentős személyiségek foglalkoztak a növénygyűjtéssel, préseléssel, egy-szóval herbáriumkészítéssel? Felismer-ték, hogy a természetjárás testet-lelket építő, a gyűjtemények létrehozása pe-dig értéket teremtő, a természetismeret a honszeretetet erősítő kikapcsolódás. A különleges, vagy eddig ismeretlen, megtalált új növények cseréje hozzájárult a kapcsolatok kiépítéséhez határon belül és túl. Valóságos verseny alakult ki.

A Tentámen versenyre dolgozatot író lelkes diákkal együtt, és tőle függetlenül én is beindultam a herbárium lapjain szereplő gyűjtők élete után kutatni. Így találtam rá az Alsó Fehér vármegye „botanikus” alispánját, Csató Jánost méltató írásra. Jávorka Sándor tudós botanikus ezt írta róla: „Csató János az eredményes működésnek oly mintaképe, oly integer vir scelesque

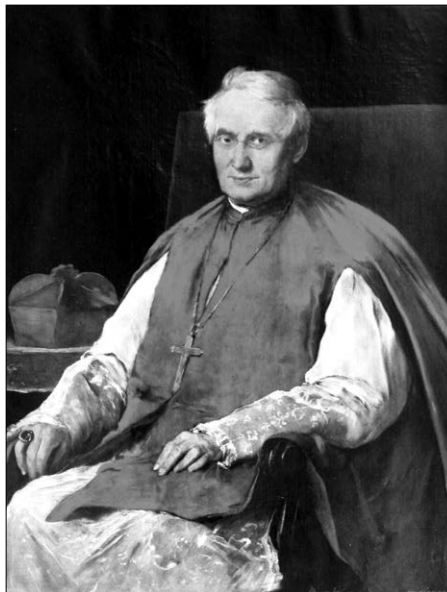
purus, amilyent a sciencia amabilis szempontjából, minden vármegyének őszintén kívánunk. (Botanikai Közölny, 1914).” A fenti jelzőkön kívül, hogy tudniillik, „fedhetetlen és tiszta jellem” életében és halála után még sok hasonló értékeléssel illették. Kortársa, Szilády Zoltán így emlékezik róla: „Ideges sietséggel ütött szét nemegyszer a hivatalos akták időrabló formaságai közt, hogy utána az »östermészet magányába« vonuljon pihenni”. Nyugdíjba vonulása után gondoskodott arról, hogy halála esetén herbáriumát (40 000 lap), a világhírű madárgyűjteményét és más állatpreparátumokat, a kőzetgyűjteményét, családi könyvtárát, leveleit – a világ legjelentősebb tudósaival levelezett – a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumba juttassák. Előrelátóként élt a kialakuló hazai és nemzetközi politikai élet hangulatában (Deák-párti volt, Tisza István híve). Csató János élete, úgy, mint az említett gyűjtők élettörténete is, egyenként is izgalmas, elsősorban tudománytörténeti „kalandregény”. Életük megismerése jelentett nekem egy újabb nagy ajándékot és egyben elköteleződést, hogy tanítványaimmal is megismertessem őket, hiszen „példaképszegény” világunkban nagy szükségünk van erre. Múltunk a jövőnk is. (Müller Péter) „A múltba tekintve erőt gyűjt a bölcs a jelen megélésére, mely a jövőnk meghatározója” (B. I.)

Csató János (1833. április 6., Alvinc – 1913. november 13., Nagyenyed) nemesi családban született. A családnak Konczán (Cunta) volt birtoka. Apja Alsó-Fehér vármegye táblabírája volt. Anyját korán elveszítette, később édesapját is. A rokon Buda Béláné lett a nevelőszülője, aki szeretettel gondozta, majd férje oltotta a kisfiúba a természet, a növény- és állatvilág iránti rendkívüli vonzalmat. Nagyszébenben tanult, de még 16 éves sem volt, amikor 1849 tavaszán beállt Bem tábornok honvédseregébe Gaál Sándor ezredes főparancsnoksága alá. Részt vett majdnem minden székelyföldi ütközetben. Megélte a híres tüzér és ágyúöntő Gábor Áron és Mara őrnagyok elestét. A Zsibón bekövetkezett oroszok előtti fegyverletétel után bujdosnia kellett. Birtokát teljesen feldúlva, kirabolva találta. A súlyos csapások, küzdelmek építették, edzették, erősítették meg jellemét, mint ahogy Jávorka Sándor is írta. Majd miután visszatért, birtokán telepedett meg, és gazdálkodni kezdett. Szabadidejében sokat járta a hegyeket – nem volt nevezetesebb hegység, hegy-csúcs az erdélyi részben, amelyet be ne járt volna, írja róla a *Közérdek* 1913. november 6-i számában. Élete 1861-től az

alkotmányosság részleges visszaállítása után a hivatalokban telik. 1862-ben feleségül vette a szép, fiatal imecsfalvi Imecs Máriát, akit héthónapi boldog házasság után elveszített. Ezután emlékeiben, hűségben él, vigasztalódní mindig az „ősi természethez” fordult, vagy laboratóriumában „preparált.” Külföldi tanulmányutakra megy, hogy képezze magát. Látogatta, tanulmányozta a gazdag gyűjteményeket. 1874-ben nagy bizalommal választották meg a már a közügyekben nagy felelősséggel, elhivatottsággal dolgozó vármegyei főjegyzőt Alsó-Fehér vármegye alispánjává. Az ő idejében épültek Enyed legszebb, legjelentősebb középületei, iskolák, intézmények, mint például a vármegyháza. Jelentős szerepet vállalt a közéletben az alakuló kulturális, tudományos egyesületek szervezésében (EME, EMKE, EKE). Turistautakat, menedékházakat hoztak létre a Remetei-sziklaszoroshoz, a Pilisre, a Detunátához. Az utóbbi két tőn megépültek a jól felszerelt menedékházak. Felavatáskor az ő nevét vették fel. Ugyancsak az ő nevét viselte a Remetei-sziklaszoros barlangja is. Csató magashegyi túróján a Páring- (Páreng-) hegységben elsőként találja meg azt a pimpó fajt, melyet Haynald Lajosról a volt gyulafehérvári, Erdély katolikus püspökéről, a későbbi kalocsai bíboros érsekről nevezett el Potentilla haynaldianeának 1872-ben. Ezt később Janka Viktor a Balkán-hegységben is megtalálta. Így találtam rá Csató életét kutatva Haynald Lajos nevére. Ki volt ő, akit Csató annyira nagyra becsült? Kiderült, hogy az elismerés kölcsönös volt. Simonkai Lajos a kornak legismertebb magyar természettudós botanikusa 1886-ban kiadott könyvének előszavában így emlékezik: „igyekeztem megismerni Erdély flóráját, mellyel már 1872 óta foglalkozom. Feladatom megoldásában lényegesen segített Dr. Haynald Lajos bíboros érsek, aki a legnagyobb előzékenységgel engedte meg erdélyi nagybecsű herbáriumának teljes tanulmányozását.” A továbbiakban még megemlíti a Monarchia területén és az Erdélyben működő más jeles növénygyűjtő kutatók között Csató János neve mellett Cserni Béla nevét is, Gyulafehérvár környéke flórájának kitűnő ismerőjét.

Dr. Haynald Lajos (1816. október 3., Szécsény – 1891. július 4., Kalocsa) élete kiteljesedett, válságokban és meglepő fordulatokban gazdag volt. Már gyermekként sokat barangolt édesapjával a természetben. Iskoláit otthon kezdte el, már ötévesen megtanult írni, olvasni. A gimnáziumot mindvégig jeles eredménnyel végezte Vácon, Pesten,

Haynald Lajos kalocsai érsek (1816–1891)
Munkácsy Mihály festményén (forrás: Wikipédia)

Esztergomban. Papneveldeben folytatta tanulmányait a pozsonyi Emericanumban két évig (1832). Egy évig a nagy-szombati liceumban filozófiát tanult. 1833 és 1837 között a Pázmáneumban volt teológus, de közben a bécsi egyetem előadásaira is látogatott. Tanulmányozta a süketnémák oktatását is, a csillagászatot, magyar köz- és magánjogi előadásokat hallgatott. Szabadidejében nyelveket tanult, zongorázott és ismerkedett Bécs képzőművészeti emlékeivel. Ennek eredményeképp jó barátságot kötött Liszt Ferencel és Munkácsy Mihállyal, utóbbi később megfestette a portréját. Közben már Dr. Haynald a papi pályán nagy ívben haladt felfele, míg a kalocsai bíboros érsek címig eljutott. De a természetjárás, a növények gyűjtése szenvedélyes kikapcsolódása maradt, melyre meghívta Liszt Ferencet is – ez kiderül édesanyjának írt leveléből. Az Augustineumban töltött évek alatt látogatott el a bécsi császári növénytanintézetbe, ahol megismerkedett Stephan Ladislaus Endlicher és Fenzl Ede botanikusokkal. Tőlük kapta növényismereti képzettségét, szaktudását. 1851 után erdélyi segédpüspök, majd egy év múlva püspökként (1852–1863) járta Erdély különböző vidékeit, hódolva gyerekkori szenvedélyének, melyet édesapjától tanult, aki nagy műveltségű értelmiségi volt. Nemegyszer emlegette, hogy „tudóst bírt apjául.” Tízéves korától tanulta édesapjától a növények gyűjtését, szárítását és a meghatározás gyakorlatát, később a Linné-féle osztályozás helyett Endlicher István László természetes rendszerét használta. Apja értékes

herbáriumát, mely a Forgách grófi családtól András grófokhoz került, Haynald egy baráti látogatás alkalmával felismerte és természetes módon ajándékként visszakarta.

Haynald „botanikus” szenvedélye oly nagy volt – mint írták róla –, hogy még nemzetközi kertészeti kongresszusokra is el-ellátogatott. A százezer-nél is több lapból álló növénygyűjteményét és botanikai könyvtárát, a Magyar Nemzeti Múzeum – általa alapított – növénytárára hagyta. További gondozásra 12000 forintos alapítványt tett. Utazásai és összeköttetései révén Európában az elsők között állított össze növénygyűjteményt. Csak a nyitvatermők gyűjteménye 23 000 lapot tartalmaz. (*Herbarium generale*) A természettudós világ az iránta érzett elismerésként fél-száz növényfaj vagy nemzetségnévben örökítette meg a nevét: pl. *Gentiana Haynaldiana*, *Draba Haynaldiana*, *Citissus Haynaldii* vagy a *Phlyctidium Haynaldii* sp. nevű vízigomba. Cserni Béla herbáriumában a 262. lapon szerepel az *Anthemis Haynaldi* Janka (gyűjtőhely: Vajasad, 1868, aláírás: Dr. Cserni B.). De szerepel aneve nemzetségnevekben is: *Haynaldia villosa* vagy a *Haynaldia umbrina* Schulzeri – ez a befőttparadicsom gombája. Művei közül megemlítjük a Magyar Növénytan Lapokban megjelent *A szentírás mézgák és gyan-ták termőnövényei* (Budapest, 1880), valamint a *Ceratophyllum pentacanthum* című munkáját (Kolozsvár, 1881). A természettudomány a műveit, a gazdag gyűjteményét nagyra értékeli, hisz sok tudós szakember használta és használja még ma is kutatás céljából.

Haynald a nehézségeket bölcsen fogadta. Figyelmét és idejét megosztotta a közélet és tudomány között. Jelmondata volt: „Patiendo mereri” (Szenvedéssel kiérdemelni). Haynald Lajos érdemei között tartják számon, hogy erdélyi püspöksége alatt (1852–1863) felkarolta a népiskolák ügyét. Neki köszönhető, hogy a bezárt az 1849. június 24-i várostrom alkalmával leégett gyulafehérvári iskola épületét támogatásával helyrehozták, majd a közbenjárására beindult nyolc osztállyal és tizenkét tanárral az oktatás. Ismert volt, hogy jótékony célokra sokat áldozott. Az ő hozzájárulásával nevezték ki Cserni Bélát a „károlyfehérvári” elemi főtanodához németnyelv-tanítónak, azzal a feltétellel, hogy a magyar nyelvben még tökéletesítse magát. Figyelemreméltó, hogy a püspök bevezette az oktatásba a román nyelvet is. Alkalmazottainál is értékete a román nyelv ismeretét. (Gyulafehérvári Főegyházmegeyei Levéltár)

Teljes odaadással támogatta az apácarendek visszatelepítését Erdélybe. Itt Erdélyben megváltozik a forradalom előtti „császárhűsége”, szembefordul Bécs abszolutisztikus törekvéseivel, s a nemzeti oldal és az Unió mellé áll, ennek következménye lett, hogy 1863-ban le kellett mondjon tisztségéről. Rómába ment, majd a kiegészítés után (1867) megkapta a kalocsai érsekséget. A cselekvés, a megvalósítások embere volt. A művészetek nagy pártolójaként támogatta Munkácsy Mihály nagy műalkotásának, a Golgotának a budapesti kiállítását. Létrehozta Kalocsán az Arborétumot és a Csillagvizsgálót – édesapját is érdekelte a meteorológia mellett a csillagászat is. Széleskörű levelezést folytatott tudományos társaságokkal. 1868-ban a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) tiszteletbeli tagjává választották. Lelkiekben gazdag, tartalmas, cselekvő élete 78 éves korában ért véget. „A növénytudomány világhírű művelője volt” – fogalmazta meg róla méltatója, Fraknói Vilmos.

A kortárs Cserni Béla (1842. augusztus 12., Nagyszében – 1916. április 16., Gyulafehérvár) tanár, természettudós, archeológus, író, szerkesztő. Élete éppen olyan kiteljesedett, mint az említett nagyságoké. Életének nem egy momentuma hasonlít Csató Jánoséhoz: árván maradt. Apja még születése előtt meghalt. A megszületett kislány keresztapja, Bíró Albert (királyi kincstári megbízott) nevelte nagy gondnal. Iskoláját Nagyszébenben, a Katolikus Teréz Árvaház működő elemi iskolában kezdte. Utána a császári és királyi állami gimnáziumban fejezte be az 1–3. osztályt. 1848 őszén, 16 évesen önkéntes katonai szolgálatra szeretett volna lépni. Végül a Teréz árvaházban működő római katolikus tanítóintézetben, jó eredménnyel végezte a kétéves tanítóképzői tanfolyamot, és már 1861. június 8-án megkapta a német tannyelvű főelemi iskolákra szóló tanítói oklevelet. Ez hozzásegítette, hogy Ludvig János kanonok, árvaintézeti igazgató ajánlatára Haynald Lajos püspök kinevezte a károlyfehérvári elemi főtanodához tanítónak. (Azzal a feltétellel, hogy a magyar nyelvben még tökéletesítse magát.) Igyekezete, szorgalma segítette, hogy mint magántanuló elvégezze a gimnázium 4–8. osztályát, majd letette az érettségit is 28 éves korában. A megüresedett természettudományok és mennyiségtan katedrára már az új püspök Fogarassy Mihály nevezte ki ideiglenes tanárnak 3 évre. Öt év múlva megszerezte e két tárgyból a szakvizsgát, és véglegesítették állásában. Cserni nagyon lelkiismeretes, kötelességtudó,

Haynald Lajos növényprése

pontos tanár volt. „Tárgyain bizonyos ideális szeretettel csüngött, mely lelkesedés átragadt a tanítványokra is.” (Kárpiss János igazgató, az Erdélyi Római Katolikus Status Gyulafehérvári Főgimnáziumának értesítője, 1915–1916. évfolyam, 20. oldal) Azt vallotta, hogy „a természetrajz didaktikájához hozzátartozik az elméletileg szerzett ismeretek gyakorlati alkalmazása is.” E célból igen gyakran vitte tanítványait kirándulni. Itt gyűjtögettek a kőzeteket, a környék szép, gazdag flóráját, megismerkedtek a vidék állatvilágával. Megfigyelték a táj geológiai szerkezetét is. A csillagos éjt is megismerték. Indítványozta az ifjúsági vándoregyesület megalakulását.

Önmaga is buzgón gyűjtött, preparált, tanulmányozott, rendszerezett, írt. Írásainak nagy része megjelent folyóiratokban, ilyen módon is szolgálta az oktatást, a tudományok terjesztését. Írásai: *Gyulafehérvár környékének flórája* (Értesítő, 1879–80. és 1889–90. évfolyam, valamint az Alsó-Fehér vármegyei Történelmi Régészeti és Természettudományi Egyesület III. évkönyve); *A külön nemű összetett kőzetek meghatározása* (Értesítő, 1876–77. évfolyam); *Parthenogenezis és metagenézis a növényországban* (Értesítő, 1887–88. évfolyam); *Kíméljük a hasznos állatokat* (Értesítő, 1884–85. évfolyam); *Gyulafehérvár környékének faunája* (Alsó-Fehér vármegyei Történelmi Régészeti és Természettudományi Egyesület II. és III. évkönyve); *Eszmék a Föld felületének változásáról*. (Értesítő, 1881–90. évfolyam, 107 oldal, egyben doktori értekezése is). Praktikus asztrológiai műve a *Tájékozódás a csillagos égen*, amely 1881 augusztusában jelent

meg. Jelentős megvalósításai közé sorolhatók értékes könyvei, valamint a természetrajzi szertár különösen szép, gazdag madárgyűjteménye; ezen kívül több mint ezer herbárium, tökéletesen preparált növénytárgy, Gyulafehérvár környékének begyűjtött, nagy szakmai tudással meghatározott növényfajai. Kortársai nagy szakmai elismeréssel nyilatkoztak erről.

Nem szándékom régészeti munkásságára részletesen kitérni, mely az 1880-as évektől kezdett kibontakozni, és így további tevékenysége az archeológiai kutatásokban teljesedett ki. Feltárta a római kori Gyulafehérvár város romjait, Apulumot. A *Látogatás Apulumba* című művében – amelyet a tanulók okítására írt – részletesen vázolta a régi római életet. Teljes odaadással végezte ezt a munkát is, szakavatottan vezette a régészeti egyesület munkáját, melynek múzeumőre lett. Kutatómunkájának eredményei megjelentek az évkönyvekben. A világ rendre megismerte azt a hatalmas munkát, amit ásatásai révén felszínre hozott, majd kiállított múzeumában, ahol minden kő, virág, madár Cserni tudását és ügybuzgóságát hirdette. Mindez azzal a melegséggel, biztonsággal, örömet adó háttérrel volt lehetséges, amit a családja (felesége és gyermekei, majd unokái) nyújtottak számára, mint ahogy Kárpis János is megfogalmazta.

Dr. Cserni Béla tanári működésén és terjedelmes kulturális munkásságán kívül még sok más hivatalos tisztséget nagy kötelességtudással töltött be. Több mint tízféle hivatalos megbízás, elfoglaltság, feladat tartozott ezek közé. 1899

Elekes Károly természetrajztanár (1844–1922)

júliusában archeológiai szaktanfolyamot végzett, mely ismereteket meghívottként más helységekben is odaadón alkalmazott. Segített könyvtárakban leltározni, múzeumokat rendezni, mint ahogy Nagyváradon is. Így nyilatkozik ezekről: „Kedves ez a munka” „Felüdülés a szünidőkben.” 32 évi tanárság után kérésére 1903 novemberében nyugdíjba ment, hogy tovább szenvedélyének, a régészetnek éljen. A tudományok művelésével gazdag élete 1916. április 16-án, virágvasárnap ért véget. Ravatalánál Zlamál Ágost, gimnáziumi tanár mondott búcsúbeszédet: „Az igazi pedagógus, a nevelő és oktató tanár ideálja áll előttem. (...) Natura in minimis rebus maxima, a természet a legkisebb dolgokban éppen a legnagyobb. Nagy és szédítő az út a népiskolától a tudományegyetem legmagasabb gráduzáig. Az ő útja a munka megdicsőülése vala. »Labor omnia vincit«, a munka minden diadalmaskodik.”

Napjainkban a gyulafehérvári soktermes, nagy történelmi múzeumban (Nemzeti Egyesülés Múzeuma, Múzeul Unirii), a kiállított anyagnak nagy része Cserni Béla munkájának eredménye. Ennek ellenére elszomorító, hogy az ő neve sehol sem látható, kivéve a második emelet legeldugottabb, kis, homályos sarok szobácskájában, ahol mindössze kevés kiállított anyag: herbárium lapok, fényképek, egy plakátlapon A4-es nagyságú arckép s rövid ismertető szöveg van. Vele szemben a támogató, Reiner Zsigmond másfél méteres nagyságú festett portréja uralja a falat. 2016 áprilisában a T. Szabó Csaba régész által szervezett

emlékkonferencia megpróbált az évforduló kapcsán valamit visszaidézni Cserni Béla sokoldalú kutató-tudós nagyságából. Illesszünk mi is egy a csodálatunk, a lelkünk melegével kifejnyesített csillagocskát az ő emlékéhez. Az ezen alkalomra kiadott könyv T. Szabó Csaba: *Béla Cserni and the beginnings of urban archaeology in Alba Iulia* című kötet, amely az első monográfia a nagy régész életéről.

Még folytathatnám az írást a kortársakról, például Ávéd Jákóval (1843. október 24., Gyergyószentmiklós – 1922. január 19., Gyulafehérvár) a gyulafehérvári meteorológiai egykori vezetőjével, aki szintén tanított a Főgimnáziumban (1894 és 1901 között), valamint annak igazgatója is volt. Az EME felhívására bekapcsolódott Alsó-Fehér vármegyei klimatológiai mozgalmába. A meteorológia-tudomány magyarországi úttörője lett. Ő volt az első korszerű helyi meteorológiai szolgálatok megszervezője, az első éghajlati szakmunkák szerzője, valamint az árvízjelző-állomás vezetője 1889-ben. Lapszerkesztője a *Köz-művelődés*, *Gyulafehérvár*, *Gyulafehérvári Közlöny* lapokat és folyóiratokat. Fő műve a két kötetből álló *A gyulafehérvári meteorológiai állomás megfigyelései*. Reiner Zsigmond múzeumalapító mellett a tudomány előrehaladásáért bőkezű alapítványtevők Cserni Bélával együtt. Megfigyeléseiről írt tudományos munkája az: *Alsó-Fehér vármegye Monográfiájának I. kötetében jelent meg*. Az ő tevékenysége a monográfia megírásában való részvállalással kapcsolódik a neves botanikusokéhoz.

Érdemes megismerni Alsó-Fehér vármegye monográfiájának rövid történetét. A honfoglalás ezredik évfordulójának méltó megünneplésére tervezett

Ávéd Jákó főgimnáziumi igazgató, meteorológus (1843–1922)

mű megírásának az ötletét Török Antal megyei bizottsági tag vetette fel az 1870. július 5-én tartott vármegyei gyűlésen. Erre a feladatra egy bizottság létrehozását indítványozta, amit egyhangúlag elfogadtak. Br. Orbán Balázst, Török Antalt, Csató Jánost, és még nyolc tagot bíztak meg a javaslat tétellel. A teljes mű terve, a munka beosztása, az alkalmas munkatársak megtalálása, a pénzügyi alap előteremtése, mind késleltették a mű megírásának elkezdését. Néhány év múlva, az 1873. július hó 17-én tartott vármegyei gyűlésen mutatták be elképzelésüket. Végül is a beérkezett nyilatkozatokban megfogalmazódtak az igények. A legfontosabb volt, hogy olyan személyiségek kapják a megbízást, akik már bizonyítottak és szakmai elismertségnek örvendenek. Így került az alkotók közé Csató János, aki már ismert volt természettudományi munkáiról. Mint a vármegye nagy tiszteletnek örvendő alispánja, vezető szerepet kapott a monográfia megjelentetésében. (Az első kötet elkészült a millenniumra!) A kezdő kötet első részében jelent meg a Csató által elsőként megírt Alsó-Fehér vármegyének növény- és állatvilága. Rajta kívül még olyan nagy egyéniségek vettek részt, mint Herepei János (*Földtani, kőzettani, ásványtani ismertető*), ifj. Gáspár János (*Alsó-Fehér vármegye földrajzi helyzete*), Ávéd Jákó (*A vármegye éghajlata*), Lázár István, Weinrich Frigyes és Dr. Moldován Gergely (*A vármegye magyar, szász és román népe*), a következő kötetekben pedig Cserni Béla (*A megye története*) és Szilágyi Farkas (*Nagyenyed pusztulása 1848–49-ben*). A székelyföld megyéit kiszolgálta br. Orbán Balázs „egyszemélyes” nagy műve, *A Székelyföld leírása*. Mivel Alsó-Fehér vármegyében többségben a tanintézményeknek köszönhetően az alkotók több szinten is bizonyítottak, az együttműködés már korábbról létezett, a siker így biztosított volt.

Hadd idézzem Eötvös Loránd szavait, miszerint „boldog (...), aki azzal vigasztalhatja magát, hogy sokaknak világított.” Az írást pedig a Gyulafehérváron a Majláth Főgimnáziumban érettségizett, engem a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen tanító szeretett és nagyra becsült, növényrendszertant oktató tudós tanárom, dr. Csűrös István szavaival zárom: „Tudós tanárok mellett sajátítottam el az alapvető botanikai ismereteket. Olyan mintaképtől, mint amilyen a Gyulafehérvári Majláth Római Katolikus Főgimnázium természetrajztanára, Bodó Ferenc.”

Gál László

Gyulafehérvár magyar múltja és jelene – az oktatás szemszögéből

Gy

ulafehérvár napjainkban – a dél-erdélyi magyarság szempontjából – már-már mélyszórványnak számít. Évszázadokon át jöttek-mentek jó meg rossz, nyugodtabb és küzdelmesebb időszakok, de a legborúsabb időkben is mindig volt egy fáklya, mely a szellem fényét ontotta, irányt mutatott a kor helytállóinak, az emberi szellem utánpótlásának. Ezt a fáklyát *iskolának* nevezték – lett légyen az bármely történelmi felekezeti, mely neveltjeivel és nevelőivel egyetemben – tudatosan avagy tudat alatt – a magyar jelenlétet, a nemzeti önazonosságot képviselte, biztosította.

Ma ez az iskola Erdély múlt századi, több mint száz iskolát alapító püspökének, Gróf Majláth Gusztáv Károlynak a nevét viseli. Megannyi iskolaelődjé, akárcsak mindahányuk körül örvénylő és parancsoló erejű történelmünk, számos esetben hozott borús időket, számos esetben lépett fel az újraelépítés kényszerével, illetve igényével, akár a jezsuita nevelés csaknem kétszáz éves időszakát felváltó – II. József korában kiteljesedő – állami oktatásra történő át-térésről, akár a későbbi korok nemzeti jegyeket hangsúlyozó iskolázásáról volt szó. Vagy akár a katolikus főgimnázium megalakulásáról, majd a két világháború közötti – magyar nyelvű oktatást rendkívüli módon érintő – időszak bátorságot igénylő megpróbáltatásairól...

Jelenünkhöz közelebb eső történelmi változások sem hoztak számunkra mindig kedvező megoldásokat: a felekezeti oktatás törvény általi megszüntetése, a helyébe létrehozott egyházi iskolatípus (kántoriskola) érettségijének el nem ismerése, a „*numerus clausus*” – mind-mind a többrendbeli újraszervezést kényszerítette ki az iskolaügy fölött bábáskodó és vigyázó egyházi

előljárók, főpapok, paptanárok, tanárok részéről.

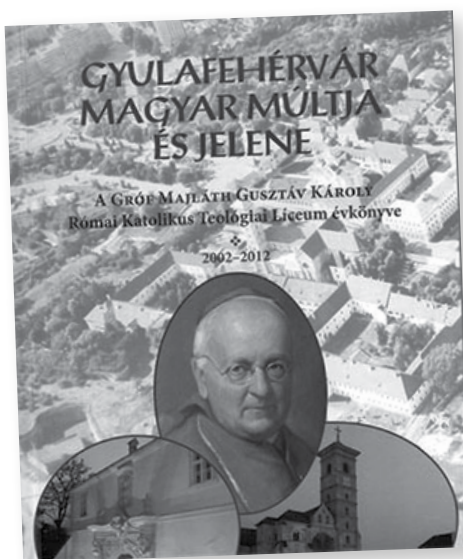
Napjainkban sincs ez másként... Az új tanügyi törvény, a szekularizálódó társadalom állandó odafigyelést követel azért, hogy *felekezeti hovatartozástól függetlenül* az óvodától az elemi és gimnáziumi szintig, valamint a katolikus teológiai líceumi (*kisszeminárium*) tagozatig teljes magyar oktatási palettát képezzen, remélhetőleg a hosszú idejű fennmaradás kezességével... s azért is, hogy ne csak a *gyulafehérvári magyar oktatás múltjáról és jelenéről* értekezessünk, hanem mindenképpen annak *jövőjéről* is!

A dél-erdélyi magyar nemzetiségű lakosság számbeli alakulása

Az I. világháborút követően került Erdély egész területe Romániához. Ennek jogi alapját az 1918. december 1-jén megtartott gyulafehérvári román nemzetgyűlés képezte, amely a Gyulafehérvári Nyilatkozatban mondta ki Erdély Romániával történő egyesülését. A történelmi Erdély területén kívül a jelenkori értelemben vett, a Partium és Bánság egy részét is magába foglaló „tágabb” Erdély, az 1920. június 4-én megkötött – trianoni – békeszerződés útján került Romániához.

A Gyulafehérvári Nyilatkozat széles körű jogokat ígért az „együttélő népeknek”. Az 1923-ban kiadott alkotmány egységes nemzetállamként határozta meg Romániát, ekként nem szavatolta a Nyilatkozatba foglalt nemzeti kisebbségi jogokat.

Az ezt követő két évtized alatt jelentős változások álltak be az etnikai

Óvodások hagyományörző műsora a Gróf Majláth Gusztáv Károly Római Katolikus Teológiai Líceum dísztermében

összetételben. A korabeli adatok alapján ekkor Erdélyben 1 662 000 magyar élt, ami a teljes lakosság 32 százalékát jelentette. 1918 és 1922 között ennek a magyar lakosságának a 12 százaléka (197 000 lélek) hagyta el Romániát.¹ A második világháború kitöréséig pedig további 169 000 – elsősorban az arisztokraták, értelmiségiek, de jelentős számban földművesek is; nagytöbbségük Magyarországra költözött, ám sokan Amerikában találtak új hazára.

Az 1921-es romániai földreform kedvezőtlenül érintett minden földtulajdonnal rendelkezőt, de ez főként az erdélyi magyarságra volt végzetes hatással, ugyanis gazdaságilag elsősorban a magyar földbirtokosokat károsította, de a történelmi magyar egyházakat is megfosztotta földtulajdonaitól, melynek egyenes következménye lett a felekezeti oktatás fenntartásának ellehetetlenítése.

A román nyelv kizárólagos használatát szorgalmazták a hivatalos ügyintézés minden területén. A magyar nyelvű oktatás gyakorlatilag a felekezeti iskolákba szorult vissza, több mint ezer magyar tannyelvű állami népiskola szűnt meg. A még megmaradt magyar tannyelvű iskolák, valamint a román tannyelvű iskolák magyar tagozatainak/osztályainak száma évről-évre csökkent. Az 1925-ös keltezésű, magánoktatást szabályozó törvény előírása szerint – a román nyelven kívül – a történelmet, a földrajzot, az alkotmánytant is románul kellett tanítani az iskolákban. A középiskolát végzetteknek az érettségit román

nyelven kellett letenniük – teljesen ismeretlen román tanári bizottság előtt. Az eredmény: a vizsgázók többségének elbukása az érettségi vizsgákon a gyenge román nyelvismeret miatt. A magyar nyelvű közép- és felsőoktatás szinte kizárólag csak magánúton vált lehetségessé.

Az 1930-as népszámlálás szerint 1480 712 fő vallotta magát magyarnak Erdélyben, mely lélekszámnak körülbelül a fele a keleti megyékben – Székelyföldön –, negyedrésze Erdély belső területein, másik negyede pedig a Magyarországhoz közeli határ mentén élt. A dél-erdélyi Alsó-Fehér vármegyében a magyarság ekkor már nem érte el a 20 százalékos szintet sem.

Az erdélyi magyarság nyelvi, gazdasági, társadalmi és kulturális megszorításai közepette is keresni kezdte társadalmi-politikai-gazdasági és nemzetiségi érvényesülésének, kulturális önazonosságának alakításának lehetőségeit, amennyire ezt a kor viszonyai között tehetette.

A II. világháború elején, a második bécsi döntést (1940. augusztus 30.) követően Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták, mintegy 1344 000

magyar, 1069 000 román és 47 000 német lakossal. Dél-Erdélyben körülbelül 400 000 magyar maradt. Mindkét országrészben visszaállítják a vármegyerendszert, Észak-Erdélyben 12, Dél-Erdélyben 13 vármegyével. Az elvándorlás, de elsősorban a két országrész közötti területi elosztás miatt az észak-erdélyi részen hét abszolút és egy relatív magyar többségű vármegye alakult ki. A háború okozta nehézségek, Erdély kettéosztottsága, valamint az emiatt is fellángoló nacionalizmus további ellenségeskedésben nyilvánult meg az együttélő etnikumok esetében. Míg a magyar fennhatóság alá került északi részen ezúttal a román lakosság került nehéz helyzetbe (oktatás, sajtó korlátozása, magyar nyelv kötelezővé tétele stb.), addig Dél-Erdélyben a magyarságot sújtották hasonló korlátozó intézkedések.

Az erdélyi magyarság száma ez idő alatt 1 743 800-ról 1 481 900-ra zuhant. Ezt a több mint 260 000-es hiányt részben a háborúban elesettek és a hadifogságban elpusztultak, a deportáltak, a harcok és megtorlások polgári áldozatai, az eltűntek, valamint az Erdélyt végleg elhagyók adják. E hiányból különböző források alapján csupán a menekültek és expatriáltak, illetőleg az elhurcoltak számára lehet következtetni, amely a fentiek alapján összesen 200 ezer főt tett ki.²

A második konflakrációt követő kommunista időszak, valamint a '89-es változások utáni népszámlálás adatai – 1956, 1966, 1977, 1992 és 2002 – tükrözték demográfiai változások lesújtó képet mutatnak. Az 1910-ben számlált erdélyi összlakosság mintegy 5,2 milliőről 7,2 millióra emelkedett (mely 1,4-szeres gyarapodást jelent), ám a magyar közösség lélekszáma gyakorlatilag nem változott, sőt – 1,65 milliőről, 1,42 millióra esett vissza. Az etnikai arányokat tekintve a románság 53,78 százalékról 74,69 százalékra emelkedett, a magyarság 31,64%-ról 19,60%-ra, a németek pedig 10,75%-ról 1% alá estek. Az 1989-es rendszerváltás utáni népszámlálások adatai pedig általános népességszűkülést mutatnak, mely arányaiban fokozottabb a magyarság esetében.

Fehér megye összlakossága	Népességfogyás 2002-höz viszonyítva	Nemzetiségi megoszlás				
		román	magyar	német	roma	más
327224	55523 (382747)	89%	4,8%	0,2%	4,7%	1,3%

Gyulafehérvár összlakossága	Népességfogyás 2002-höz viszonyítva	Nemzetiségi megoszlás				
		román	magyar	német	roma	?
58681	7725 (66406)	87,62%	1,59%	0,21%	1,76%	8,82%

Tanévnyitó ünnepség az óvodában

A legutolsó – 2011-es esztendei – népszámlálás adatai Fehér megyére és Gyulafehérvárra nézve a következő helyzetet mutatták:

A város környéke

Gyulafehérvárt északkeletről északon át északnyugatig a Maros jobb partján az erősen tagolt Erdélyi-érchegység 300-1500 méter magas hegyei veszik körül, melyeket szakadékok, menedékes lejtők, csupaszig sziklák, barlangok, szűk szorosok, hegyi tavak, meseerdők, víz-esések, természeti ritkaságok tesznek rendkívül változatosá. A fehérváriak kedvenc kirándulóhelye a 780 méter magas Mammut-tető.

A várostól északkeletre, kelet-nyugat irányba húzódik a Billak-hegy, amelynek déli és délnyugati lejtője szőlőtermelésre igen alkalmas. A közelben van az 1259 méter magas Pilis-hegy, ahonnan elénk tárul a Maros völgye és a távolabbi Fogarasi-, Szebeni-hegységek, az 1230 méter magas Csákyakőről pedig tiszta időben néha még a távoli Hargitát is lehet látni. Az 1083 méter magas, gúla alakú Kecskékő ormán állott valamikor a Kecskésvár, amihez Tündér Ilona és Árgirus királyfi regéje fűződik. A tatárjárás után, 1272-ben királyi várat építettek ide, amely 1469-ben Csutor Miklós erdélyi vajdáé volt, s amelyet II. Ulászló bontatott le 1515-ben, mivel közben rablók tanyájává vált.

A Marosba torkolló Ompoly völgye sem szűkölködik látnivalókban: itt vannak Szentmihálykő várának romjai, a fenesi cseppkőbarlang, a Kisompoly – völgyében a Denevér-barlanggal. Az Ompoly bal oldalán helyezkednek

el a Magyarigeni-havasok; itt is van barlang, a Boszorkányok-lyuka. Igen-pataka fölött 921 méter magasságban, majdnem 4 hektárt elfoglalva terül el a Jézer-tó, kristálytisza vizével. A Havasgáldi-szorosban láthatunk havasi gyopárt, a Kárpátokban itt a tengerszinthez legközelebb. Nem messze találjuk a csákyai patak táplálta Római fürdőket, valamint a Remetei-szorosot, ahol a bejáratnál 600 méter magas sziklafalak emelkednek, s ahol „elfogy” az út is, csak gyalogosan lehet tovább menni a szűk sziklaszorosban.

A Maros bal partján dimbes-dombos vidék terül el, ebben az irányban találjuk a szászok földjét, több faluval, ahol valamikor szászok laktak, de elvándorlásukat követően, helyükbe mások települtek. A templomok sajnos üresen állnak, omladozó létük még hirdeti, hogy nem is olyan régen volt még a toronyban harang, s nem is szólt hiába.

Szomorú történelmi emlékeket ébreszt bennünk, magyarokban ez a vidék. Erdélyben itt, a Hegyalja magyarsága szenvedte el kétszer is a legnagyobb etnikai jellegű atrocitásokat. Először 1784-ben a Horia-féle felkeléskor, másodszer a 1848–49-es forradalom idején. Ezeknek eredménye, hogy Alvincen már alig van magyar, a református templomot nem használják. A Martinuzzi-kastély, amelynek az 1960 évek végén még fedele volt, most romokban hever. A Maros másik oldalán Borberek. A gyönyörű gótikus református templom az 1960-as évek végén még állott. A torony megvan ugyan, de hívek nincsenek. Sárdon református templom is van, egy magyar családdal a faluban. Magyarigenben híres a barokk református templom – mellette Bod Péter sírjával, a katolikus

templomkertben pedig 187 magyar honfi tömegsírja – obeliszkkel; ma hívek, két-tucatnyian ha vannak. Boroskrakkóban a református templom üresen áll. Borosbenedek református temploma romokban, a torony még áll, tető nélkül. Szentimrén a Hunyadi János által épített templom még áll, hívek nincsenek. A magyarorbói templom romokban. A Hunyadi János által építtetett tövisi református templomba egyre kevesebb hívó jár. A ferences zárdát kijavíttatta a katolikus érsekség, a templom aránylag jó állapotban, de egyre kevesebb hívóval itt is. A Gyulafehérvár környéki várromoknak sokasága (Borberek fölött Zebernik vára, amelyet Bethlen Gábor az anabaptistáknak ajándékozott, Tótfalud fölött Szentmihálykő vára, a Kecskőkön Kecskés vára, Diódon Diód vára, amelynek építését Hunyadi Jánosnak tulajdonítják, a Kemény család alsógáldi várkastélya) dicső múltjáról beszél.

Gyulafehérvár. Rövid földrajzi és történelmi áttekintés

Gyulafehérvár Erdély délnyugati részén fekszik, a Maros középső folyásánál, annak a jobb partján, 224 méterrel a tengerszint fölött, az Ompoly folyó torkolatánál, annak a jobb partján, közel a Sebes és a Küküllő folyók torkolatához, az Erdélyi-érchegység lábánál, 46,05° északi szélesség és 23,35° keleti hosszúság metszésénél. Mérsékelt kontinentális, csapadékban szegény éghajlatára enyhe tél és a közeli erdőknek és hegyeknek köszönhetően kellemes nyár jellemző. A téli középhőmérséklet januárban -3,3 °C, a nyári pedig júliusban 20,5 °C.

Gyulafehérvár előnyös földrajzi fekvése már a legrégebbi idők óta megfelelő telephelyet kínált a mindenkorok emberének. Vonzó volt az Ompoly és a Maros közelsége, valamint a Maros második teraszának tövéből fakadó számtalan bővízű forrása. Már a vas korban földvár állt a mai vár helyén, ahová a rómaiak később castrumot építettek.

Kr. után az I. században dákok laktak a várost. A leggazdagabb régészeti források azonban a rómaiak idejéből származnak, akik Kr. u. 106-tól 271-ig, tehát 165 évig uralták a város területét. Ez idő alatt, Apulum néven, a rómaiak által kiépített provincia legfontosabb városává nőtt, innen indultak az utak minden irányba. A régészeti ásatások két város létét mutatták ki kb. két kilométerre

egymástól. A két várost az Ompoly folyó választotta el, amely abban az időben és a középkorban is itt folyt el a vár alatt, és Portusnál ömlött a Marosba. A két város létrejötte a meghódított területek védelmét biztosító 12. Gemina légió letelepítésével és a castrum (vár) építésével magyarázható. A két város párhuzamosan fejlődött. Egy adott korban „municípiumi” rangot kapott mind a kettő.

A mai Portus területén épült civil város gazdasági tevékenységet folytatott, Municipium Aurelia Apulense-nek hívták, később a Colonia Aurelia Apulensis nevet viselte, téglalap alakú falkerítés vette körül.

A másik város a római castrum körül alakult ki Municipium Septimium Apulense néven. Később a Colonia Nova Apulensis nevet kapta. Inkább katonai jellegű város volt, székhelye Dacia provincia kormányzójának, az adminisztrációnak, a katonai vezetésnek. Ebben a városban vízvezetékeket, középületeket, utakat, közfürdőket építettek. A rómaiak Dacia provinciájukból való kivonulása után (Kr. u. 271) egyetlen, itt átvonuló vándor népnek, kárpoknak (3. század), szarmatáknak (3. század), gótoknak, vizigótoknak (Kr. u. 271–380), hunoknak (Kr. u. 380–453), gepidáknak (Kr. u. 453–567), avaroknak (6. század), szlávoknak, bolgároknak (7–8. század) sem sikerült hosszabb időre elfoglalni a volt római castrumot.

Erdélyt – mint különálló országrészt – már a magyar államalapítástól kezdve Gyulafehérvárról kormányozták, ugyanis ide tevődött az erdélyi vajda székhelye.

Az erdélyi püspökséget Szent István alapította 1009-ben. Ettől kezdve 1542-ig a várost az erdélyi egyházmegye püspökei igazgatták egyházilag és politikailag, a nagykiterjedésű erdélyi egyházmegyével együtt. Az erdélyi püspök az ország leggazdagabb főpapjainak egyike volt, a püspökség pedig kezdettől fogva a Kalocsai érsekséghez tartozott.

A gyulafehérvári püspökség megalapításával kezdetét veszi az első székesegyház építése a 11. században. A háromhajós bazilika csakhamar kicsinek bizonyult, s ennek következtében a 12. század közepe felé egy nagyobb, szintén háromhajós bazilika építését kezdték el, román stílusban. A 8–9. századi iratok – az időközben Fehér vármegye székhelyévé is vált – Gyulafehérvárt városként (civitas), míg Kolozsvárt vagy Nagyszebent faluként (villae) említik. 1241-ben a tatárok teljesen elpusztítják, 1277-ben pedig Alárdi János (a vízaknai szász bíró fia) bosszúhadjárataiban

Az elemi tagozatnak otthont adó épület

felégette. Virágkorát a Hunyadiak és Bethlen Gábor fejedelem idején élte. 1291-ben III. András itt tartott országgyűlést.

1442. március 22-én Gyulafehérvár határában csapott össze Hunyadi János hada Mezőbég 15 ezres seregével, de a túlerő ellenére, mégis a magyar sereg győzött.

A várost a 16. század elején a Magyar király megerősíti, majd 1542-ben ide költözik Budáról Izabella királyné és fia, János Zsigmond. A püspöki palota ekkortájt nyer átalakítást, hogy megfelelhessen a Keleti Magyar Királyság székhelyének. Izabella parancsára itt – Gyulafehérváron – gyilkoltatta meg katonáival Ballassa Menyhért a lázadó Bebek Ferenc, Kendy Ferenc és Antal nemeseket, majd maga Izabella királyné is itt halt meg 1559. szeptember 15-én. János Zsigmond fejedelem (az utolsó szabadon választott magyar király II. János néven) is itt fejezi be földi pályafutását 1571. március 14-én. Hamvaik a Szent István által alapított székesegyházban pihennek.

Az erdélyi (többségben protestáns – református, unitárius és lutheránus) rendek 1571. május 25-én Báthory István római katolikus főurat választották meg Erdély fejedelemének, aki az 1576. január 16-án, Medgyesen tartott országgyűlésen bejelentette, hogy a lengyelek királyukká választották, ezért javasolta, hogy válasszák meg helyette Báthory Kristófot. Báthory Kristóf halálát követően került a fejedelemség élére Báthory Zsigmond, aki több alkalommal is lemondott, sok bajt okozva a városnak és az ország népének.

Báthory András feletti győzelmet követően, 1599. november 1-jén Vitéz Mihály vajda diadalmenetben vonult be Gyulafehérvárra, ahol félév múltán, az erdélyi országgyűlés fejedelemmé választotta. 1602-ben, június 29-én Mihály vajda itt – a gyulafehérvári csatában – győzte le Basta György és Székely Mózes hadait. A várost kifosztották, felgyújtották: először Basta, aztán a tatár (majd később – 1661-ben – a törökök). Székely Mózes 1603-ban felszabadította a fővárost, majd ezt követően megválasztották Erdély fejedelemének. Az 1602 és 1603-ból fennmaradt gyulafehérvári magyar nyelvű jegyzőkönyvekből megállapítható, hogy a város lakóinak többsége, a tanácsosok, élükön a bíróval, magyar nemzetiségűek voltak.

Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) alapította a város református kollégiumát, amelyet 1658-ban a harcok elől Nagenyedre költöztettek (a mai *Bethlen Gábor Kollégium*). Uralkodása alatt megszilárdult Erdély helyzete, gazdasága és kulturális élete egyaránt lendületesen fejlődött. Méltán nevezik ezt az időszakot „Erdély aranykorának”. Átalakításokat végeztetett a váron, megépítette 1615 és 1627 között a ma is álló délkeleti és délnyugati bástyákat. Bethlen fejedelem 1629. november 15-én halt meg, hamvai szintén a székesegyházban nyugszanak.

Gyulafehérváron választották fejedelemmé 1642. március 4-én I. Rákóczi Györgyöt, aki itt is halt meg 1648. október 11-én. Kilenc év múltán II. Rákóczi György lengyel hadjárata idején a tatár seregek borították lángba a várost,

Gimnazisták történelemórán

majd ugyanitt következett be 1657. október 25-én a fejedelem lemondása.

1690-től Erdély a Habsburg Birodalom részeként önálló Gubernium, azaz Kormányzóság lett. Közjogi és vallási helyzetét az I. Lipót által kibocsátott Diploma Leopoldinum szabályozta. Ez az impériumváltás az erdélyi katolicizmust előnyös helyzetbe hozta. Hagyományaikhoz híven, de birodalmi érdekből is a katolikus Habsburg uralkodók a katolikus egyházat pártolták. Uralmuk idején megindult az egyházmegye restaurációja, természetesen az idők változásának megfelelően az erőszakos térítések vagy a más vallású lakosság elűzésének kizárásával. Ebben az egyházmegyes papság mellett jelentős szerepet játszottak a 18. század folyamán a jezsuiták és a ferencesek.

1704. július 8-án Gyulafehérváron választották a rendek Erdély fejedelmévé II. Rákóczi Ferencet. Megszüntetésétől több mint másfél évszázad elteltével – újra működhetett a reformáció alatt megszüntetett római katolikus püspökség, majd visszatérhetett erdélyi székhelyére a püspök – Mártonffy György személyében, aki 1713-ban lett Erdély püspöke.

A vár további építését tették szükségessé a sorozatos harcok, melyeket a helybeliek a törökökkel folytattak.

Az új vár építéséhez a felméréseket Giovanni Morando Visconti már 1711-ben megkezdte. Ugyanő készítette el a terveket a Vauban-stílusú várhoz, melynek alapkövét 1714. november 4-én

rakták le katonai, civil és egyházi hatalmasságok jelenlétében. A vár építésén mintegy 20000 ember dolgozott. Az Ompoly folyóból kivezetett – a vár alatt elfolyó – malomárok medrét szabályozták, mivel az táplálta az itt elterülő, alacsonyabban fekvő mocsaras helyet, ahova a vár déli, nyugati és északi részén lévő várost le kellett költöztetni a munkálatok megkezdése előtt. A várépítéssel egy időben a város nevét is megváltoztatták Gyulafehérvárról (Alba Iulia) Károlyfehérvárra (Alba Carolina). Az új vár 1738-ra készült el. 1848–49-ben innen irányították a magyarok ellen harcoló császári csapatokat.

Az „első nagy világgégés” után, 1918. december 1-jén a románok nemzetgyűlése itt határozta el a Romániához való csatlakozást. Az egyesülést a valamikori tiszti kaszinó épületében mondták ki. 1921 és 1922 között építették fel az ortodox székesegyházat, itt koronázták román királlyá 1922. október 15-én I. Ferdinándot.

GMGK – önálló magyar iskola. Történelmi visszpillantás a gyulafehérvári iskolázásra

A gyulafehérvári római katolikus főgimnázium elődjét a székeskáptalan által létrehozott káptalani iskolában kell keresnünk, hiszen Gyulafehérvárt, a szentistváni alapítású római katolikus püspöki székhelyen mindig

volt iskola a középkor századain keresztül.

A magyar politikai élet súlyponteltolódása a 16. század utolsó harmadára Erdélyt tette a magyar szellemi élet központjává. E korszakban Erdély az európai eszmearamlatok térhódításának is engedett, a gyulafehérvári fejedelmek udvara pedig a reneszánsz és a kultúra udvara lett.

Báthory Kristóf erdélyi fejedelem (1576–81) idején Erdélyben is letelepedtek a jezsuiták (1579. október 1-jén tízen érkeztek). Ettől az időponttól számíthatjuk a gyulafehérvári katolikus oktatás reneszánszát. Gyulafehérvárra egy jezsuita került, a törékeny, beteges testű, de erős lelkű magyar jezsuita: Lelkesi János, a jezsuita iskolázás megteremtője. A 17. századvégen már létezett a fiúnevelő intézet is, melyre hivatkozás 1694-ből van. Ugyanebben az időben a gimnázium ügye is határozott léptekkel haladt előre.

A 18. században a gyulafehérvári iskolát érintő legelső biztos adat 1716-ból származik, amikor Pecz Lőrinc igazgató állt az iskola élén. 1749-ben – ezúttal Mária Teréziához (1740–1780) – kénytelen folyamodni Meltzl Zsigmond igazgató, hogy a jezsuiták visszakaphassák hajdani – a várépítés idején kisajátított – javaikat. Ez a folyamodvány sikerrel jár, és Meltzl Zsigmond igazgató buzgósága folytán épült fel 1753-ban az új gimnázium-épület, amely közel 100 évig – az 1848–49-es szabadságharc idejéig – szolgált az oktatás ügyét.

A jezsuita szerzetesrend eltörlése alkalmával (1773) a gyulafehérvári iskola közel állott a megszűnéshez. Mária Terézia engedett a káptalan és a város kérésének, és meghagyta a gimnáziumot is és a szemináriumot is Gyulafehérvárra, hogy a vidék ne maradjon katolikus nevelés nélkül. A jezsuiták is Fehérváron maradtak – a rend megszüntetése után is –, s világi papi ruhában tanítottak tovább.

Kétszáz évvel a létrehozása után, az 1783-as év májusában II. József meglátogatta és megvizsgálta az iskolát, ám a fiúnevelő intézetet nem igazán nyerte meg a tetszését, mert két évre rá (1785. szeptember 20.) el is törölte az ország többi konviktusaival együtt. Ugyancsak megszüntette a szemináriumokat és „minden néven nevezendő bentlakást”.

1792 őszén Batthyány Ignác püspök berendezte a mostani papnevelőt és a kisszemináriumot, visszakapta a régi szállását. A tanulók számaránya meglehetősen hullámzást mutatott, úgyszintén

az életkor tekintetében is szélsőséges volt a megoszlás: 15-22 évesek is járnak ugyanazon osztályba. A tanulók nemzetiségi megoszlása tekintetében magyarok, németek (szászok) és románok vegyesen fordultak elő, amely a tájegység népességi összetételével könnyen magyarázható. Vallási megoszlás szempontjából a 19. században kezdtek egyre többen lenni görögkeletiek, míg protestánsok csak szórványosan jelentek meg a gyulafehérvári iskolában, ők a nagyenyedi református kollégiumban tanultak.

A gimnázium igazgatója (praefectus) a helybeli kanonok-plébános volt egészen 1848-ig. Ismét fejedelmi vendégeket fogadott az iskola, amikor 1817-ben Ferenc király és neje meglátogatta a gimnáziumot és a finevelő-intézetet. Püspöki rendeletre 1842-től a magyar nyelvet rendes tárggyá teszik. A régi rendszerű gimnáziumot a szabadságharc idején, 1848. október 21-én bezárták, s az intézet épülete az 1849. június 24-i várostrom alkalmával lángok martalékává lett és romba dőlt. Öt évi szünetelés után – Haynald Lajos püspök közbenjárásával és támogatásával rendbe hozva – az iskola 1853-ban újra megnyílt, nyolc osztállyal és 12 tanárral. Az elnyomatás éveiben a német tanítási nyelv mellett is több tárgyat magyarul tanítottak s a hazafias szellemet ápolták. Ugyancsak Haynald püspök kezdeményezésére, az intézetben több évtizeden át (1857–1886) tanították rendkívüli tárgyként a román nyelvet, s a tanári kar olyan értelmű felterjesztést tett, hogy kötelező tárggyá kell tenni.

A gimnázium régi épületét a századfordulón lebontották, s a helyén emelt palotában működött az iskola – 1922-től Majláth Főgimnázium néven – mindaddig, amíg az 1948-as tanügyi reform Erdély más központjaihoz hasonlóan itt is megszabta a magyar nyelvű középiskolai oktatás új feltételeit. A kommunista állam elkönfiskálta a katolikus főgimnáziumot, mely Alma Mater volt Erdély egész területéről itt tanult több ezer diáknak, s amelyben a Római Katolikus Kiszeminárium néven a kántoriskola is működött.

1953-ban a Teológiai Intézet keretén belül – Márton Áron püspök utólagos jóváhagyásával – létrejött a Kántoriskola, mely – saját épületétől megfosztottan – az előbb említett néven működött egészen 1990-ig.

Márton Áron püspököt – 1955. március 24-én bekövetkezett szabadulása kor – az iskola tanulói kitörő örömmel

A Gróf Majláth Gusztáv Károly Teológiai Líceum épülete és bentlakása (a szerző felvételei)

fogadták. A püspök folyamodványban követelt a bukaresti kommunista vezetéstől – személyesen dr. Petru Grozától – épületet a kántoriskolának, a Majláth Főgimnázium egykori bentlakását, a katolikus egyház jogos tulajdonát. Ez a levél válasz nélkül maradt. Csupán 2002-ben sikerült újra birtokba venni – szörnyen lelakott, romos állapotban – a '89-es változásoknak köszönhetően.

1990-től a kántoriskola érettségi diplomáját visszamenőleg államilag is elismerték, s ugyanez évben megváltozott a neve Római Katolikus Líceumi Szemináriumra. Ezt a nevet viselte egészen 2006-ig, amikor felvette a Gróf Majláth Gusztáv Károly Római Katolikus Teológiai Líceum megnevezést.⁶

A „kiegészült” iskola

Gyulafehérváron 2007 előtt az 1–8. osztályos gyerekek a Vasile Goldiș Általános Iskola magyar tagozatán tanulhattak magyarul. Amiatt, hogy nem volt meg a minimum létszám ahhoz, hogy külön osztályok működhessenek, a magyar osztályokat összevonták, az alsó tagozaton mind a négy osztályban szimultán oktatás folyt, a felső tagozaton 5–6. és 7–8. osztály működött összevontan... Természetesen, mindez negatívan befolyásolta az oktatás minőségét.

Az önálló magyar oktatást Gyulafehérváron csupán a Gróf Majláth Gusztáv Károly Római Katolikus Teológiai Líceum (kedvenc rövidítésünkkel:

GMGK) képviselte. Az európai csatlakozás azonban az oktatásban is új követelményrendszerrel lépett fel, mely – a fejkvótarendszer révén – szabályozó hatással van az iskolák jogi személyiségére is. Indokoltá vált a GMGK *humán erőforrásának* fejlesztése – mind a gyerekek/tanulók, mind a pedagógusok létszámát illetően.

Az előbbiek értelmében kezdődött el ez a fejlesztési folyamat az óvodai szint létrehozásával (az óvárosban található tágas, érsekségi tulajdont képező épületben, mely néhány év alatt majdnem teljesen felújítódott – pályázati forrásokból). 2007-ben líceumunk struktúrájává vált az óvoda, az 1989-es változások után – a magyar szülők kérésére létrehozott – Karitás magánóvodának az átvételével, melynek létszáma a kezdeti tizenegynéhány gyerekről 33-ra emelkedett (ez két óvónő alkalmazását tette lehetővé), elérve négy év alatt a 45-ös létszámot. Közben óvodánk hosszított programúvá vált (2008-tól kezdődően), lehetővé téve három óvónő és egy dada alkalmazását, akik magyarul tanítják, nevelik az óvodába beírtott gyerekeket.

A 2007/2008-as tanévtől kezdődően a GMGK igazgatósága kérvényezte a Fehér megyei tanfelügyelőségen az elemi I. osztály indítását, ugyanis ezt indokoltá tette óvodánk 10 iskola-előkészítő gyermekcsoportja. Erre a kérésre a megyei tanfelügyelőség jóváhagyta nemcsak az elemi (1–4.), de a gimnáziumi (5–8.) tagozatok indítását azáltal, hogy engedélyezte a Vasile Goldiș

Általános Iskola „vérszegény” – alig harminc-egynéhány tanulót számláló – tagozatának áthelyezését a GMGK-ba. Így a 2007/2008-as tanévtől az addig csupán magyar tagozatként létezett elemi és gimnáziumi szintek a GMGK Liceum részévé váltak.

Ezáltal, a magyarul tanulni óhajtó gyerekek új iskolában, a Római Katolikus Érsekség tulajdonát képező, korszerűen felújított Fogarassy-épületben, történelmi környezetben (a várban), nagyon jó feltételek között kezdhették meg a tanévet.

Jelentős mértékben hozzájárult a magyar oktatás fennmaradásához a dévai Szent Ferenc Alapítvány, ugyanis a gyulafehérvári házának a létrehozásával a gyereklétszám évről évre növekedett, így a gyulafehérvári és a környékbeli gyerekeknek lehetőség adódott az anyanyelven való továbbtanuláshoz, a minőségi oktatáshoz.

A 2012/2013-as tanévtől általánosan bevezetésre került az óvodai oktatás utáni előkészítő osztály. Ennek következtében az egyik óvó-tanítói képesítésű óvónő átvette ennek az osztálynak az irányítását, míg a megcsappant, 26-os létszámú óvodai csoportokat két óvónő koordinálja.

Intézményünkben, a 2013/2014-es tanévben huszonhat óvodásnak, tizenegy

előkészítő osztályosnak, huszonkilenc 1-4. osztályos kisdiaáknak, harmincnegyet 5-8.-as gimnazista diáknak és hetven 9-12.-es vokacionális teológiai líceumi tanulónak biztosítottunk anyanyelvi nevelést.

Ebből huszonegy 1-8. osztályos gyerek az iskola kisbuszával ingázik naponta a környező falvakból (Alvinc, Vajdasd, Magyarigen), huszonhárom gyerek pedig a Szent Ferenc Alapítvány gyermekházában lakik. Ez utóbbi teljes ellátást – szállást, étkeztetést, ruházatot, tanszereket, egészségügyi ellátást – biztosít.

Az óvodás gyerekeknek hosszított programot, valamint az alsó tagozatos tanulók számára délutáni tanulási foglalkozást is biztosítunk (school after school), étkeztetéssel, tanítói felügyelettel, melynek anyagi fedezetét túlnyomórészt pályázatokból fedezzük.

Extracurriculáris tevékenységek kapcsán szükséges megemlíteni az elemista tanulókból verbuválódott Csűrődöngölő népi együttes létrejöttét, mely hatékonyan hozzájárul a magyar identitástudat kialakításához, erősítéséhez a szórványban.

A 9-12. osztályos tanulók a líceum kollégiumában laknak, mely az előbitől teljesen külön épületben foglal helyet.

Rövid, hétéves „együtt-létezésünk” alatt, szakmai szempontból nagyon jó eredményeket értünk el, pl. tantárgyversenyeken: országos magyar tantárgyversenyen helyezések, országos vallás tantárgyversenyen 1-2-3. helyezések, külföldi, illetve magyarországi vetélkedőkön (Lakitelek) díjak, szavalóversenyeken, szórvány-színjátzó találkozón, 8. osztály végi nemzeti teszten, az érettségien. Ugyanakkor ausztriai, szlovákiai és magyarországi tanulmányutakon vehettek részt tanulóink az ACES-program révén.

A GMGK-ban megvalósuló minőségi anyanyelvi oktatás következménye, hogy tanulólétszámunk évről évre nő.

Egyáltalán nem örvendünk annak, hogy az új tanügyi rendelkezések értelmében számos vidéki kisiskola megszűnik, összevonódik nagyobb központokkal... Ezen esetekben – ha már másként nem menthető itt Dél-Erdélyben a magyar szó – szeretnénk, ha tudnának rólunk, mint a magyar anyanyelvű tanulási lehetőségnek egy olyan bástyájáról, mely segítséget nyújt, s szívesen fogadja – felekezetre való tekintet nélkül – azokat, akik nem adják fel oly könnyen nemzeti identitásunk legfőbb kincsét: a magyar anyanyelvet.

Az első Fehér Megyei Magyar Napokon, Nagyenyeden felelevenítették a Bethlen-kollégium nyomdászati hagyományait. Kiss Csaba felvétele

A Kiszeminárium diákjai. Gál László felvétele

A GMGK Kiszeminárium

A Kiszeminárium – mely megnevezés a Római Katolikus Teológiai Líceum 9–12. osztályát jelenti – a mindenkori gyulafehérvári középiskolai szintnek megfelelő oktatási intézmény jogutódjának tudja magát.

1989 decemberét követően Románia társadalmi-politikai-adminisztratív életében demokratikus változások következtek be, melyek tanügyi szinten is éreztették hatásukat. 1990-tól kezdődően visszamenőleg is elismerték a Gyulafehérvári Római Katolikus Kántoriskola érettségi diplomáit, az iskola bekerült az állami fenntartású oktatási hálózatba – Szemináriumi Líceum néven. Ennek következtében az állam fenntartja az iskolát, finanszírozza a didaktikai, a kiegészítő és nondidaktikai adminisztratív alkalmazottjainak bérét, valamint kifizeti a szolgáltatásokat is (villany, gáz, víz). A bentlakó diákoknak csak az ellátást kell részlegesen fizetnie, ugyanis jelentős részét a költségeknek az érsekség állja.

A líceum legfőbb, államilag is meghatározott rendeltetése, hogy a főegyházmegye és a többi magyar nyelvű egyházmegye kiszemináriuma legyen, ahová elsősorban azon fiúknak a jelentkezését várják, akik sikerrel elvégzik/elvégezték a 8. osztályt, magaviseletük 10-es, és folyó év szeptember 15-ig nem töltik be a 18. életévüket. Előszertettel fogadják azon fiúk jelentkezését, akik papi hivatást éreznek lelkükben, kántori oklevelet óhajtanak szerezni, vagy „egyszerűen” katolikus iskolában szeretnének továbbtanulni.

A kántorképzés opcionális – jó hallással és énekhanggal, valamint zenei tehetséggel rendelkezők jelentkezhetnek erre; a felkészítés a főegyházmegyei *Liturgikus és Egyházzenei Bizottság* irányításával történik – hétféleken, vizsgáztatás pedig a 12. osztály végén. Szintén opcionálisan – intenzív nyelvtanulási lehetőséget (angol, német) is biztosít a líceum azoknak, akik vállalják (szabadidejük rovására).

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy rendszerint fele-fele arányban állítják a felvételizőket, hogy papi hivatást éreznek, mely arány 8-10 diákot jelent. Ez a szám alapjaiban változik, átrendeződik a 4 év alatt. Megfigyelések szerint a papi hivatások mutatója – sajnos – csökkenően van Erdély-szerte, tehát a GMGK-ban is.

A Kiszeminárium adminisztrálását illetően jelenleg civil teológus tanár (de a közelmúltban paptanár) tölti (töltötte) be az igazgatói funkciót, a spirituális (az iskola lelkesze, a lelkiélet fő szervezője) és prefektusi (a kiszeminárium belső rendjét biztosító) szolgálatokat pedig papok látják el. A profán tantárgyakat szakképzett világi tanárok tanítják.

1990 után minden egyházmegye törekedett a maga kiszemináriumát is megalapítani, így a többi – tágabb értelemben vett erdélyi – magyar egyházmegyéből ritkábban érkeznek diákok. Ezáltal megszűnt a diák-humánerőforrás etnikai tarkasága.

1995 augusztusában elkészült a külföldi segítségen emelt új iskolaépület, melyben sportterem, öt tanterem, könyvtárhelyiség, tizenhét háló, négy

mosdó, két tusoló tíz tussal és egy prefektusi lakosztály, valamint egy tanári és igazgatói szoba van. Az építkezések Bálint Lajos érsek úr idejében kezdődtek el, és dr. Jakubinyi György Miklós érsek úr szentelte fel 1995-ben, Szent Mihály napján. A szentelési ünnepségen jelen voltak a szomszéd magyar egyházmegyék püspökei, illetve az ő képviselőik.

1999 nyaratól az iskolában hangszerterem is van, amelyben 12 fülhallgatóval felszerelt szintetizátoron együtt gyakorolhatnak a kántorjelöltek.

A kilencvenes évek közepétől rendszeresen megjelenik a *Szikra* című diáklap, amelyben az iskola diákjai és tanárai közlik írásait. A lapot a diákok szerkesztik és tördelik, az iskola szerkesztőségében. Újabban, 2009-től a folyóirat megnevezést változtatott, az „áthallásos” *Szikkáról* a *Szikla* címre. A folyóirat szerkesztői közösségének köszönhető a 2002–2012-es időszakra visszatekintő évkönyv szerkesztése és kiadása *Gyulafehérvár magyar múltja és jelene* címmel, mely értékes és gazdag történelmi, helytörténeti, irodalmi, levéltári és iskola-értéstartó anyagot tartalmaz.

A kiszeminárium *Dsida Jenő Irodalmi Kör*-e rendszeresen tartja periodikus összejöveteleit, szervezi a szavalóversenyeket és más, irodalmi jellegű tevékenységeket, melyek megfelelő lehetőséget biztosítanak a jó írás- és fogalmazási készséggel rendelkező tanulóknak.

A könyvtár mintegy 15000 kötetnek ad helyet, mely egyrészt a néhai kántoriskola öröksége, másrészt az 1998-ban a holland Communicantes Alapítványtól pályázattal nyert 5000 gulden értékűre, valamint az időnként kisebb összegekre vásárolt könyvek, a bel- és külföldi adományokból származó példányok gyűjteménye.

Az 1995/96-os iskolai évben az oktatás négy osztálylétszámmal, körülbelül egyszáz diákkal, 15 tanárral valósult meg. Az állam által megkövetett profil a „szemináriumi líceum” volt, amely lényegében – módosított curriculummal – filológia, kibővíve a heti két hittanórával, amelyek keretében alapvető hittant, liturgikát, egyháztörténelmet és erkölcsant tanultak a diákok – a magyarországi piarista gimnáziumokban használatos tankönyvekből.

A tanügyi törvények szerint 1999-től a hittan választható profilként szerepelt az érettségi vizsgán, az iskola azonban kötelezővé tette a diákoknak, hogy azt válasszák is. Utóbb, 2010-től törölték ezt a lehetőséget.

1997-ben elkészült – adakozásból – az iskola tőszomszédságában lévő

épület, hogy a kieszeminárium tanárainak lakásul szolgáljon. Ugyanebben az évben szentelték föl a harmadik épületet, a kápolnát, melynek magasföldszinti nagytermében naponta szentmise van, de alkalomadtán más megnyilvánulásoknak, koncerteknek ad helyet. A kápolna védőszentje Borromeo Szent Károly püspök, akinek napján ünnepi búcsús szentmisén vesznek részt a diákok.

Az iskola kulturális életére jellemző a Mikulás-ünnepség, melynek keretében a diákok már reggel tréfás felirattal fényképeket ragasztanak a folyosók falaira, délután pedig komédiás előadást tartanak a kisebb diákoknak és a tanároknak, valamint a farsangi kabaré, amit farsangvasárnapon adnak elő a tanároknak, szülőknek, diákoknak. Amióta a GMGK kiegészült az alacsonyabb oktatási szintekkel, a farsangi előadással a szereplők kiszállnak Vajdasra is, ahol a falu magyarságának mutatják be műsorszámukat.

2012 óta rendszerint megrendezésre kerül a 11. osztályosok részéről a Csillag szünetik verseny, mely a tehetséges tanulóknak alkalmat nyújt a kibontakozásra, fejlődésre.

Az iskola fiúkórusa minden évben felújítja repertoárját, hogy naprakész legyen akár egy hirtelen jövő felkérésre is. Kóruselőadásokkal – mely inkább egyházi jellegű darabokból áll – ellátogatnak Magyarországra is, testvériskolai kapcsolatok ápolása, vagy kórustalálkozókon való részvétel céljából.

Testvériskolai kapcsolatokat tart fenn az iskola különösen a magyarországi oktatási egységekkel: a székesfehérvári Szent István Ciszterci Gimnáziummal, a miskolci Szent Imre Római Katolikus Iskolával, a szolnoki Római Katolikus Iskolával.

A kieszemináriumi diákok minden iskolai évben két hosszabb lelki gyakorlaton vesznek részt a karácsonyi és a húsvéti ünnepkört megelőzően. Ezek az alkalmak rendkívül fontosak a fiúk spirituális nevelését illetően, az imádságos Istenre figyelés, a szemlélődő magatartás gyakorlása, az önfegyelem erősítése tekintetében. Ezeket a lelki gyakorlatokat pasztorációban aktívan résztvevő lelkészek moderálják.

Az iskola cserkészmozgalma mind gimnáziumi, mind líceumi szinten megvalósul, jelentősen hozzájárulva a nevelési folyamat megvalósításához.

A bentlakó tanulók minden iskolai év végén, a vakációra történő elutazás előtt, előkészítik az ősszel elfoglalandó szobáikat (meszelés, berendezés, nagytakarítás), csupán ezután távoznak.

Összegzés

2011-ben új tanügyi törvény látott napvilágot, melynek gyakorlati megvalósítása jelenleg is folyamatban van. Ennek megfelelően az iskolai oktatás Romániában „három pillérű”: állami, magán és felekezeti.

Törvény szerint mindegyik oktatási forma részesül a fejkvóta-támogatásban, az előbb felsoroltak közül biztos(abb) finanszírozást az állami iskola élvez. Magán vagy felekezeti formában szervezett tanintézmények fenntartásához biztos és folyamatos anyagi források szükségesek, melyeket – esetünkben – az egyházak nem tudnak biztosítani. Marad tehát a felekezeti jellegű, ún. *vokacionális teológiai líceum* típusa, mely állami fenntartású, de a megfelelő egyháznak is van bizonyos koordináló joga/szerepe a tanügyminisztériummal megkötött protokollum alapján (mely pillanatnyilag főként a hittanárok kinevezésében, valamint a tanított teológiai tárgyak meghatározásában konkretizálódik).

A magyar szórványiskolák léte – az egyre csökkenő gyereklétszám, a egyes házasságokba „csomagolt” etnikai asszimiláció, a magyar nemzeti azonoságtudat gyengülése/elvesztése miatt – egyre inkább kérdéses, bizonytalan, annak ellenére, hogy törvény van rá: amennyiben egy helységben egyetlen nemzeti kisebbségi iskola működik, létét biztosítani kell. Tudatában kell lennünk annak, hogy a gyulafehérvári szórványkollégiumi jellegű kieszeminárium a hozzá tartozó struktúrákkal együtt hogyha megszűnik létezni, akkor örökre megszűnt... Ezért is rendkívül fontos az oktatási-nevelési feladat teljesítése mellett a szórványmagyar-ság nemzeti identitástudatának erősítése, a magyar nyelven történő iskolázás „szellemileg gazdagító” jellegének megismertetése, hiszen sok magyar szülő életfelfogásához tartozik a felszínes és átgondolatlan jelszó, mellyel minduntalan találkozunk és megvívjuk a magunk harcát: „jobban érvényesül a gyermek, ha többségi iskolába jár”.

A gyulafehérvári Gróf Majláth Gusztáv Károly Római Katolikus Teológiai Líceum (Kieszeminárium) Erdély egyik legdélebbi – ha kevés tanulóval is, de még működő – iskolája végvár helyzetben van. A mélyszórvány elvárása a segítő odafigyelés, melyre ezután hangsúlyozottabban szükség lesz, egyébként – már a közeljövőben – a magyar jelenlét e fellegvára csak történelmi emlék maradhat...

Felhasznált fontosabb forrásmunkák:

- A gyulafehérvári Római Katolikus Főgimnázium Értésítője – 1896–1897; 1900–1901.
 Alsó-fehérmegye nagy képes naptára 1913. évre. Kiadja Papp György 1913.
 Az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulat évkönyvei 1888–1910 Kolozsvár.
 ÁVÉD Jákó, Gyulafehérvári kalauz, Gyulafehérvár, Papp György könyvnyomdája, 1908.
 BAGOSSY Bertalan, Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene, Dicsőszentmárton, 1925.
 BERCIU, I. – POPA, AL. – URSU, Horia, Cetatea Alba Iulia, Editura Meridiane București, 1968.
 BITAY Árpád, Az Alba Iulia-i R. Kat. Székesegyház és Környéke, Püspöki Lyceumi, 1936.
 ENTZ Géza, A gyulafehérvári székesegyház, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958.
 GÁL László, Adatok a jelentősebb erdélyi egyházmegyei gimnáziumok Ratio- és Norma-korabeli helyzetéről. Keresztény Szó, XIX. évfolyam 10, 2008. október. 26–28.
 GÁL László, Az erdélyi egyházi és iskolai helyzet II. József uralkodásának idején – a kordokumentumok tükrében, Studia Theologica Transsylvaniae, 11 (2008). 133–151.
 KIRÁLY Pál, Gyulafehérvár története, Kolozsvár, 1892.
 KOVÁCS András, Gyulafehérvár – Szent Mihály Székesegyház, Utilitas Könyvkiadó, Kolozsvár, 1997.
 KÖPECZI Béla, Erdély története I–II–III. kötet. Akadémiai kiadó, Budapest, 1988.
 MAGYARI András, A Horea vezette 1784. évi parasztfelkelés a források tükrében, Kriterion, Bukarest, 1984.
 MARTON József, Az Erdélyi (Gyulafehérvári) Egyházmegye története, Gloria nyomda, Kolozsvár, 1993.
 MÁTÉ Pál, Gyulafehérvár a két világháború között, Szakdolgozat, Gyulafehérvár, 1995.

Jegyzetek

- 1 Vö. Ernő, Raffay. A vajdaságtól a birodalomig-Az újkori Románia története. Szeged: JATE Kiadó (1989)
- 2 Varga E. Árpád: Erdély magyar népesége 1870–1995 között. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd69-95.htm>
- 3 II. József személyesen járt Gyulafehérvárt 1783 és 1786-ban.
- 4 CSÍKY Miklós, A gyulafehérvári római katolikus főgimnázium története, (Kézirat), 12.
- 5 BITAY Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében. Kolozsvár 1926. 10–11.
- 6 A névcserét az tette szükségessé, hogy a líceumi szemináriumi jelleg ötéves képzést feltételezett, míg az itt folyó tanítás négyéves (9–12. osztályos).

Bakó Botond |

Barangolások Torockón és Torockószentgyörgyön

M

árai Sándor szerint „Az utaknak mindig értelmük van”. A Torockóra érkező turista hamar észreveszi, hogy a különös hegyi falunak az útjai feltűnően kanyargósak, ismerkedő barangolásai alatt pedig terein sétálgatva, választhat a lehetséges szerteágazó utacsák között. A vízlevezetőnek épült sikátorban, kőről kőre csúszkálhat lefelé, miközben vélhetően nagyon egyedül érzi magát, s amikor kijut, örül az emberi arcoknak. A költő is megsejtette, hogy az utaknak „mindig értelmük van”: elindulnak valahonnan és valamilyen irányba mindig tartanak. Időtérben szólva: a hajdani bányaváros és a mai turista község évszázados változásait is jelképezik. A Torockóhoz tartozó Torockószentgyörgy útjai a szélesebb völgyben, jó termőföldekkel körülölelve lankásabbak. Rajtuk ma is szalmakalapos emberek jönnek-mennek, de megjelentek a turisták is.

Barangolásainkat a történelmi időkben kezdjük. A torockói völgyben a békes időszakok mellett többször végigsepertek embert próbáló véres események is. 1849-ben, az oroszok bejövetelekor a román szabadcsapatok újra elindultak Enyedre, és a várost kollégiumával együtt felégették. A torockói völgyben továbbhaladva a bisztrai pap serege eljutott Szentgyörgyig, miközben a gyertyánosiak is csatlakoztak hozzájuk. A learatott búzát a mezőről elvitték, a maradékot felgyújtották. Szentgyörgyön egy héttagú küldöttség próbált velük egyezkedni, áldozatul estek. Az emberek az erdő felé menekültek. A támadók felgyújtották a falut, a templomokat, az állatokat elhajtották. Zsakó István torockói polgármester a szentgyörgyiek segítségére akart jönni, de nem akadtak társak. Úgy döntött, hogy ők egy küldöttséggel fegyvertelenül

A nagyenyedi vármegyeház mai képe

jönnek a támadók elé. Útközben golyózápor fogadta őket, úgyhogy Zsakó két társa visszafordult. Ő egy bátor lovas vágta túl az akadályon, majd rövidesen elért a „vezér” sátráig. Arra kérte, hogy tárgyaljanak, de visszautasították. Miután azt mondta, hogy egy békés nép hódolatát hozza, végül mégis leültek vele. Megegyeztek a feltételekben, az átadandó élelmiszerek mennyiségében és miközben Szentgyörgy elpusztult, Torockó egy bátor vezető hősiességét kiállása következtében megmenekült. Az éjszakai szervezetlen betolakodókat a torockóiak fondorlatokkal, például dobszóval és „jönnek a nemzetőrök”-kiabálással riasztották vissza.

Az 1920-ban Párizs felől érkező hírek hallatán Torockó népe összegyűlt templomában. Együtt sírtak. 1927-ben, amikor fel kellett esküdni az új államra, Péterfi Gyula igazgató-tanító erre nem volt hajlandó, ezért állásából elbocsátották. Amikor 1940-ben, Bécsben Erdélyt Magyarország és Románia között kettéosztották, négy évig a határ közelsége miatt bonyolult helyzet alakult ki. Tamáska Máté leírása szerint (*Torockó felfedezései*, 2015) az ifjak, a fiatal házaspárok mind elmentek Kolozsvárra, és csak az asszonyok maradtak itthon. Az idősebbeket elhajtották munkaszolgálatra. Ekkor vált egy kis zárt szórványszigetté Torockó. Ma egy újabb nyitás jelei mutatkoznak, miközben a két falu lakosságának többsége megőrizte magyar unitárius hitét.

Egy az Isten

Jókai híres regényében egyistenvallóknak nevezi az unitáriusokat, és azt írja róluk, hogy „a magyarhoni »unitáriusok« egyáltalában magyarok és protestánsok”. Balogh Szabolcs helyi szerző a *Torockó titkai* (2008) című könyvében Vita Zsigmond nyomán azt írja, hogy 1875. november 3-án Jókai Mór a fővárosi lapokban közölte a torockói unitáriusokról szóló új regénye címét: *Egy az Isten*. Az író 1876-ban Itáliába látogatott, ahol végigjárta Adorján Manassé és Zboróczy Blanka grófnő útját. Később Erdélybe indult, ahol Torockó határában ünnepélyesen fogadták a csodálatos sziklabérc tövében. Az itt töltött rövid idő alatt a nagy író élvezte a torockóiak vendégszeretetét, közben megtalálta regénye szereplőinek modelljeit. Segítette az 1870-es tűzvész pusztította falut: közbenjárására Budapest városa a bányavárosnak tűzoltó szivattyúkat ajándékozott, amelyeket a mai napig használnak. Ugyanakkor rávette

A torockói fúvószenekar

Almássy grófot, hogy az emberek bármennyi fát hozhassanak az újjáépítéshez, és Jókai vezetésével országos gyűjtés indult a torockóiak javára. 1887-ben kiadták az *Egy az Isten* díszes emlékkötetét.

Ilyen kedvező körülmények között épül újjá a leégett Torockó. A faluban máig elevenen él Jókai segítségének emléke. Az akkor felépült torockói kórházak a mai napig értékes örökséget képeznek a helységnek, ezek az úgynevezett „pincés kamraépületek”, amelyekben hajdanán a vasárut tárolták.

Egy meglepő ajánlat, és ami utána következett

Sejtettük, hogy 1990-ben, a hirtelen jött szabadság bűvöletében, váratlan események is történhetnek. Dobrudzsából érkezett fiatalok csoportja kereste meg az első szabadon választott torockói polgármestert, Kelemen Józsefet, avval a meglepő ajánlattal, hogy szeretnék megvenni a torockószentgyörgyi várrmot. Egy aktatáskában rengeteg pénz is mutatattak. A polgármester megdöbben és azonnal közgyűlést hívott össze. A Kolozsvári Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság és elnöke, Balogh Ferenc építész-mérnök is lépett, végül a Fehér megyei RMDSZ is segített a döntésben, ami határozott volt: a várrmot nem eladó. Úgy gondoltuk, hogy Torockónak, Szentgyörgynek nem lehet a célja eladni az örökséget, amivel végre az itt

lakó közösség szabadon rendelkezhet. Különben a vár telekkönyvileg még a Rudnyánszky báró nevében szerepelt, majd helyi közösségi tulajdon lett. Van egy találó mondás: egy házat csak egyszer lehet eladni. Mindenesetre az volt a benyomásunk, hogy az ajánlatot tevő fiatalok missziós feladatot teljesítettek, hiszen elmondták: a pénzt a Dacia Felix banktól kapták.

A két faluban mérvadóvá vált, hogy a közösségnek a maga szabta utat kell járnia, még akkor is, ha ez sokkal több időbe és erőfeszítésbe kerül. A Kriterion Könyvkiadó gondozásában 2015-ben megjelent *Torockó felfedezései. A műemléki tér szociográfiája* című könyve Vendégváros társadalom című fejezetben Tamáska Máté egyik interjúalanyát idézi: „Nekünk, torockóiaknak emblemmánkká váltak a házak. Ez egy folyamat, 11 éve megy a program. Legnagyobb értéke, hogy tudatosodott a házak értéke. A falukép harmóniája fontos. Meg híressé tette Torockót, mindenki vendégfogadós, jó megélhetést biztosít.”

Az épített örökség sikeres felújító programja 1996-ban kezdődött. A budapesti V. kerület önkormányzati képviselője, Román András javaslatára Énlakára és Torockóra támogatási programot dolgoztak ki az építészeti örökség megmentésére. A kivitelezést Torockó esetében a Transylvania Trust Alapítvány hajtotta végre Furu Árpád építómérnök, műemlékvédelmi szakmérnök vezetésével. A program során a házak 96 százalékán karbantartási

munkálatokat végeztek (A alap) a tulajdonosok, vagy fogadott szakemberek, illetve teljesebb felújítást (B alap) hajtottak végre, anélkül, hogy a régi házak felépítését módosították volna.

A tulajdonosok, a helyi tanács és a Transylvania Trust Alapítvány képviselői közötti jó együttműködésnek köszönhetően az eredmények már az első tíz évben (1996–2006) megmutatkoztak. A külsőleg és belsőleg is felújított házak régi alakjukban pompáznak, miközben a tulajdonosok megtanulták megbecsülni patinás otthonukat.

Jelzés értékű volt 2006-ban Szentgyörgyön az orvosi rendelő megépítése, valamint az a 2003-ban megjelent, úgynevezett gyülekezeti színes album, amelyben a seattle-i (Amerikai Egyesült Államok) testvérgyülekezet ide látogató tagjai örökítették meg a falu embereit, házait, tájait, s amelynek a megjelentetéséről is ők gondoskodtak. Ugyanebben az összefüggésben a Torockói Közösségépítő Egyesület munkájának beindítása is hasznosnak bizonyult.

Az 1997-ben indult Torockói Értékvédő Program 2012. évi adatai szerint, a felújításnak különleges esetei is voltak. 2008 és 2010 között az Amerikai Egyesült Államok bukaresti nagykövetségének támogatásával az Ambassadors Fund-program keretében sikerült felújítani két sütődét és egy hagyományos kemencét. A Transylvania Trust Alapítvány ICOMOS-műemlékvédelmi támogatással 2000-ben megvásárolt és felújított egy csonkakontyos vízvetős, 19. századi népi házat és egy jobbágyházat.

Művészeti tárlatok és könyvbemutatók gazdagították a programot. Harácsék Lehel felvétele

Faluturizmus sok kultúrával és színes műsorokkal

Torockón mintegy ötven háztulajdonos szerezte meg a faluturizmus működtetéséhez szükséges engedélyeket. 2010-ben a felújításról összefoglaló kiállítás nyílt, amit először Budapesten, majd a bonchidai Bánffy-kastélynapokon, végül Torockón is bemutatattak. A faluturizmus fokozatosan megerősödött, a hagyománnyá alakuló programok életképességét, vonzerejét az alábbi táblázata is igazolja.

A torockóik belelendültek a turisztikába és a tetőtérket, a gazdasági épületeket, illetve a csűröket is panziókká alakították. Öt úgynevezett információs kapu is készült, háromnyelvű (magyar, román és angol) ismertetővel.

A kezdetben például a csíksomlyói búcsúra tartó, onnan visszatérő zarándokok révén kialakuló tranzitturizmus máig megmaradt, de a turisták egyre több időt töltenek Torockón és Szentgyörgyön. Ennek egyik oka a rendezvények örvendetes gyarapodása. Régen, nyári napfordulókor volt az úgynevezett

Hagyományos rendezvények táblázata

A rendezvény neve és Kezdetei	Időpontok	Belső helyszínek	Szervezők
1. Torockó: Farsangtemetés. Régmúlt időkben ismert, 1974 után szünetelt egy ideig (a nagy árvíz után) 1990 után folytatódott	Farsang utolsó hétvégéjén, húshagyó kedd utáni első vasárnap	Elindulás: Kriza János Kultúrközpont előtti tér, Torockó összes terei és utcái, a vajor	Fiatalok csoportja Polgármesteri Hivatal
2. Falunapok Torockó: 2005 Torockószentgyörgy, 2007	Változó	Megnyitó: Unitárius, Katolikus vagy református templom: Műsorok: Kultúrház és külső terek	Polgármesteri hivatal, fiatalok csoportja
3. Konfirmálási ünnep Régmúlt idők	Virágvasárnapon	Unitárius templom	Egyházközség vezetői
4. Duna-Ház programjai 2014–2017	Pénteki napokon	Duna-Ház előadóterme	Duna-Ház vezetősége
5. Íjászversenyek 2016	március 15. Vagy más ünnepnap	Székykő egyik alsó teraszán	Torockói Íjász Kör. Tulit Levente
6. Double Rise fesztivál	2016–2017	Vajor melletti színpad 17 helyszínen, 100 program	Gondi Mátyás fesztiváligazgató és segítőitársai

A Duna Házban havonta színvonalas előadásokat, ülésszakokat tartanak

vaskenyér ünnepe, amikor elosztották a vasat. A vasbányászat megszűntével ez a szokás már csak az emlékekben maradt fenn. De ősi hagyomány itt, és ma is él például a farsangtemetés, amely télbúcsúztató mókás, alakoskodó felvonulásával nagy vonzerőt jelent. A vajornál a „pap” által elmondott beszéd kritikus elemeket tartalmaz a falu életéről.

A konfirmálási ünnepség főleg a rokonságot gyűjti össze, de a népi viseletbe öltözött fiatalokat így is sokan megsodálják és fényképezik. Az Anna napokat 1985-ig rendszeresen tartották, majd 2014-ben a felújításkor kétfalusi és kétnapos programmá alakult.

A falunapok ma már rendszeresek. A kulturális előadások mellett az elszármazottak hazalátogatása, a találkozások is élményt jelent. Mindkét faluban misével vagy ünnepi istentisztelettel kezdődik a műsor, valamelyik, római katolikus, református vagy unitárius templomban. Ebbe a körbe illeszkednek az olyan események, mint például a képzőművészeti tárlatok, amelyek rendszeresen nyílnak a Hantz-Lám Irén által 2005-ben megalapított Tóbiás Galériában, szintén ilyen esemény volt 2005-ben Torockószentgyörgyön a környéken elesett második világháborús honvédek tiszteletére az emléktábla állítása. Kiemelkedőek a táborozások, ilyen volt például a torockói gyermekek unitárius tábora 2013-ban. Mái

emlékezetes Sólyom László magyar államelnök 2007. március 4-i nagyenyedi látogatása, amikor az alkalomból társaival megmászta a Székelykőt, majd az Aranyos Panzióban szállt meg.

Torockószentgyörgyön a máig emlékezetes első falunapon szépen kifragott díszkapukat avattak a falu két szélén, és ünnepélyesen köszöntötték a vendégeket, és emlékezetes felvonulás volt a két kapu között. A szervezésben nagy szerepet játszott Koppándi Botond unitárius lelkész. A 2017. évi szentgyörgyi falunapokon jelen volt id. Köble István nyugalmazott tanító, aki már 1947-ben kórust alapított és, bár nem volt teológushallgató, egyfajta legatusként is prédikált. Ebből az alkalomból a művelődési ház újra felvette régi nevét, így ismét a Brassai Sámuel nevét viseli. Az alkalomból Bakó Irén nyugalmazott tanár előadásában felidézte a 90 év előtti első avatást, amikor Borbély István történész, irodalomtanár a Kolozsvári Unitárius Kollégium igazgatótanára mondott ünnepi beszédet.

2014. július 6-án Kövér László, a Magyar Országgyűlés elnöke jelenlétében avatták fel a Torockói Duna-Házat, a magyar találkozások újabb jelentős színterét. Az ízlésesen berendezett előadóteremben eddig két előadássorozat volt a legnépszerűbb: Takaró Mihály író, költő, a nemzet irodalomtanára rendhagyó előadásai, valamint Kovács

János, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet professzora rendhagyó történelemórái. Mindkét előadó magas színvonalú, identitást erősítő gondolatokat közvetített. 2014-ben ugyanitt kiemelkedő esemény volt ugyanitt a székelyföldi és az aranyosszéki székelyek találkozója, amelyen a Székely Nemzeti Tanács elnöke, Izsák Balázs is részt vett.

A hagyományá alakulás esélyével indult az úgynevezett Double Rise (kettős napfelkelte) fesztivál, amely Gondi Mátyás fesztiváligazgató, Kinizsi Zoltán és Gazdag Balázs kezdeményezésére és szervezésében született. A magyar zenei és ösztönmozgató fesztivál a legfiatalabb rendezvény, jelenleg a legzajdagabb ajánlatokban és helyszínekben.

A torockói íjászok Tulit Levente irányításával szép magyar hagyományt elevenítettek fel. Bejegyeztették az Íjász-szer Egyesületet, és évente rendeznek versenyeket, bemutatókat a Székelykő egyik alsó teraszán.

A torockószentgyörgyi szállodai turizmus a Székelykő Kúria felépítésével indult be 2007-ben. A faluban csak kis mértékben gyakorolják a faluturizmust, az itteni látnivalók a tájházzal kezdődnek. A szentgyörgyiek elsősorban a mezőgazdaságból, tejfeldolgozó üzemük és a Székelykő Kúria munkahelyi kínálatából próbálnak megélni, de kacérkodnak a turisztikával is.

Záró gondolatok

A hajdani vasbányászati időszak jelentős népességgyarapodáshoz vezetett a községben. A mai hivatalos adatok szerint a község lakossága 2002-ben 1213 fő volt, 2011-ben 1126. A természetes szaporulat negatív, tehát további lakosságcsökkenéssel számolhatunk. De látható, hogy az előregedő lakosságú községben 1990 óta lényegesen javultak a megélhetési lehetőségek. Vannak helyben lakó vagy hazajáró fiatalok, akik a rendezvények szervezésében jelentős szerepet játszanak, és vannak turisztikában, vendéglátásban vállalkozó fiatal családok. Ilyen körülmények között a torockói házi jellegű és a szentgyörgyi szállodai turizmus – eltérő jellegük ellenére – mindkét faluban munkahelyeket teremtett, és bár a mostani turisztikai foglalatosság mérsékelt optimizmusra jogosít, a község második virágzásról még egyáltalán nem beszélhetünk. De bízunk egy régi kínai közmondás igazában, miszerint: „Annak, aki vár, az idő minden ajkát kinyit.”

Az enyedi vár

„Az enyedi várfalról csak hull a törmelék.
Vén vár, öreg barátom, mért álldogálsz te még?”

(Szentimrei Jenő: Nagyenyed)

Á

prily Lajos szerint a múzsák álmodó és nagyra törő városának őslakossága ugyan magyar volt, városi jellegét azonban a betelepülő szászok alakították ki. Ők építették a 13. század elején a mai református templomot körülvevő szabálytalan, ötszög alakú, a város központját uraló várfalat is. A lőrészekkel és nyolc bástyával ellátott erődítmény építése a tatárjárás esztendejében, 1241-ben fejeződött be.

Makkai Sándor, az enyedi születésű jeles író, református püspök egyik írásában így mutatja be bölcsőhelye központját: „Középen régi bástyákkal és falakkal övezve nagy csillogos tornyú templom sötétlik, a reformátusoké... Az északi oldalon raktárszerű behemót épület, hol Bethlen-háznak, hol Apafi-kastélynak titulálják. (...) a várfalon kívül vasrácsos sírkert sötétlik, melyben az enyediek tudomása szerint az 1849. január 8-án elpusztított város halottai pihennek.”

Valóban, az Enyeden átutazót először a fedelével együtt közel hatvan méteres, 780 éves templomtornyó látványa nyűgözi le, amely eredetileg őrtoronyként épült, építése 17 évig tartott és 1239-ben fejeződött be. A gót stílusban emelt templomot csak később építették hozzá, egyes feltételezések szerint 1480-ban. Többszöri pusztulás, átalakítás után 1794-től kezdve teljesen újjáépült barokk stílusban, belső oszlopokkal és karzattal egészítették ki, hogy a nagyszámú kollégiumi diákságot befogadhassa. Gótikus jellegére csak a szentély emlékeztet.

A nyolc bástya építésének ideje ismeretlen, a legrégebbiek a 14. századból, a legfiatalabbak a 17. századból valók. Használati és fenntartási joguk a város céheit illette. A várfal északi részén álló Bethlen-kastély – napjainkban bezárt történelmi múzeum, amely a Kollégium régiségtárának anyagát őrzi – valószínűleg egyidős a falakkal. Tőle nyugatra van a kovácsok bástyája, mellette a Szentlélek Társaságé, közvetlen utána a legszerényebb, a fazekasoké, a déli sarkon a kilencszögű a szűcsök bástyája, amelyet a közelmúltbeli felújítás során

„csipkésítettek”, megváltoztatták tetőzetét. Ennek állítólag egyetlen hasonmása Spanyolországban található. A déli (ma befalazott) kapu mellett áll a csipkés bástya, mellette a csizmadiáké, majd a szabók bástyája, végül a mészárosoké, amelynek tetejét 1933-ban lebontották. A várfalat körülvevő, a közeli patak vizével táplált vizesárkot, melyen két híd vezetett át, a 18. század végén kezdték betömni, mivel már elvesztette eredeti rendeltetését. Helyére lakóházakat, üzleteket építettek, amelyeket kettő kivételével az 1970-es években lebontottak.

Berde Mária írta 1931-ben: „A vár területe ma parkosítva van, és üdítő elszármazást jelent a piac sötét sarától-porától belépni e mádláta friss csendességbe.”

E vár falai között nyugodott utoljára magyar király kezében a magyar korona: 1551 júliusában, Károlyi Zsuzsanna fejedelemasszony teteme itt pihent 1622 májusában. Bethlen Gábor is látogatta a róla elnevezett kastélyt. Egyik zsinat alkalmával a hit tételei felől hosszan elbeszélgetett tudósaival a nagytemplomban, és haldokolva is át kellett utaznia a városon.

E templom falai közt sok nevezetes zsinatot tartottak: 1644-ben itt rendelték el a nemzeti iskolák felállítását, az 1698 júniusában tartott enyedi zsinaton Tótfalusi Kis Miklós-nak itt kellett megkövetnie az eklézsiát.

A vár restaurálását az 1960–1970-es évek fordulóján kezdték el, ekkor bontották le a falakat körülvevő épületek nagy részét is. A nyugati várfal egy szakaszának lebontásakor évszázadok óta először vált láthatóvá a hatalmas templomtornyó teljes monumentalitásában. Sajnos a munkálatok hamarosan félbeszakadtak, és mi, enyediek türelmetlenül várjuk a folytatást.

A közelmúltban, állagmegőrzés céljából piros cserepes tetővel fedték be a bástyák egy részét, de ezzel nem oldották meg az égető kérdést: az eredetihez híven történő felújítást. Ezért ma is időszerű Szentimrei Jenő fent idézett versora: „Az enyedi várfalról csak hull a törmelék...”

Dvorácsek Ágoston

Az önképzőköri mozgalom az enyedi kollégiumban

A Bethlen Gábor Kollégiumban több évszázados hagyománya van az önképzésnek. A gyulafehérvári korszakból kevés adatot találtam, de már akkor szokás volt vitára állítani a diákokat és „színdarabokat, jobban mondva színre alkalmazott párbeszédet” előadni. (P. Szathmáry K. 6.) Miután 1791-ben az erdélyi országgyűlésen Aranka György kezdeményezte egy nyelvművelő társaság megalakulását, az akkor már Nagyenyedre költöztetett kollégiumban Thoroczkay Pál vezetésével egy diákcsoport vállalkozott az anyanyelv művelésére. „Fellendült az iskolai színjátszás is, oly módon, hogy az országgyűlés, a köznemesség és a demokratikus értelmiség mozgalmainak hatására a kollégiumi ifjúság kebelében 1791-ben önképző társaság létesült. Német és francia víg- és szomorújátékokat fordítottak, ódákat írtak, és emellett »theátrális társaságot« alakítottak.” (Vita Zs. 11.) Ebből a korszakból származik

a *Próba* című zsebkönyv. Ebben adták ki a diákok által magyarra lefordított drámákat

A kezdetekről iskolatörténetében Váró Ferenc professzor is említést tesz: „Az alapító fejedelem emlékének 1820 óta az ifjúság évenként szónoklattal, költeménnyel, énekkel, zenével szentel nyilvános ünnepet. Az iskolai magyar társaság, amely az 1790-es években alakult, de el is aludt, 1830-ban, mint önképző társaság föltámadt, s míg miatta Szász Károlynak vádat kellett hallania s ez ellen védekeznie; a meggyanusított igyekezett lappangva, annál komolyabban munkálkodni, s 1837-ben, majd 1847-ben nyomtatásban egy-egy kötetnyi irodalmi kísérellettel a nyilvánosság elé is bátorodik lépni.” (Váró F. 9.)

Erről Vita Zsigmond így írt: „a 1830-as évek elején a kollégiumban meginduló irodalmi ébredés hatására 1835-37-ben, majd 1839-ben ifjúsági olvasótársaság szerveződik, kiadják a *Virágkosár* (1837), majd *Korány* (1847) című zsebkönyvet, és komoly művelődési programot tűznek ki maguk elé.” (Vita Zs. 14.) Mivel politikai kérdésekkel is foglalkoztak, a zaklatások miatt 1836-ban ezt is feloszlatták.

A köztudatban 1859 szerepel, mint az első önképzőkör megalakulásának éve. Létrejöttét ifj. Szász Károly a későbbi püspök szorgalmazta, aki akkor a kollégium diákja volt. Akkor alakult meg az Általános Ifjúsági Önképzőkör, amelynek vezetését Herepei Károly professzor vállalta. Elhatározták a *Haladjunk* című diáklap kiadását is. Az elején hetente, majd kéthetente gyűltek össze és irodalmi, természettudományi és bölcséleti értekezéseket tartottak, szavaltak és bemutatták szépirodalmi próbálkozásait. 1872-ben az Általános Ifjúsági Önképzőkör részeként megalakult a Teológiai Önképzőkör, amely 1879-től már önállóan működött

A kunszentmiklósi diákköri konferencián résztvevő nagyenyedi csapat (2001)

és 1887-től 1889-ig megjelentette a Teológiai Közlönyt és emlékkönyvet is szerkesztett. (Bakó B. 1.) 1893-ban jött létre a gimnazisták önképzőköre, az elején ez is az Általános Ifjúsági Önképzőkör része volt. A gimnazisták köre 1898-tól Kemény Zsigmond Önképzőkör néven működött. Ezekről az évekről számolt be Ikafalvi Diénes Jenő, aki a következőket írta: „A diáktársadalomnak igen fontos szerve volt az ifjúsági egyesület. Önképzőkör volt alapjában, melynek szép hagyományain kívül vagyona is volt.” (Ikafalvi D. J. 4.)

Az 1906–07-es iskolai évben megalakult a Bethlen Gábor Kör, amely vallásos célú volt. 1893-ban a kollégiumban működő tanítóképzős diákok is önképzőkörben szervezkedtek. Körük az 1899–1900-as iskolai évtől Gáspár János¹ Önképzőkör néven működött. 1920-ig pezsgett az élet ezekben az önképzőkörökben. A tantestület és a köröket irányító Állandó Bizottság pályázatokat írt ki a tagok számára. 1885-től 1920-ig hozzávetőleg 300 jellegű dolgozat készült el. A testi és szellemi önképzéshez nagyban hozzájárultak az alaposan megszervezett kirándulások. (Bakó B. 1.)

Mit jelentett régen az önképzőköri tevékenység?

Az Általános Ifjúsági Önképzőkör 1909-ben ünnepelte újrászervezésének 118-ik, fennállásának 50-ik évfordulóját. Ez alkalommal Berde Károly, a kör akkori elnöke által vezetett szerkesztőbizottság emlékkönyvet adott ki.² Ebben megírták az önképzés történetét, írásokat idéztek fel az Általános Ifjúsági Kör, a Gimnáziumi Önképzőkör, az *Ifjúsági Közlöny* és a *Haladjunk* cikkeiből, amelyeket emléksorokkal fűszereztek, a kör volt tagjainak visszajelzéseit tolmácsolva. Érdemes tallózni ezek között és összevetni az egy évszázaddal később összegyűjtött visszaemlékezésekkel. Helyszűke miatt csak párat idézek: „Az önképzőköröknek fontos szerepét az ifjúság hazafias nevelése körül hangsúlyozni főleges. Hiszen köztudomású, hogy nagy iróink legtöbbször pályájára milyen nagy, sőt döntő befolyást gyakorolt az ifjúsági önképzőkörökben való működésük. De az önállóság fejlesztése, az alkotmányos formákba való bevezetés által általános nevelési szempontból is kiváló jótékony hatásuk van az ifjúságra.” (Szászváros, 1909, Simon Ferencz, a Kuún-kollégium igazgatója) Vagy: „Az emberi művelődés legnagyobb szellemei autodidakták. Ez mutatja az önképzés nagy fontosságát, az ifjúsági

önképző egyesületek létezésének jogosultságát.” (Kolozsvár, 1908, Dr. Incze Béni, ref. koll. tanár) Ez pedig a kedvencem: „Igen sok író munkásságának a gyökere az önképzőköri munkálkodásba nyúlik vissza. Engem az önképzőköri munkálkodás azonban csak arra ösztönkelt, hogy ne legyek író, s meg vagyok győződve, hogy ezzel az irodalom nem vesztett semmit.” [Gyulafehérvár, 1908, Dr. Emmánuel Győző, ügyvéd (Berde K. 2.)] Csak pár gondolatot tolmácsoltam a kiadványból, érdemes beleolvasni, mert olyan írások is szerepelnek benne, amelyeknek szerzői később elismert írókká váltak, mint Berde Mária vagy Sipos Domokos.

Mi történt Trianon után?

A kollégiumot számos pusztulás érte. 1658-ban a török-tatár hadak, 1704-ben és 1707-ben a labancok, majd 1849-ben a felbújtott román lázadók égették fel. A fizikai rombolásból mindig felépült. Két olyan pusztulást is megért azonban, amely nem érintette ugyan az iskola épületeit, a szellemi kár azonban jelentős volt!

Az első ilyen csapás 1920-ban a trianoni békediktátumot követő „tanügyi reform”, a második az 1948-as kommunista államosítás volt. Jelen tanulmányomnak nem célja elemezni, hogy miként változott az oktatási rendszer e két eseményt követően. Kizárólag az önképzőkörök tevékenységében észlelt változásokat vizsgálom. Az egyre zsúfoltabb állami program mellett egyre kevesebb idő maradt az önművelésre. Az 1921–22-es iskolai évben tanítójelöltekkel próbálták pótolni a megüresedett állásokat, egyesek elestek a háborúban, mások áttelepedtek Magyarországra. (Dvoráček Á. 3.)

Akkor is voltak azonban lelkes tanárok. A Kemény Zsigmond Önképzőkör tevékenységét az 1920-as években Jékely/Áprily Lajos költő-tanár vezette. Kedves diákja, a későbbi tanár, magyar irodalom- és művelődéstörténész Vita Zsigmond a következőket írja róla: „Az 1920-as években, mint az önképzőkör tanárelnöke finom tapintattal irányította az ifjúság irodalmi ízlését. Meghallgatta a bírálatokat, a vitaközléseket, hogy azután leszűrje a végző értékelést, és a további munkához biztatást adjon. Sohasem gúnyolta ki a gyengén sikerült szavakat, előadásokat vagy feleleteket, hanem csak helyreigazította a tévedéseket, és visszaadta a bátorságot, az önbizalmat annak, akit kinevettek.” (Vita Zs. 10.) Továbbra is lelkesen írták kézzel és

illusztrálták a kör kiadványát, a *Haladjunk* lapot, amelynek egyik szerkesztője Vita Zsigmond volt.

Juhász Albert vallásánár az 1926-os évben megkísérelte fenntartani a hagyományos önképzőkört, de az új hatalom nem támogatta azokat a diáktevékenységeket, amelyeket nem központilag szerveztek. 1929-ben beindult a cserkészmozgalom, 1930-ban az Ifjúsági Keresztény Egyesület, 1929–32-ben Szabó T. Attila vezetésével rövid ideig feltámadt a Gáspár János Önképzőkör. 1945-ben Deák Ferenc tanár kezdeményezésére megalakult a Kőrösi Csoma Sándor Olvasókör, és elhatározták a *Haladjunk* folyóirat újraindítását. A '70-es években az önképzés az Áprily Lajos Irodalmi Körben valósul meg, de fontos szerep jutott a diákklub vitadélutánjainak is. (Bakó B. 1.) Nemso-kára megszűnt a tanítóképző, leépülnek a líceumi osztályok, és a sokoldalúan fejlettszocialista társadalom felé irányuló nagy igyekezetben nem maradt idő a hagyományos önképzőköri tevékenységekre.

A jelen

Az 1989 decemberében bekövetkezett fordulatnak köszönhetjük, hogy a híres kollégium elkerülhette legnagyobb szellemi pusztulását, teljes megszűnését. 1990 januárjában újraindult a magyar nyelvű oktatás, ősszel pedig újraalakultak az öv- és tanítóképző osztályok. Egész Erdélyből érkeztek Nagyenyedre a diákok, úgy, mint régen. Ismét lehetett szabadon beszélni, megemlékezni és írni az iskola múltjáról, híres diákjairól és tanáiról

Újraindult a *Haladjunk* című diáklap, amelyet később *Lárma*, majd a *Firkász* követett. 1990 októberében megalakult az alsó tagozat irodalmi köre, és nem sokkal később beindult a felsősök Irodalmi Kávéháza is, amelynek rendezvényein számos kortárs irodalmi személység vett részt. A '90-es évek végén diákjaink beneveztek a Székelyföldön szervezett diák tudományos ülésszakokra, valamint a magyarországi Kunszentmiklóson rendezett RKTDK³-ra. Addig is folytatták kutató tevékenységet, írták a tudományos dolgozatokat, és kitűnően szerepeltek erdélyi és magyarországi tudományos konferenciákon, de rájöttünk, hogy szervezett keretek közt eredményesebb lesz tevékenységünk, és egyszerűbb lesz támogatást biztosítani.

2000. szeptember 27-én megalakult a Fenichel Sámuel Önképzőkör. Eredetileg úgy gondoltuk, hogy csak

Terepmunka a kalibáskői természetismereti táborban (2013)

természettudományos érdeklődésű diákokat foglalkoztatunk a körben, de végül úgy döntöttünk, hogy a kollégium diákjai közül bárkit szívesen segítünk és támogatunk, függetlenül attól, milyen témakörben szeretne információkat szerezni, kutatni, tudományos dolgozatot írni vagy bemutatni. (Dvorácsék Á. 3.)

Tulajdonképpen mi is az önképzőkör? Tömörnek és ránk nézve találónak tekintem Bakó Botond kollégának, a kör társszervezőjének megfogalmazását: „egy szabadidőben zajló, második, sokszor falak nélküli iskola, ahol nincs sulykolás, kényszer, vagy izgalmas számonkérés, de annál több kíváncsiság, kezdeményezés és eredetiség. Itt könnyen megterem a jó közösségi élmény, az alkotás, a felfedezés öröme. Nő a diákok önbizalma, személyiségük autonóm módon fejlődik.” (Bakó. B. 1.)

Megfogalmaztuk önképzőkörünk céljait, amelyekhez mai napig ragaszkodunk:

- Támogatni és népszerűsíteni a kollégium diákjainak tudományos tevékenységét.

- Munkafeltételeket biztosítani körünk diákjainak.

- Diáktudományos ülészek meg szervezése, és az ehhez szükséges anyagi háttér előteremtése.

- A kollégium neves személyiségeinek és gyűjteményeinek ismertetése.

- Nagyenyed és környéke természeti, történelmi, építészeti és néprajzi nevezetességeinek bemutatása.

- A környezetvédelemmel kapcsolatos diáktevékenységek megszervezése és támogatása.

- A különböző diákköri tevékenységgel kapcsolatos utazások és kirándulások anyagi támogatása.

Az önképzőkör diákjai rendszeresen vesznek részt a csurgói (azelőtt kunszentmiklósi) RKTDK konferenciákon, a budapesti Természet Világa diákcikk pályázatán, a budapesti Kutató Diákok Országos Szövetsége által rendezett TUDOK⁴ konferenciákon és az ezzel kapcsolatos erdélyi TUDEK konferenciákon.

Versenyen kívül is szerepeltek iskolában és kulturális rendezvényeken, ahol meghívottakként mutatták be tanulmányaikat és az önképzőkör tevékenységét. Rendszeresen kaptunk meghívást a tordai szabadegyetem részéről, de megfordultunk Szegeden, Debrecenben, Aradon, Kolozsváron, Aranyosgyéresen, Torockón és egy alkalommal Nagyenyeden is.

A kör diákjai eddig több mint másfélszáz dolgozatot írtak. Voltak szerény próbálkozások, de voltak nagy sikerek is. Gyakran történt meg, hogy ugyanaz a dolgozat, vagy ugyanannak a kutatásnak a szerkesztett változata, több pályázaton volt sikeres. Eddig összesen 174 díjat szereztünk és 86 tanulmányunkat publikálta a budapesti Természet Világa (48), a kolozsvári Művelődés (24) és az ifjúságnak szánt Génius (14).

Mit jelent a mai diáknak az önképzőkör?

Ha a Fenichel Sámuel Önképzőkör rövid tevékenységét kéne értékelnem, csak szubjektív módon tehetem, ezért inkább volt diákjainkra bízom a visszaemlékezést, annak a plusznak az értékelését, ami számított nekik, amit magukkal vittek, és ami segített tudásuk további fejlődésében.

Két alkalommal kértem fel őket, hogy írjanak pár gondolatot. Sajnos, nem mindenkihez jutott el ilyen

kérés, de a legtöbben készségesen válaszoltak. Az első alkalom a kör 10-ik évfordulója volt, ekkor, aki nem volt túl távol, megtisztelt minket jelenlétével is. Kénytelen voltam csak gondolatokat kiragadni, talán így is sikerül azonban felidézni a lényegét. Nem utolsósorban arról is információt kaphat az olvasó, hogy mi az önképzőkör tevékenység módszertana, mert ezen sem én, sem a közreműködő kollegák nem gondolkodtunk el soha. Átadom tehát a szót azoknak, akik tették azt, amit csak lelkesen és odaadással lehet tenni. Sokan önállóbbakká váltak, új világot ismertek meg: „Tudásom gyarapodott, megtudtam, hogyan kell jó előadónak lenni, illetve tudományos dolgozatot írni, hogyan kell anyagot gyűjteni. Sokkal önállóbb lettem. Sikerült legyőzni a félelmet, amit az ember akkor érez, ha közönség előtt kell, hogy megszólaljon. És ami nem szakmai, de igen értékes, hogy feltáruult előttem egy világ, aminek jó volt részese lenni.” (München, 2010, Balázs Kinga, bioinformatikus) Másoknak megnőtt az önbizalmuk: „Önbizalmat adott a dolgozatom elkészítése, illetve bemutatása. Főleg annak örültem, hogy első nekifutásra első díjat nyertem. Későbbi szakmai fejlődésemben azáltal segített az önképzőkör, hogy könnyebben ment bármilyen dolgozat összeállítása az egyetemen, sőt, akár a diplomamunka is.” (Négyfalu, Brassó megye, 2010, Buda Éva Emese, kertészmérnök) Más kapcsolatrendszer alakított ki: „Rengeteget tanultam, különböző képességeimet fejlesztettem, valamint olyan széleskörű kapcsolatrendszer alakítottam ki a Fenichel-önképzőkör segítségével, mely révén rengeteg lehetőség táruult elém, ezek pedig meghatározták szakmai fejlődésemet is.” (Sepsiszentgyörgy, 2010, Polgár Klára Dalma, projektmenedzser és projektértékelő) Volt, akinek ajtót nyitott a tudomány felé: „Az önképzőkör úgymond ajtót nyitott az iskola falain túl, esélyt adva a tudományos érdeklődésem továbbfejlesztésére, mely azután szakmai szempontból, az életcélommá vált.” (St. Paul, Minnesota, Egyesült Államok, 2010, Krizbai Ágnes, biológus, genetikus) Legtöbbször a köri munka során döntötte el a diák, hogy mivel szeretne foglalkozni, milyen egyetemen érdemes folytatni: „Az önképzőkör tevékenység egyszerűen irányadó volt továbbtanulásom tekintetében. Szakmai fejlődésemet jelentős módon befolyásolta. Dolgozataim általában a környezetvédelmi kategóriába

sorolódtak be, így a 12. osztály végén született meg a döntésem, hogy hova felvételizzek (...) a környezetvédelem mellett döntöttem.” (Kolozsvár, 2010, Hening Helga, környezetmérnök) „A köri munka alapján döntöttem el, hogy mivel is szeretnék igazán foglalkozni, mondhatnám azt, hogy teljes mértékben meghatározta életcéloimat. Elhatároztam, hogy biológusként mindent megteszek annak érdekében, hogy megismerjem és védjem a természetet, tanárként pedig továbbadom lelkesedésemet, érdeklődésemet, szakmai tudásomat.” [Marospatak, 2010, Kiss Réka, biológus, tanár, Milvus Csoport Természetvédelmi Egyesület (Turzai M. 8.)]

A második visszajelzés 2013-ban volt: a *Természet Világa* folyóirat, amelynek hasábjain legtöbbet publikáltunk, felkért, hogy a régi sikeres diákoktól kérjek véleményt arról, hogy mit jelentett nekik az önképzőköri munka és kapcsolat a lappal. Hálas vagyok Staar Gyula főszerkesztőnek az ötletért, jólesett az érdeklődés attól, akinek azt köszönhetjük, hogy mások is megismerhették munkánkat. Jó volt újat tanulni, elmélyülni, felfedezni: „Sokan kérdezték tőlem, mire jó nekem a sok éjszakázás, könyvböngészés. Okos választ soha sem tudtam adni, egyszerűen jó volt újat tanulni, kicsit mélyebben foglalkozni egy-egy témával, felfedezni az eredetileg összeférhetetlen tudományok között a kapcsolatot.” (Marosvásárhely, 2013, Maxim Orsolya, főiskolás diák) Tanulás, kapcsolatteremtés, sikerélmény: „Nagyon sokat jelentett/jelent számomra az önképzőköri tevékenység. Okultam a kutató-sokból, új emberekkel találkozhattam, akiktől hasznos dolgokat tanultam, nem utolsósorban, örültem az elért szép eredményeknek és díjaknak. Az önképzőköri munka (...) kialakított bennem olyan készségeket, amelyek további tanulmányaim során és még ma is hasznomra válnak.” (Kolozsvár 2013, Fogarasi Anna-Mária, közgazdász) Új tevékenységek, új lehetőségek, felkészülés a szakmai megvalósulásra: „Ha a *Természet Világa* által felkínált nagyon szép lehetőségekre gondolok, akkor az jut eszembe, hogy életemben először a díjátadó ünnepség alkalmából sikerül Budapestre utaznom. Nagyon büszke voltam, és kimondhatatlanul boldog. Én, az egyszerű kisdiák, bemehettem a Magyar Tudományos Akadémia épületébe. (...) Azóta telnek az évek, azonban egy dolog biztos: a leckék, amelyeket

a dolgozatok megírása, fogalmazása, formázása, felépítése során tanultam (...) később, az egyetemen, és ha jól bele gondolok, ma tanárként is a javamra válnak. (Gyulafehérvár, 2013, Szabó Emília, magyar-német szakos tanár) Megtanultak kutatni, rendszerezni, tudományos munkát megcsiszolni: „A diákpályázat több volt egy egyszerű pályázatnál. Tudtuk, hogy csak színvonalas cikket küldhetünk be. [...] Rendszerezni kellett a rengeteg információt és olyan keretbe foglalni, ami mások számára is érdekes. Az olvasó számára világos és követhető érvelési rendszert kellett felállítani. Határidős pályázat volt, tehát az időt is jól be kellett osztani. Ez a munka olyan készségek kialakítását segítette, amelyek később, az egyetemi évek alatt csak hasznomra váltak.” [Kolozsvár, 2013, Udvari Ibolya, közgazdász (Staar Gy. 7.)]

Nehéz volt válogatni, szívesen idézem volna minden sort diákjaim visszaemlékezéseiből, remélem azonban, hogy ennyivel is lehet érzékelteni, hogy érdemes volt dolgozni. Ha összehasonlítjuk a múlt század elején megfogalmazott gondolatokkal, érezhető a két korszak közötti különbözőség, de az is, ami korszaktól függetlenül közös: a lelkesedés, a hála, a köszönet.

Tanulmányom a budapesti *Új Pedagógiai Szemlében Önképzőkörök a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban* címmel rövidített és átszerkesztett változatban is megjelent. A lap főszerkesztőjének méltatása nagyon jólesett, és biztosan jól fog esni mindazoknak a diákoknak és tanároknak, akik tettek azért, hogy az országhatáron kívül is elismernek minket. Idézem Takács Géza sorait: „Innen már egyetlen lépés volt a jelen: van-e még önképzőkör a tavaly alapos felújításon átesett nagyenyedi Bethlen Kollégiumban? Hamar kiderült, hogy sokadik alakváltozatban újraéledt és működik ma is, mégpedig alighanem nagyon jól, hiszen a Fenichel Sámuel Önképzőkör alighanem a műfajában az egész Kárpát-medencei magyar iskolai világ egyik legaktívabb szellemi közössége.”

Ezt a szintet tartani kell! Remélem, hogy a többször újraéledt nagy hírű Bethlen Gábor Kollégiumban felélesztett önképzőköri tevékenységnek nemcsak múltja, hanem jövője is van. Zárógondolatként idézek az 1909-ben elhangzott *Jubileumi emlékbeszédből*, amelyet Jeney Endre, a VIII. gimnáziumi osztály tanuló olvasott fel: „Él az eszme, melynek jegyében e kör született, mert nemes ambíció és vetély tartotta mindvégig lázas

tevékenységben az ifjakat; mert ahányszor évről-évre újból alakult e kör, s újak vették át a régiak szerepét, a szellemi örökösök mindig megértették hivatásukat a célért lelkesedni tudó ifjúság küzdésvágygal tele fogott munkába és lankadatlan kitartással folytatta azt.” (Berde K. 2.)

Irodalom:

1. Bakó Botond (2003): Önképzési hagyományok szellemében. In: Fülöp István (szerk.): *Hogyan tovább, erdélyi fiatalok?* Tinivár – Kolozsvár, 154–159.
2. Berde Károly (1909, szerk.): *Emlékkönyv – Alapításának 118.-ik, újjászervezésének 50.-ik évfordulója alkalmából.* Nagyenyed.
3. Dvorácsek Ágoston (2010): *Az önképzés múltja és jelene a Bethlen Gábor Kollégiumban.* In: Dvorácsek Ágoston, Turzai Melánia (szerk.): *Emlékkönyv – 10 éves a Fenichel Sámuel Önképzőkör.* Nagyenyed, 7–24.
4. Ikafalvi Diénes Jenő (1995): *Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén.* In: Győrfi Dénes, Hadházi Ferenc (szerk.): *A Bethlen-kollégium emlékkönyve.* Nagyenyed–Kolozsvár–Budapest, 10–62.
5. Kovács Ödön dr. (1885, szerk.): *A nagy-enyedi ev. ref. Bethlen-Főiskola 1884/5 tanévi értesítője.* Nagyenyed.
6. P. Szathmáry Károly (1868): *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-Főtanoda története.* Nagy-Enyed.
7. Staar Gyula (2013 szerk.): *Mi lett velük?* *Természet Világa*, 144, 6. sz., XV–XVII.
8. Turzai Melánia (2010, szerk.): *Rég volt, igaz volt, milyen lesz?* In: Dvorácsek Ágoston, Turzai Melánia (szerk.): *Emlékkönyv – 10 éves a Fenichel Sámuel Önképzőkör.* Nagyenyed, 171–181.
9. Váró Ferencz (1903a): *Bethlen Gábor kollégiuma. Első füzet.* Nagyegyed. Váró Ferencz (1903b): *Bethlen Gábor nemesítő iskolája.* In: Erdélyi Múzeum, XX. kötet. 1903. 5. Füzet, 233–246.
10. Vita Zsigmond (1972): *Áprily Lajos – Az ember és a költő.* Kriterion, Bukarest.
11. Vita Zsigmond (1995): *A Bethlen-kollégium az erdélyi kultúrában.* In: Győrfi Dénes, Hadházi Ferenc (szerk.): *A Bethlen-kollégium emlékkönyve.* Nagyenyed–Kolozsvár–Budapest, 104–121.

Jegyzetek

- 1 Gáspár János alapította a nagyenyedi tanítóképzőt 1853-ban
- 2 Emlékkönyv – Alapításának 118-ik, újjászervezésének 50-ik évfordulója alkalmából kiadta: a Bethlen-Kollégium Főgimnáziumának Ifjúsági Önképzőköre, szerkesztette Berde Károly, a kör elnöke, Nagyenyed, 1909.
- 3 Református Középiskolások Tudományos Diákköri Konferenciája
- 4 Tudományos Diákkörök Országos Konferenciája

Basa Emese

„Az Inter-Artnak köszönhetően városunk nevét száztíz országban ismerik...”

Beszélgetés Balog István képzőművésszel, az Inter-Art Alapítvány elnökével

AZ

Inter-Art mozgalom gyökerei 1996-ra nyúlnak vissza, amikor Balog István képzőművész megszervezte az első nagyenyedi művésztelepet. Két évvel később megalakult az Inter-Art Alapítvány, amelynek alapító tagjai Balog István, Ioan Hădărig, Lixandru Róbert, Fodor László, Sorin Anca (személyes okokból utóbbi kettő visszavonult). Idővel Balog Zoltán, Andrei Bakó és Elena Cristea csatlakozott az alapítványhoz, mindmáig említettek alkotják a művészcsoport magvát. Az alapítvány fő célja napjaink művészetének alternatív megközelítése a különböző kultúrák és civilizációk találkozása által, és ezt elsősorban az évente megrendezett nemzetközi alkotótábor teszi lehetővé, de emellett évente legalább 5-8 nagyobb projektet

valósítanak meg. Az enyedi művészek bejárták már a fél világot, de ide is 60-nál több országból jöttek alkotni pályatársak, mert ugyebár a nóta szerint is „Enyed a világ közepe”...

– Hogyan született meg az Inter-Art alkotótábor ötlete? Melyek voltak a kezdeti nehézségek és hogyan sikerült később ismertté válni külföldön is?

– Egy enyedi művésztelep ötlete először 1994-ben merült fel, amikor részt vettem a Gyomaendrődi Nemzetközi Művésztelepen. Ott ugyanis több külföldi művész felfigyelt az erdélyi tájak szépségére, amit büszkén mutogattam. Amikor azonban egy magyarországi művész azt mondta, hogy mi csak arra vagyunk képesek, hogy jogokért és támogatásért kéregessünk „nála Magyarországon”, elhatároztam, hogy szülőföldemen, Erdélyben fogok bizonyítani. 1996-ban már beindult a nagyenyedi telep nyolc ország művészeivel, nagyrészt a gyomai telep résztvevőivel, és a lelkes támogatásért sokat köszönhetek a gyomai szervezőknek. Annak idején az Inter-Art Alapítvány álma már megvolt, de két év kellett a jogi útvesztőkön való átbátorkáláshoz. A többi már folyamat, azóta is épülünk és fejlődünk, egyre több művész és ország gazdagította listánkat, nagyrészt nekik köszönhetően váltunk ismertté külföldön. Sokszor visszaemlékszem a kezdeti nehézségekre, amikor Nagyenyeden még azt sem tudták, mit is jelent egy művésztelep, anyagilag és a szervezés szempontjából egyaránt. Ezért alakítottunk ki egy olyan támogató csoportot, ahol mindenki adott, amit tudott, egyesek kenyeret, mások sajtót, bort vagy szalámit. Volt, aki szegekkel támogatott. Reggelenként motorkerékpárral vagy

Az ENSZ genfi székházában, 2015-ben

gyalog szereztük be a napi élelmet, aminek egy részét aztán a kedves szakácsnők vígan ellopták. De mindezekről a részletekről bővebben a most készülő könyvemben emlékezem, melynek címe *Inter-Art a függöny mögött* lesz.

– **Azóta több mint húsz esztendő telt el. Ebből tényleg könyvet lehet írni, de megpróbálnád-e, kérlek, dióhéjban összefoglalni a legfontosabb eseményeket?**

– Húsz év lehet sok vagy kevés... de én úgy vélem, elérkezett az a pillanat, amikor számvetést készíthetünk eddigi tevékenységünkről. Elégedettek vagyunk, hiszen mindenekelőtt ott van a nagy elismerésnek örvendő Inter-Art alkotótáborunk, amelyik 22 esztendeje 64 országból több száz művészt fogadott és népszerűsített, ugyanakkor mi is bejártuk a fél világot. 2001-ben Bukarestben, a Román Irodalom Múzeumában mutatták be az Inter-Art táborok retrospektív tárlatát, amely 21 országból származó 51 munka kiállításából állt. A külföldi neves galériákban való bemutatkozás hosszú sora egyetlen évben sem maradt el: 2001 márciusában Bombay-ben rendeztük meg az első indiai román művésztarlatot, s ugyanez év júniusában pedig az isztambuli Hajtörténeti Múzeumban állítottunk ki. 2003-ban Egyiptomban egy neves kairói galériában, majd újra Bombay-ben rendeztünk tárlatot. 2008-ban már Washingtonba is eljutottunk alkotásainkkal, ahol 21 országból származó művésszel közösen mutatkoztunk be a Woodrow Wilson International Center-ben. 2009-ben jutottunk el először az ENSZ székházába, ahol minden földrész képviselőivel együtt hoztuk létre a *Szabadság és művészet – határok nélkül* című rangos rendezvényt. Ugyanabban az évben Marokkó és Ausztria fővárosainak kiállítótermei is megnyíltak számunkra. 2011-ben két franciaországi (Vichy és Chatel Montagne) és egy amerikai bemutatkozás következett (Kutztown, Pennsylvania). A 2013-as esztendő a leggyümölcsözőbbek közé tartozott: márciusban, Brüsszelben, az Európai Parlament székházában, majd szeptemberben a New York-i ENSZ székházban világpremiert aratunk 110 ország 322 művészeinek alkotásaival. Nemsokára novemberben, Haitiben (Petion Ville), decemberben pedig a brüsszeli Uccle Kulturális Központban vettük részt rangos nemzetközi kiállításokon. 2014-ben Gyomaendrődön és a malayziai Sasaran-ban fordultunk meg, de Nagyenyeden is sikerült megszervezni egy grandiózus nemzetközi találkozót.

Az ENSZ New York-i székházában, 2015-ben

Boldogan emlékszem vissza arra a genfi utunkra, amikor az Egyesült Nemzetek Palotája adott otthont 2015 márciusában az *Interkulturális kapcsolatok* elnevezésű rendezvénynek. Ekkor 94 művész mutatkozott be, köztük én is *Az álmok színei* című festménykiállítással. Az enyedi küldöttség tagjai voltak Ioan Hădărig, a helyi kulturális központ igazgatója, szociológus, aki *Az ég szárnyai* és *A hajdani Nagyenyed képei* című munkáit mutatta be, utóbbit Lixandru Róberttel közösen alkották, továbbá Balog Zoltán fotóművész, grafikus, az alapítvány alelnöke és Daniel Avram folkénekes. A bemutatkozást a külügyminisztérium támogatta Románia ENSZ-tagságának 60. évfordulója alkalmából. Az eseményen jelen volt Liviu Pop társadalmi párbeszédért felelős megbízott államtitkár, Laczkó Enikő államtitkár, a DRI (az Interetnikus Kapcsolatok Hivatalának – szerk. megj.) koordinátora, valamint számos külföldi diplomáciai testület, nagykövet, kulturális intézmény vezetője. A megnyitón Thomas Gass titkár felolvasta Ban Ki Mun, az ENSZ főtítkárnak üdvözlését.

– **Tudom, hogy szeretettel gondolsz vissza a 2015-ös New York-i utatokra is... Hogyan fogadták ott művészeteket?**

– Természetesen. Az ENSZ székhelye 2015 decemberében látta vendégül az Inter-Art Alapítvány művészeit, akik a világszervezet fennállásának 70. és Románia ENSZ tagságának 60. évfordulójára emlékeztek, egyben korunk egyik legsúlyosabb problémájára, a klímaváltozásra – a vendéglátó szervezet egyik kiemelt irányelvére – a művészet

eszközeivel próbáltuk felhívni a figyelmet. Összesen 33 ország 52 művésze mutatta be alkotásait, őket Cristina Gallach, az ENSZ altitkára köszöntötte. A Román Kulturális Intézet New Yorkban szintén fogadta a több projekttel jelentkező Inter-Art Alapítványt: 25 romániai művész kisplasztikai alkotásaiból rendeztek kiállítást, a *Transylvania in Black&White* című rendezvényen, amelyen velem együtt Lixandru Róbert és Bakó Andrei metszeteit és fotóit, illetve Ioan Hădărig verseit mutatták be. Ugyanakkor bemutattak öt könyvet is: *Az ég szárnyait* és *A hajdani Nagyenyed képeit*, a *The Touch of Tomorrow* című fantasztikus-prózaújtéményem, a *Bone, Flesh and Fur* című háromszerzős kötetet (az amerikai Patricia Goodrich és Elisabeth Raby, valamint a nagyenyedi Ioan Casandra munkáját), és a húsz kortárs költő verseiből válogatott, *Poèmes égarés d' un autre siècle* című kétnyelvű (román-francia) antológiát. Az eseményt a kolozsvári televízió stábjája is rögzítette. Az út harmadik kiemelkedő eseménye nevemhez kötődik: *Egy világ két kontinensen* címmel szerveztem egyéni tárlatot a New York-i Magyarok Házában, a kiállítást Nagy Ildikó, az intézet elnöke és dr. Kumin Ferenc, Magyarország főkonzulja nyitott meg. Úgy érzem, alkotásaim elnyerték az amerikai érdeklődők tetszését, a közönség értékelte egyéni, újításokra törekvő stílusomat, festményeimnek karizmatikus jellegét, az alkotások belső terének újradimenzionálását, amely újfajta értelmezési viszonyt hoz létre a mű és szemlélője között.

– **Kik a leghíresebb művészek, akik megfordultak a nagyenyedi táborban?**

Jincsuánban, Kínában, 2016-ban

– Nagyon sok híres művész megfordult az Inter-Art-táborokban. Nem könnyű a válogatás. Mindenekelőtt Eva Mazzucco (1925–2013 – szerk. megj.) osztrák művésznőt illik említenem, neki is köszönhető, hogy megszületett az enyedi tábor, hiszen annak idején többször is hangsúlyozta az ötlet jelentőségét. Élete végéig támogatta terveinket, állandó résztvevője volt a telepnek. Ugyancsak kiemelkedő személyiség volt az indiai Chiru Chakravarty, akinek alkotásait 2000-ben egy Ausztráliában szervezett viláagiállításán Picasso és Chagall festményei mellett állították ki, neki köszönhetőek indiai kiállításaink 2001-ben, illetve 2003-ban. De megfordult Enyeden Ion Sălișteanu is, a Romániai Művészeti Egyesület tiszteletbeli elnöke, Ibrahim Gazala egyiptomi művész, volt kultuszminiszter, és nagyon sok más elismert művész, több mint 60 országból.

– **Romániában nincs még egy ilyen telep, de hogyan fogalmazhatjuk meg pontosan, közép-kelet európai viszonylatban a tábor jelentőségét?**

– Nem a mi fogalmazásunk, hogy Kelet-Európa egyik legfontosabb művésztelepe, legalábbis így tartják nyilván a szakmabeliek. Fontos hangsúlyozni, hogy képzőművészeti művésztelepről van szó, amely több területet foglal magába: a festészet mellett van metszet-, grafika-, szobrászat- és fotórészleg is. Ebben különbözünk más telepektől, de a nemzetközi jelleg is fontos, ami legkevesebb húsz országot jelent évente. Az alkotótábor gazdag programajánlata is figyelemre méltó, és nem utolsó sorban az egyik legrégebbi művésztelep vagyunk az országból.

– **A nemzetközi alkotótáboron kívül melyek az év más fontosabb eseményei?**

– Tíz éven keresztül évente ifjúsági művésztelepet is szerveztünk, pillanatnyilag ez a projekt megszűnt adminisztratív okok miatt. Kétévenként megszervezzük az Interkontinentális Kisgrafika Inter-Art Biennálét, és augusztusban évente nemzetközi mail art kiállítást rendezünk. Ezen kívül a Nagyenyedi Nemzetközi Humorfesztivál, valamint a Nemzetközi Fotó és Rövidfilm Fesztivál szervezésében is részt veszünk.

– **Hogyan értelmezi az enyedi lakosság a munkátok jelentőségét? Milyen visszajelzéseket kaptok?**

– Sajnos, szinte egyáltalán. Nagyon kevés azok száma, akik felfogják munkánk és jelentőségét. Az évek folyamán hol nőtt, hol csökkent Enyeden egy-egy kiállítás vagy táborzárás iránt érdeklődők száma. Szerencsére a város vezetősége mindig is értette az Inter-Art hosszú távú célkitűzésének a lényegét, ezzel szemben – amíg az átlagpolgárok azon vitáznak, hogy az ő pénzükön járjuk a világot, ami mellesleg nem is igaz –, addig nem beszélhetek széles körű pozitív hozzáállásról. Az irigység és egyesek lejárató propagandája néha felülkerekedik a józan megértésen. Valószínűleg sok időnek kell eltelnie, míg az enyedi lakosság megérti munkánk értelmét és azt a tény, hogy az Inter-Artnak köszönhetően városunk nevét jelen pillanatban 110 országban ismerik... Az is nekünk köszönhető, hogy 2000-ben Enyed elnyerte a helyi tanács határozata alapján *A művészetek városa* titulust. Szélesebb viszonylatban viszont nagyobb a megbecsülés, felfigyelt

ránk a Külügyminisztérium, az Elnöki Hivatal, a Román Kulturális Intézet. Nagyon jó közreműködés alakult ki már évek óta a Kormány Etnikumközi Kapcsolatok Hivatalával, szerveztünk is együtt egy országos premiert, egy olyan művésztelepet, amelyen a romániai húsz nemzeti kisebbség képviselője jelen volt. Az is büszkeség számunkra, hogy alkotótelepünk mintául szolgált az első nemzetközi, *Silk Road* nevű alkotótábornak, amelyet 2016. szeptember 6. és 22. között rendeztek Jincsuánban, Kínában. Egy híres kínai képzőművész, He Lihong, aki részt vett az Inter-Art nyári nagytáborában, azonnal felismerte, hogy saját hazájában is nagy szükség lenne egy hasonló kaliberű nemzetközi művésztalálkozóra, örömmel segítettünk neki, és már az első évben húsz országból vettek részt az eseményen. A figyelemre méltó legfrissebb elismerés testvérem, Balog Zoltán fotóművész nevéhez kötődik: második díjban részesült az egyik legismertebb nemzetközi szakmabeli megmérettetésen, a Nikon Photo Contest versenyen, amelyet a cég alapításának 100. évfordulója jegyében hirdettek meg. A világhírű fotósok, professzorok alkotta zsűri 2017. július 27-én tette közzé döntését.

– **Hogyan biztosítjátok az utánpótlást, hiszen tudom, hogy figyeltek a fiatal tehetségekre?**

– Az Inter-Art Alapítvány egyik legfontosabb célkitűzése a fiatal tehetségek felkarolása és támogatása, hiszen a mi szempontunkból óriási dolog őket összehozni profi befutott művészekkel, lehetőséget nyújtani olyan szereplésekre, bemutatkozásokra, amilyenekre máshol nincs esély az „elitista felfogás” uralma miatt. Számunkra a legfontosabb tényező a minőség, a művészi szint, ezekre figyelünk oda. Ha például egy tanár felfedezi, hogy ugyanazon a tárlatunkon valamelyik tanítványa is szerepel, és ez őt zavarja, részemről nyugodtan visszaléphet...

– **Melyek a fontosabb jövőbeli tervek?**

– Már elkezdttük az idei enyedi művésztelep szervezését, de alakul a második kínai művésztelep is, ami jövő októberben lenne Jincsuánban, szintén az Inter-Art társszervezésében. 2018 végén volt egy nagyon fontos kiállítás a genfi ENSZ Palotában, ahol az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatalával együtt bemutattuk az említett Interetnikus Művésztelep eredményét, idén pedig negyedik alkalommal állítunk ki az ENSZ New York-i székhelyén.

– **Köszönöm a beszélgetést.**

Kémenes Lóránt

Türi Magyar Ház

Nehéz feladatra vállalkoztam, amikor igent mondtam a felkérésre, miszerint a Türi Magyar Ház körül kialakult kulturális életről és a türi magyarságról kellene írnom. A klasszikus kérdés forrong bennem: „szépet, vagy igazat írjak?” És mindezzel egy időben József Attila szavai is köteleznek:

*„Te jól tudod, a költő sose lódit:
az igazat mondd, ne csak a valódit,
a fényt, amelytől világlik agyunk,
hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.”
(Thomas Mann üdvözlése)*

Egymás nélkül valóban sötétben vagyunk, de együtt, egymással, mennyivel világosabb az ösvény, amin járnunk adatott?

Szóval, kiegészítettem magammal – nem volt nehéz –: akkor is, ha nem túl szimpatikus, mégis az igazat akarom papírra vetni.

Sokszor kérdik: hány hívem van? És nagyokat döbbennek a válaszon: remélem egy sem. Nekem nincsenek híveim, mert igyekszem „átpasszolni” őket Jézusnak! Mert hiszem, hogy misszióra nem azért van szükség az

egyházban, hogy az év végi névjegyzék növekedéséről számolhassunk be. Isten Lelkének a munkája nem mutatható ki táblázatokon, illetve egy templom, egyház, vagy Magyar Ház áldását nem lehet számokkal mérni. A misszió célja az, hogy a Szentlélek Isten létrehozza az újjászületés csodáját az emberekben. Éppen akkor, amikor ezt az új életet, mint oly sokszor a történelemben, jelenünkben is teljesen ki akarják irtani...

Nem szabad politikailag korrektül az ujjunk mögé bújni, és tagadnunk azt, ami nyilvánvaló: még mindig nem vagyunk szimpatikusak a többségnek. Bár immáron öt éve megszervezzük a Türi Magyar Napokat, szinte tudomást sem vesznek róla a többségiek. És ez nem is annyira fáj, de sokkal jobban sajog a helyi magyarok közömbössége. Egy-egy rendezvényünkre sokszor „idegenből” többen jönnek, mint a helyiek... pedig az itteniekért szervezzük. Messzibb tájakról ide jönnek, de a szomszédkapu nem nyílik meg, hogy kilépjen rajta a magyar nevű türi, hogy becsatlakozzon a rendezvények forgatagába. Nem, mert tart attól, hogy megszólják...

Miért félték ennyire? – kérdem oly sokszor.

A Húsvét, no meg Pünkösd megélése azon múlik, hogy megértjük-e Isten irántunk érzett mélységes szeretetét Krisztus kereszttáldozatában? Válaszolunk-e alázatos elfogadással, önvizsgálattal és megújulással? Fontos, hogy felidézzük szent Ignác bölcs ajánlatát: keressük mindazt, ami közelebb visz Istenhez, az élethez, a szeretethez. Annak a szeretetéhez, aki sebezhetővé tette magát. És ezek a sebek tanúskodnak arról, hogy nem a fájdalomé, nem az elmúlásé, nem a félelemé az utolsó szó. Megérteti velünk, hogy mit jelent: „Ne féljetek!” A rettegés, a félelem ugyanis rossz tanácsadó. Megtöri a gerincet, kétszínűvé, gyávává tesz, ránevel a tétlenségre: ne vállalj semmit, maradj csendben és lépj le abban a pillanatban, amikor nehéz ügyben döntést várnak

Szekeres felvonulás a Fehér Megyei Magyar Napokon

Gyermekfoglalkozások a Magyar Házban

tőled. Jézus „tudta, mi lakik az emberben” (Jn 2,25). Tudta, hogy vannak olyan pillanatok az életünkben, amikor megtorpanunk, amikor szükségünk van a bátorításra. Tudta, hogy még Édesanyja is rászorult az angyal megerősítő szavára: „Ne félj, Mária.” József, az erős lelkületű, munkás férfi aligha vállalta volna mindazt, amit az Úr kért tőle, ha nem hallja többször is: „Ne félj!” (Mt 1,20,-2,22) És hányszor tapasztalta Jézus, hogy saját tanítványai, meghitt barátai is mennyire tudtak félni! Rájuk is kiáltott: „miért féltetek ennyire?” (Mk 4,38), amikor a viharban élet-halál harcukat vívták. És észrevette az anyák örökös félelmét családjukért, és igyekezett megnyugtatni őket: „Ne félj, te kised nyáj, ne aggódjatok megélhetésetek miatt, ne nyugtalanodjatok.” (Lk 12)

Kétezer év elteltével a félelem mégsem szűnik. Sőt, annak arányában nő, ahogy modernizálódik az élet. Most már félünk a vonaton. Félünk, ha autóba ülünk. Félünk, ha repülővel szállunk a magasba. Félünk a ráktól. Szorongás az egész élet. A stressz vasmarkában szorong az agyunk, szívünk, ideg- és érrendszerünk. És Jézus ezt is tudja. Ezért fordul megható szeretettel apostolaihoz az utolsó vacsorán: „Békességet hagyok rátok, ne nyugtalanodjék hát szívetek és ne is szorongjon!” (Jn 14,28). Ha a félelem legmélyebb rétegébe hatolunk, ráébredünk, hogy miért is óv bennünket ennyire az Úr ettől a sötét veszélytől. János apostol figyelmeztetésére ritkán

szoktunk gondolni: „Aki fél, az még nem tökéletes a szeretetben. A szeretetben nincs félelem. A tökéletes szeretet nem fér össze a félelemmel, mert a félelem gyötrellemmel jár.” (Jn 4,18)

Úgy érzem, ez a mindennapok missziója: félelemmentesen élni! Örömben! Öröm? Hol van itt az örömmel még a lábnyma is? Emmausziak vagyunk, akik mindebből kizárták önmagukat, mert lelküket a bánat eljegyezte. Olyanok, akik meghasonlottan, lázadva, morogva vonszolják magukat, amikor odalép hozzájuk, szinte észrevétlenül Valaki. Jelenléte, „otromba” kérdései még ingerültebbé tesznek bennünket. Úgy érezzük, mintha provokálni akarna bennünket. Minekünk, akik soha semmire nem érünk rá, nincs türelmünk senkihez, és éppen ezért nem is „pazaroljuk” időnket, hogy megkérdezzük a gyengébbeket: Mi fáj? Miért vagy szomorú? Min töröd a fejedet? Miért vagy kétségbe esve? Miért sírsz? Jézusnak van ideje ránk! És azt mondja minden missziós lelkű embernek: van időd, ne rohanj el senki mellett! Hiszem, hogy csak így lehet missziós lelkülettel élni, mert nem csak a napok egymásutánjában kell túlélni a tegnapot!

Azonban látom, érzem, élem, hogy nem olyan egyszerű, nem annyira rózsaszínű ez a feladat, hisz egy olyan valaki mellett kell tanúskodnom, akit halálra kerestek, akit ellen elfogatási parancsot adtak ki, akit bűnözőnek bélyegeztek meg. Ez az a pont, amikor

elbizonytalanodunk, és már nem is olyan édes szánkban a misszió íze, mert nem a távoli Afrikába szólítanak, hanem ide csak, a szomszédba, vagy még oda sem. Egyszerűen a családomba, ahol a legnehezebb kimondani, megélni a misszió valóságát.

Immár tizenegyedik éve egy mélyszórványban lévő három falut és egy várost magába foglaló közösségbe kaptam ki nevezést. Ízlelgetem ennek a fajta misszióknak az ízét, ahol a nyelv, az identitás már annyira felhígult, hogy a „békesség kedvéért”, magyarán félelemből és meghunyászkodásból, még anyanyelvemen sem vagyok hajlandó megszólalni, nehogy megbántsak valakit. Itt megértetem, hogy a misszió nem a lapulás útja, hanem a gondokkal való őszinte szembenézése, és azok megoldásáé. „Ha igazad van, megengedheted magadnak, hogy megőrizd a nyugalmad. Ha nincs igazad, nem engedheted meg, hogy elveszítsd” – mondta Mahatma Gandhi. Közel három évtizede azzal hitegetjük magunkat, hogy szabadok vagyunk. Mondom, hogy hitegetjük, mert ez alatt az idő alatt valójában csak kevésszer tapasztaltuk meg, hittük el úgy igaziból, hogy tényleg szabadok vagyunk. Elég arra gondolnunk, hogy nagy szabadságunkban bő húsz évet kellett várunk arra, hogy méltóságteljesen, közösségleg koszorút helyezünk el Petőfi szobránál itt Balázsfalván, vagy megünnepeljük szívét-lelket melengető módon március tizenötödikét.

De tesszük minden évben, töretlenül... akkor is, ha egyre többen ebben a régióban is éppen azt kezdik szabadságnak gondolni, ami könnyebb, ami nem jár különleges következményekkel, amiért nem kell felelősséget vállalniuk. Nagy szabadságnak gondolt önhittségünkben szinte fogalmunk sincs arról, hogy mi is a szabadság, és közben sokszor észre sem vesszük, hogy elcsorog az életünk. Elcsorog, mert otthon, ki tudja mi okból, nem magyarul beszélünk. Pedig szabad lenne! Sőt, ez lenne a normális! Nem az, hogy színmagyar anya, és színmagyar apa a gyerekeivel románul beszél, s a családi fészek melegét nem a magyar szó lengi körül. Ebben a nagy szabadságunkban mindent odadobunk, feladunk, besimulunk, mondhatni önként, és dalolva megyünk a nyelv vágóhídjára. Engedtessek azt mondani, őseink vérére hivatkozva, mely vér a szabadságunkért, létünkért folyt el: Bűn, igen, égbekiáltó bűn magyarságunk ellen így véteni. Mert elvesz az igény gyermekünkől mindarra az értékre, ami mienk: a szép, ízes magyar szóra, a népmesékre, nagy költőink verseire, a dalokra! Miért hagyjuk,

hogy elcsorogjon az élet, amit a Teremtő a mi kezünkbe adott? Miért dobjuk el magunktól mindazt, amiért elődeink megszenvedtek? Örökségünkért miért nem teszünk valamit? Mert sötétségben élünk. Abban a hamis tudatban, hogy jól van ez így.

Ki kell mondanunk hát: nincs jól! Miért? Mert természetellenes! Még a legkisebb szemrebbenést sem váltja ki, a legenyhébb lelkiismeret-furdalást sem szüli az, hogy automatikusan mások nyelvén beszélünk úton-útfélen, a feledés homályába űzve sajátunkat, anyai örökségünket! Ha az emberi test elveszti az agyát, akkor csupán vegetálásra van ítélve. Ne veszítsük el józan eszünket! Ébredjünk fel! Ébredjünk, amíg el nem altatnak teljesen! A kábultból ki kell józanodnunk. Kezdjünk el újra apáink, nagyapáink módján magyarul gondolkodni, beszélni, cselekedni, álmodni, azaz magyarul élni!

Lehet másként is! És ez maga a misszió.

Misszó a Magyar Ház délutáni iskolájában, ahol a huszonegynéhányra lecsökkent gyereklétszám 80 százaléka színromán családokból érkező gyerek, holott eme foglalkozásokat a „mi gyerekeinkért” indítottuk pár évvel ezelőtt.

A délutáni magyar iskola gondolatától belelkedült Novreczky János magyarországi vállalkozó is, aki rögtön tett is egy felajánlást: egy pedagógus bérét biztosítja.

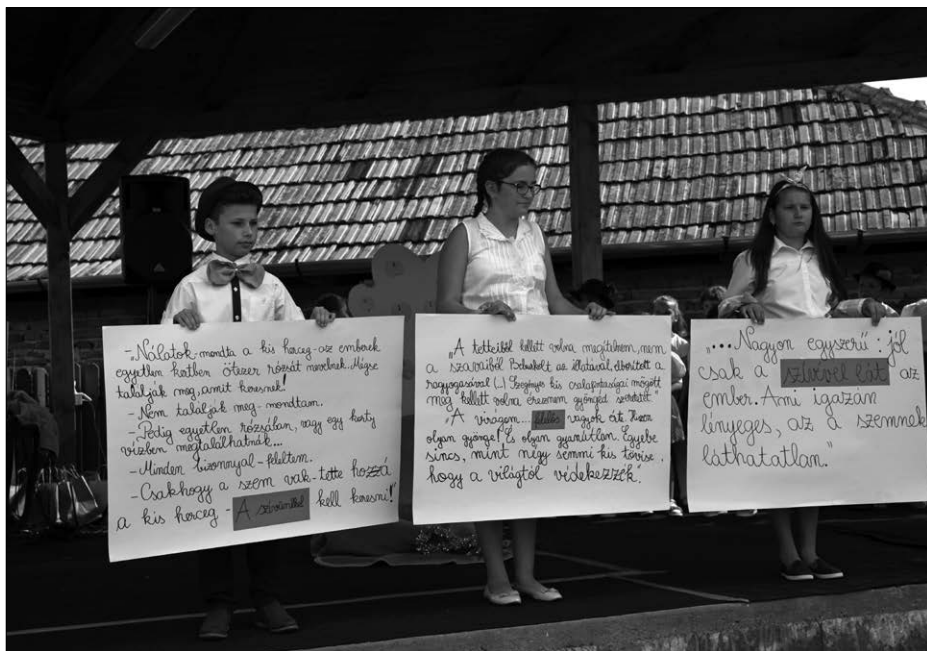
Az örömmel egy időben egy újabb kihívás előtt is állunk: meg kell győznünk nagyon sok szülőt, hogy délutáni iskolába engedje csemetéjét. De mint tudjuk, erőltetni, kényszeríteni nem lehet semmit... azt sem, hogy a színmagyar család gyereke magyarul tanuljon, otthon magyarul beszéljen... Igyekszünk megragadni minden lehetőséget, de a végső döntés a családé, a szülőé.

El kell mondanom, hogy csak román tannyelvű iskola van a településen, bár felajánlottuk a szülőknek, hogy a gyerekek szállítását is díjmentesen vállaljuk például a péterfalvi magyar iskolába, nem vállalták ezt, inkább román iskolába íratják őket. Skizofrén helyzet, hogy színmagyar családok gyermeke kényelmi szempontból román iskolába járjon, ezáltal naponta elvágva egy-egy hajszálgökerét önanonosságának, hovatartozásának. No, innen kell fordítanunk. És erre mondják, hogy micsoda küzdelem lehet ez...

Én nem szeretek küzdeni, mert akkor általában vér folyik. Nem valaki ellen kell küzdeni, mert attól nekünk nem lesz jobb. Ha valaki ellen mégis küzdenem kell, az a szentséges saját gögöm.

Mézeskalács-írókázás a Magyar Házban

A délutáni magyar iskolások műsora (Kémenes Hajnal felvételei)

Nem küzdeni kell a megmaradásért, természetesnek kell vennünk azt. Megélni kell ezt az ajándékot, amit a magyarságunk értékei adnak. Ezeket folyamatosan kell kicsomagolni, és ami fontos, adni kell belőle, hogy nehogy ránk rohadjon. Az erdélyi magyarok rákfenéje, a szórványban is, hogy saját maguknak halmoznak, majd ahelyett, hogy adnának, kidobálják. Élni kell! Ha megbékélünk, szorosabban élhetünk egymás mellett. Mert élni nem harc, hanem ajándék.

Ezért igyekszünk megragadni minden olyan lehetőséget, amely által kultúránk gyöngyszemeit elhozhatjuk ide,

a mélyszórványba... Ez a magvetés... a növekedést meg a Mester adja!

Igyekeztem az igazat leírni... ébresztőt fújni. Úgy, ahogy teszem immár hét éve a *Balázsfalvi Rádióban* heti rendszerességgel. Csak azért, hogy a magyar szó valamilyen módon eljusson az otthonokba, azaz otthonra találjon, és ne csavargó hajléktalanként szegyenkezen eme mélyszórvány utcasarkain.

Kérem, gondoljanak sokat ránk, és merjenek imádkozni is azért, hogy amit emberileg nem tudunk megvalósítani, arra irgalmas Istenünk adjon áldást, így apró sikereink miatti örömünk tartós, életerős maradjon.

Érsek Attila

Tompaháza, egy kis falu a dél-erdélyi szórványban

Tompaháza és Marosújfalú, ha e két nevet említjük, kevesen tudnak valamit e Fehér megyei településekről, melyek átvészelték eddig a történelem nehéz pillanatait, jövőjük viszont – megannyi szórványtelepüléshez hasonlóan – kérdéses. Tompaháza sorsa híven példázza bármelyik erdélyi szórványfalú viszonyosságos történetét, népességi átalakulását, gazdasági életét és bizonytalan jövőjét.

A nagyenyedi Őrhegyről előrepillantva, a Maros bal partján, közel az említett városhoz, Csombordról dél fele kanyarodva áthaladunk Enyedszentkirályon, ahol megcsodálhatjuk a gyönyörű Bánffy-kastélyt, eljutunk Tompaházára.

A falu kis református templomának karcsú, fehér tornya már a szentkirályi dombról jól látható, akárcsak a görögkatolikus templom kimagasló tornya. Ha a falu történelmébe tekintünk vissza, akkor a görögkatolikus templom

területén volt a régi határ, ami elválasztotta Tompaházát (tehát az Enyedszentkirályhoz közeli települést) Újfalutól, ami a szomszédos Lőrincrévéhez esik közel. Tompaháza mai román nevét (Rădești) a falu szülötte, a bukaresti szenátusban 1920-ban meggyilkolt Demetriu Radu görögkatolikus püspök emlékére kapta.

Tompaháza községet, Lőrincréve, Megyerék, Sólomos és Tompaháza falvak alkotják. A *magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálásából* megtudjuk, hogy Tompaházán akkoriban, a földbirtokos Tóth Miklós és Zsigmond (főfoglalkozásként *árvaszéki elnök* van feltüntetve), illetve Zeyk Dániel megyei főispán volt. Szász-Újfaluban – Marosújfalú 1910 előtti neve, szerk. megj. –, Málnási Károly, ev. református lelkész neve szerepel a gazdálkodó rovatban, mint haszonélvező, mivel a birtok a szász-újfalusi ev. református egyház tulajdonában volt. Lőrincrévén, Vikol István haszonbérlet volt a gazdálkodó, a birtok tulajdonosa, pedig Tolnay Regináld volt. Az említett gazdaságok területei a következők voltak: Tompaházán, Tóth Miklósnak és társának 221 kataszteri holdja volt, melyből 126 hold szántóföld, 6 hold kert, 19 hold, rét, 3 hold szőlő, 4 hold legelő, 60 hold erdő, 3 hold pedig úgy szerepel, mint *földadó alá nem eső terület*. Zeyk Dánielnek 433 holdra terült ki a birtoka, melyből 270 volt szántóföld, 5 kert, 113 rét, 5 szőlő, 11 legelő, 25 erdő, 4 pedig *földadó alá nem eső terület*. Szász-Újfaluban, a református egyháznak 109 hold területe volt, melyből 58 szántóföld, 3 kert, 27 rét, 2 szőlő, 8 legelő, 9 erdő, 2 *földadó alá nem eső terület*.

Tompaháza (mint falu) és Enyedszentkirály között egyházilag szoros összeköttetés van, mivel a két falu együtt tart fent egy lelképásztori állást. A jelenlegi református lelkész, Ladányi Péter Sándor 2004-ben bemutatott szakdolgozatából kiderül, hogy

Tompaháza református temploma

„Tompaházának az elnevezése eredetéről sem sokat tudunk. Van a vidék határában egy Tompa, románul Tâmpa nevű hely. Az egykor itt lakó Tompa családról kapta a nevet.” Jelenleg is, a faluban sokszor hallható, hogy a románok is említik, amikor ide vagy oda mennek, hogy *Tâmpahaza* vagy *Ifaláu*, tehát a régi elrománosodott, magyar elnevezések még ma sem felejtődtek el.

Az eddig ismert történelmi adatoknak megfelelően, a faluhoz nem köthető semmilyen kiemelkedő esemény, mivel egy viszonylag kis település, hol a helybeliek békésen élik mindennapjaikat.

A falu népessége soha nem volt nagyon nagy, a régi népszámlálási adatoknak megfelelően Tompaháza magyar, illetve román etnikai adatai a következőképpen alakultak:

1850: 306 román, 28 magyar.

1880: 328 román, 10 magyar.

1890: 359 román, 13 magyar.

1900: 399 román, 15 magyar.

Az Újfalura vonatkozó adatok a következők:

1850: 169 román, 97 magyar.

1880: 208 román, 84 magyar.

1890: 330 román, 84 magyar.

1900: 297 román, 122 magyar.

1920-tól a két falu egybeolvadt, így a két nemzetiségre vonatkozó etnikai összetétel, a következők:

1920: 864 román, 148 magyar.

1930: 915 román, 106 magyar.

1941: 930 román, 111 magyar.

1966: 736 román, 75 magyar.

1977: 768 román, 81 magyar.

1992: 629 román, 82 magyar.

2002: 638 román, 66 magyar.

Tompaházán jelenleg alig van 60 magyar, s a szám egy csökkenő tendenciát mutat, akár csak a környező településekben is.

Néhány éve Lukács Ottó, az utolsó tompaházi kovácmester elmesélte, s néhány idősebb falubeli lakos is megerősítette, hogy több mint egy évszázada, a házak alapzatához a Marosból köveket használtak, és a folyón tutajjal szállították az építkezéshez használt faanyagot. A szegényebbek szalmával fedték be a házakat, a tehetősebbek pedig cserepet használtak. Régen a közlekedéshez és persze a mezőgazdasági munkálatokhoz lovakat használtak, így a kovácsoknak sok munkájuk volt, de az évek múlásával és a technológia fejlődésével az állatok helyét átvették a gépek, így lassan a kovácmesterekre már nem volt olyan nagy szükség. Habár a falubeliek többsége még most is foglalkozik mezőgazdasággal, a faluban még csak néhány személynek van lova, illetve szekere.

A százméteres híd a Maros felett

Székely Jenőtől, a tompaházi református egyház gondnokától és feleségétől, Margittól megtudtam még néhány régi falusi szokást, amelyek az idő múlásával eltűntek. Május elseje környékén vitték ki a juhnyáját a mezőre, s az első havazásig vissza sem jöttek. Régen a falu közepén, ahol a főút és a Marostól jövő mellékút találkozik, most egy kert található, de régen ott szabad tér volt, ahol a falubeliek vasárnaponként összegyűltek, ott rendezték meg a táncszót! Néhány évtizede a szüretre nagy volt a készülődés faluszerte, mivel amikor megérett a szőlő, akkor mindenkinek csak néhány napja volt a betakarításra, mivel a vintcellér már nem maradt sokáig kint a falu melletti domboldalon. Ilyenkor a család apraja-nagyja indult szüretelni, s a tarisznyából nem hiányzott a friss kenyér, a szalonna, vörös hagyma, sőt a kalács sem! A '70-es években, a Maros áradása nagy károkat okozott, a tompaházi gazdáknak ugyanis a Berek néven ismert helyen 1970-ben és 1975-ben is majdnem teljesen kárba vesztett a gazdák évi termése. A mostani gátat, ami az árvíztől védi a földeket, 1976-ban emelték fel. A magyar nyelvű tanítás a falubeli iskolában az 1960-as évek elején szűnt meg, ezek után a néhány tompaházi gyerek Lőrincrévére, illetve Enyedszentkirályra járt iskolába, majd a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumba.

Amint említettem, Tompaházára Enyedszentkirályon keresztül lehetett a legkönnyebben eljutni, aszfaltozott úton, ezelőtt néhány évig, vagy a Maroson átkelve komppal, Enyedről jövet. Mindez megváltozott 2008-ban, mivel ekkor felavatták egy száz méter hosszú és négy méter széles fahidat, ami megkönnyítette és megrövidítette néhány kilométerrel a Tompaháza és Nagyenyed, illetve a Tompaháza és az 1-es nemzeti útszakasz közti távolságot. Habár a híd kizárólag személygépkocsinak volt tervezve, néhány éve traktorok

és kamionok is használták, így nagyon megrongálódott és lassan már használhatatlanná válik. Idén nyáron fogtak neki az új, korszerű betonhíd készítésének, aminek a tervek szerint 2018-ra kell elkészülnie.

A Tompaháza magyarságának kulturális életére vetünk egy pillantást, láthatjuk, hogy eseményekben nem gazdag. Kimondott kulturális rendezvény már rég nem volt Tompaházán. Vasárnaponként általában 12-15 személy szokott jelen lenni az istentiszteleten, de van, amikor ennél kevesebben látogatják Isten házát, ünnepek alkalmával szokott a létszám 20 körül, vagy kevéssel fölé emelkedni. A templomban karácsonykor szoktak a gyerekek verseket szavalni. Az utóbbi években két-három gyerek szavalt, de ezelőtt húsz éve a gyerekek száma valamivel nagyobb volt, s ekkor még Lukács Anna nyugalmazott tanítónő készítette elő az idővel felnőtté vált gyerekeket a karácsonyi ünnepségre. Említésre méltó, hogy az augusztus 20-i ünnepséget idén Fehér megyében a Tompaháza községhez tartozó Lőrincrévén rendezték meg, ahol a magyarság száma nagyobb, mint a község központjában, s ekkor szép számú ünnepi gyülekezetet vett részt a lőrincrévi református templomban tartott ökumenikus istentiszteleten, illetve az azt követő templom előtti téren tartott műsoron.

Ami a tompaházi fiatalságot jelenti, legyen az román vagy magyar, akár csak más településen a környéken, itt is csökkenőfélben van. Sokan külföldre mentek dolgozni, s néha látogatnak haza itthon maradt családtagjaikhoz. A magyarság száma valószínűleg csökkeni fog drasztikusan, mivel ha nincs egy stabil megélhetést biztosító környezet, a fiatalok máshol keresik majd a megélhetést. De egy pontos előrejelzést senki sem mondhat, s az idő múlásával dől majd el e kis falu további története.

Józsa Miklós

Alsó-fehér vármegye első közkórháza

A magyar közegészségügy intézményes története Mária Terézia koráig nyúlik vissza. A császárnő 1752-ben elrendelte, hogy minden megyének legyen képzett tisztí főorvosa a lakosság egészségének megvédése érdekében. Az első Alsó-Fehér megyei főorvos Vásárhelyi Sámuel volt, akit Váradi Sámuel követett. Kórház hiányában abban az időben az egyházi ispotályok biztosítottak valamelyes egészségügyi ellátást. Ezt az ügyet szolgálta az enyedi református egyház aggmenháza is.

Az állami közkórházak felállításának kérdésével első ízben az 1810–1811-es országgyűlés foglalkozott. A cél a gyorsan terjedő nemi betegségek megakadályozása volt. Az Enyeden létesítendő kórház anyagi alapjának megteremtéséért hosszas küzdelem folyt. A nemes ügy első támogatója Báróczi Sándor testőríró, egykori enyedi diák, aki hatévi nyugdíjának megfelelő 6000 forintot adományozott erre a célra, azonban ez az összeg a református egyházra szállt.

Dr. Váradi Sámuel, gr. Lázár Benedek főbíró és br. Kemény Simonné elsőnek járult hozzá az ispotály számára vásárlandó telek vételárához. Egy évtizednek kellett elteltie azonban, amíg id. Zeyk Dániel ügybuzgalmának köszönhetően sikerült megteremteni a kórház alapját a Szentkirály (ma Ion Creangă) utcai Tövisi-féle ház és telek megvásárlásával „a megye minden lakossai számára” felépítendő kórház céljából. Itt nyílt meg az egyik első erdélyi megyei kórház 1848. február 20-án, hat évvel korábban, mint a gyulafehérvári polgári kórház. Első igazgatója br. Kemény István, főorvosa Váradi Sámuel. Sajnos, e szerény, de fontos egészségügyi intézmény 1849 januárjában a vandál pusztítók áldozatává vált, „semmivé tétetett”, és csak az 1860-as években vetődött fel egy új kórház felállításának szükségessége. Dr. Bocz József, a kórházi bizottság fiatal tagja (a későbbi megyei főorvos) javasolta „egy nagyobb, a szükségeknek és igényeknek előreláthatólag egy

évszázadig is megfelelő, jól felszerelt és berendezett, mintegy százágyas” modern kórház felállítását. A kellő anyagi alap híján, ugyancsak Dr. Bocz József javaslatára egy ideiglenes, kisebb magánkórházat terveztek, amely több évi vajúdas után 1873. július elsején, 144 évvel ezelőtt nyílt meg.

Mivel a kórházi alap állandóan nőtt, 1876-ban hozzá lehetett kezdeni a dr. Bocz megálmodta korszerűbb, nagyobb kórház építéséhez. 1876. október 28-án meg is történt a ma is használt kórházépület alapkövének ünnepélyes letétele. Az építkezési munkálatok 1878. október 28-án fejeződtek be. Berendezéséhez többek között hozzájárult Blaha Lujza, a nemzet csalogánya is, aki enyedi fellépésének teljes bevételét e célra szentelte. Találón állapotítja meg Vita Zsigmond, Enyed történetének tudós kutatója: „egy fáradságot nem ismerő fiatal orvos munkájának és a szegény nép filléreinek kell tulajdonítanunk azt, hogy a kórház végre felépülhetett.” Első igazgatója dr. Bocz József volt, aki éveken át ingyen látta el az igazgatói munkát, és megszerezte az intézmény nyilvánossági jogát. Őt követte dr. Farnos Árpád, aki elődjéhez hasonlóan a népbetegségek leküzdése érdekében komoly tudományos munkát folytatott. Az épületen 1904-ben végeztek jelentős átalakítást, bővítést. Az enyedi közegészségügy javításához a kórház munkáján kívül nagymértékben hozzájárult dr. Winkler Albert városi főorvos áldozatkész munkája is.

Az 1970-es években a grandomán iparosítás következtében megnövekedett város és a vidék számára már szűknek bizonyult az egykori kórház. Ez tette szükségessé a nagyobb építkezéseket dr. Cosma Emilian több mint három évtizedes igazgatósága idején, amelynek eredményeként, ha lassan is, de felépült a modern új kórház-és poliklinika-komplexum.

A 140 éve működő egészségügyi intézmény ma is szolgálja az egyre nagyobb számú rászorulókat.

Kovács Kinga |

Negyedszázadnyi szeretet

A Máltai Szeretetszolgálat nagyenyedi fiókjának működése

Nemrég Fari Palkó Ilonával, a nagyenyedi Máltai Szeretetszolgálat vezetőjével beszélgettünk. Kissé fáradtnak tűnt: a beszélgetés során kiderült, hogy éppen az egyik máltai tevékenység lebonyolítása veszi igénybe idejét, erejét. A helyi szervezet évente, minden iskolakezdés előtt lehetőséget nyújt a lakosság számára, hogy a máltai bazár keretében szerezzon be ruházatot, lábbelit, taneszközöket. Annak érdekében, hogy egy-egy család a számára valóban hasznos kellékekhez jusson, az érdeklődők maguk válogathatják ki a nekik szükséges dolgokat. A bazár legpozitívabb hozadéka, hogy szimbolikus áron, például egy

zsák téli ruháért mindössze tíz lej ellenében minőségi termékekhez lehet jutni. 2017-ben augusztus utolsó napjaiban volt ilyen esemény. A szervezet tagjai számára nagyon kimerítő ez az időszak, hiszen már az előkészületek is nagyon időigényes munkának számítanak.

A Máltai Szeretetszolgálat nagyenyedi fiókja 1993 óta működik, 2018-ban minden tevékenységet a 25 év jegyében szeretnének megszervezni. A jövő legnagyobb terve egy szociális konyha létesítése. Mivel Nagyenyed lakossága elöregedett, rengeteg idős személy lakja, nagy segítséget jelentene a város számára, ha jutányos áron meleg ebédet

Puskás Bálint, a Romániai Szeretetszolgálat elnöke a nagyenyedi máltaisok körében 2017 márciusában (balról a harmadik: Fari Palkó Ilona)

A Székelykő Torockó felett. Tóth Orsolya felvétele

kaphatnának mindazok a nyugdíjasok, akik ezt igénylik. Nagy kihívást jelent ez a vállalkozó szellemű civil szervezet számára, de az engedélyek beszerzésével már megtették az első lépéseket a cél elérése érdekében.

Mi hozta létre ezt a szervezetet? Mindenekelőtt a reménykedés és a hit egy jobb világ eljövételében, de nem utolsósorban megálmodójának a személyes érintettsége is, hiszen hitvestársa különös odafigyelésre és támogatásra szorult. Fari Palkó Ilona úgy véli, hogy amíg az ember nem tapasztalja meg saját bőrén, hogy segítségre szorul, addig kevésbé érinti érzékenyen mások problémája.

Amikor a szervezet megalakult, a napjainkban már vendégszobákkal is rendelkező székhely egy romhalmoz volt. Valójában a jóakarát és az önzetlen önkéntes munka által sikerült ezt felépíteni.

A szerteágazó tevékenységek közül azt emelném ki, hogy több módon igyekeznek a szegényebb vagy nagyobb családokat támogatni. Ez nem pénzügyi támogatás formájában nyilvánul meg, hanem tanszerekkel, ruhaadományokkal, a „kenyér-programmal”,

ingyenes táborokkal, illetve mikulásai ajándékkal próbálnak segítséget nyújtani. A „kenyér-program” azt feltételezi, hogy a nagycsaládok és a rászorulóknak adott pékségben, egy, a máltaiak által kiállított szelvény felmutatásával naponta ingyenes kenyérben részesülnek.

Kitartó munkájának köszönhetően Fari Palkó Ilona 2010-től a Máltai Lovagrend tizennyolc romániai tagjai közé tartozik, máltai dáma címet viselve. Isten ajándékának, fizetségének tartja a cím elnyerését, hiszen vállalta a szervezet megalapításával és működtetésével járó nehézségeket. Szerinte ezt a megtiszteltetést nem is lehet igazán megköszönni. Úgy érzi, a lovagrend tagjai számára kötelező lelki gyakorlatok nagyon sokat csiszoltak személyiségén, ennek nyomán ma már más szemmel látja a világot. Civil tevékenysége leginkább emberségre és alázatára tanította meg. Nagyszerű élmény volt számára, hogy a többi lovag – akik mind-mind ismert közéleti személyiségek, mint politikusok, nemesi család leszármazottai stb. – partnerként, társként tekintettek rá, szeretettel fogadták körükbe. A cím

viselése együtt jár a magas elvárásokkal is, hiszen a lovagrend keretében folytatott tevékenységükről a tagok Rómának tartoznak elszámolással.

Fáradásait több ízben is elismerték, hiszen óvónői munkája és a rászorulóknak körében folytatott karitatív tevékenysége elismeréseként tavaly a Magyar Ezüst Érdemkereszt kitüntetésben részesült.

A nagyenyedi szervezet vezetőjének feltett szándéka, hogy továbbra is segítsen a rászorulóknak, magánemberként az a vágya, hogy minél többet utazzon, minél többet lásson és tapasztaljon a világ szépségeiből.

A nagyenyedi Máltai Szeretetszolgálat munkája nagyon fontos a város számára, sikerük a kitartásuknak köszönhető. Fari Palkó Ilona, a nagyenyediek számára a mindenki által ismert Ica néni úgy véli, semmi különleges nincs munkásságában, egyszerűen csak végzi a feladatát. Szerinte a csapat belső kohézióját az teremti meg, hogy a csapatot lelkes emberek alkotják, akik komolyan veszik feladataikat. Ők egymás számára is fontosak, közös a céljuk: segíteni.

A torockószentgyörgyi vár